

కాయశోధనవిధానము

అను

పంచకర్మచికిత్స

: గ్రంథకర్త :

అభినవచికిత్సారత్నాకరాంధ్రశారీరశాస్త్రాదిరచయిత,

పాలంకి సూర్యనారాయణకవి.

ఉప్పాడ.

కాపీరైటు రిజర్వ్డు]

[వెలదు 1-4-0]

యుక్తావస్థానా
 గ్రంథకర్తృత్వము.
 పరిమళితుని శతాబ్ది, పంతులు శతాబ్ది
 ముఖ్యపాఠశాలకు సంబంధించినది.
 కాయశోధనవిభాగము నామాంచరముగల

పంచకర్మలు. 15-2-07

: గ్రంథకర్త :

అభినవచికిత్సారత్నాకరాంధ్ర శారీరశాస్త్రాది రచయిత,

పాలంకి సూర్యనారాయణకవి.

పెండ్లటిక్కాడు

౧౯౧౧ వ సంవత్సరము

పితామహము.

శ్రీవిద్యోగము మనోరంజనీ

మహాకవిరచితము

1911.

శ్రీకృష్ణ.

పంచకర్మలు

క. సురమానిసిద్ధసేవిత

చరణ ! కృపాభరణ ! నిగమసముత ! జగదీ

శ్వర ! రుక్మిణీమహోహర !

పరమపురుష ! దేవ ! భక్తచాలస ! కృష్ణా !

—♦ పంచకర్మసంక్షేప —

అ. పంచకర్మ లరంగ వమర రేచన సస్య

వస్తియుగ్మకములు పరంగుఁ; గొంద

టిందుఁ దైలవస్తి నెడలించి రక్తమో

క్షణము వలయు ననిచి చక్కహస్త.

1

నీ పంచకర్మల నాచరించువిధానము

నను గలమరభేదమున వదితు

మొదట స్నేహ మొసంగి మూడుదినములు

చనువెన్న సేవ్విదము సల్పి మూడు

దినములు విడిచి హంతికి నిచ్చి, త్రిదినంబు

లకు వెన్న నుపకర్మలను గ్రమముగ

నటువలె నొనరించి యారీతి సవకాశ

మొసంగి రేచనముల కొసంగి మరల

౧. పోయెను పాపకర్మలను సనకాశము నిజ
 పాపపుట్టి సత్త్వ స్థితవిధులు
 పరిపి పూర్వకీయ నెరపి గడువు
 బరపి యుచకర్మ లిడ వచ్చించిరి మురారి.

2

—♦ ముతాంతరిము ♦—

౨. ముక్తయు నియ్యవి నరున్మహో మధ్యమధ్య
 నేడుదిశములు గడు విడి వాడుచుంటు
 యుచితముగ నుండు చుచు వేటొక్కమతము
 నెలయు నిదియును మే లిడగలుగు గృహ !

3

౩. నమకర్మలం పదమ బయ్యమును విడిచి
 లేచుచుంటి కిడుటయు. నేనమముల
 కొనలో నిమ్మట నుండు మూరకుండి
 న్నం గావించవలె ననె వాగ్మయిండు.

4

—♦ క్షేమాక్షయముల సమకర్మకత ♦—

౪. తొలుతి న్నేహపగ్న నలిపి న్నేద మొనర్చి
 నెనుక సంచకర్మ లొనరుపంగ
 గలుగు నమితఫలము, తొలుత రెంటిని విడ
 బంచకర్మ లిడు విధలము పృష్ట !

5

—♦ కోపపాశస్త్వము ♦—

౫. తడిచెడిచకట మంపంగ
 బడునడం చెరుసునను విడుగుభంగిని న్నేహం

విశ కేస్వేద మొనర్చక

పడఁ జెడు నవి మరుజఁ జరిగఁ బొల్లఁ జూరఁ గన్పడ ! 6

—♦ శోభనచారిత్రము —♦—

క. తోచు నెపుడు లంఘన

పాచనముల చేత పడఁబడు మోటులు

తోచ విశ నెపుడు శోభన

దోచినదోషములు భనవిగార ! మునుందా ! 7

—♦ శ్రీ హరి : 3 —♦—

క. స్థావరజంగమజాతుల

నావిర్భవము లగుఁ, జమురు లాచరింపితి

స్థావరములఁ దిలఁతైలము

జీవజముల గోఘృతంబు శ్రేష్ఠము కృష్ణా ! 8

క. వాతగులకుఁ దైలము పె

త్యాతురులకు గోఘృతంబు, నాదిపడు బా

ధాతుక్షయమునకు నును

ఘాతజమవిదుష్టకొద్దగుతుల కగు హా ! 9

—♦ శోభనచారిత్రము : 4 —♦—

గీ. పైత్యమునఁ గేనలము నేయి, వారిమొనరు

పైంధవముఁ జేర్చి ప్లవ్వగుజలరు సోకను

రజయవక్షారయ్యుఁ గన్నముగము మొక

లుగను బలమె యే నంగ మే లగును ! 10

--♦ స్నేహసామానము ♦--

ఆ. స్నేహముగమునేని క్షుద్ధియొనగేని
 పలమునేని క్షుద్ధిచరిదినము
 బలము వయసు రోగబల చుష్కిబలమును
 దలిసి పుష్కల లిహగపలయును హరి !

11

--♦ పుష్కల సేవనార్థము ♦--

ఆ. పుష్కల నాతికూటవిషదోషములయందు
 క్షుద్ధిములందు పాగుల హిత మొనర్చు
 స్నేహమును పుష్కల వృద్ధియు గోఘృతసాన
 ముచిదముల కమృత సుగును గృష్ణ !

12

--♦ పుష్కల సేవనార్థము ♦--

గీ. కళము పేదన్ను పంతువితార ముదర
 మనిలజహల విని గలయత్తివారి
 కన్నీదీపన గలవారి కన్నియెడల
 పుష్కలపాపా కేష్ణులు తగును గృష్ణ !

13

--♦ పుష్కల సేవనార్థము ♦--

గీ. మృదువుపట్టికినాన మరుదూనిన
 మృగములును రక్తి రోగులు హింసకు
 యశులు సర్వాంగివేదనాస్థులు తగును
 పాపములకు హింసను గుణ కవని గృష్ణ !

14

--♦ అష్టస్నేహపానమ్ --♦

గీ. దుష్టకోష్ఠము గలవారు దుఃఖతులగు
అనిలకోపము నీపాగ్ని నెఱయుచార
లస్థిభవ మైనతైలము ననుభవించు
దగుదు రయ్యది కడుమేల పొసగును కృష్ణ ! 15

--♦ స్నేహకర్మము --♦

గీ. స్నేహపానము విధియుక్తం జేయఁబడిన
బలము వర్ణము నగ్ని నీచము కొల్లె
శుద్ధి యజరత్వమును భాతువృత్తి నెరిగి
తనరు నిందియరిగహత్వముచే గృష్ణ ! 16

--♦ స్నేహకర్మయః దుష్టదశలు --♦

గీ. స్నేహపానము విధిదప్పి నేయఁబడిన
గలుగు నతిసారగుదతాపకామలావళి
వాహికలు నన్న విద్యేనవక్త్రత్రోము
ములు ననెడు దోషచక్రమును ముగారి ! 17

--♦ స్నేహ-పానములు --♦

గీ. పగటినిద్రుర మలమూలిబంధిచంఘ
శీతహక్షముల్ వ్యాయామసేవలు
కథదములు స్నేహపానసంకలితు లెప్పుడు
మూఁదగుచుండు భువి భిషక్కులు కృష్ణ ! 18

—, స్వేదకర్మ —

--♦ స్వేదకర్మములు ♦--

శే. ద్వివము నుచనాహ మూష్మము తాప మనగ
స్నేద మది న్నానిభములై చెల్లు దాప
మూష్మము కఫము, నుచనాహము, పవనమును
ద్వివము మారుతపిత్తముం దరలుచు వారి. 19

--♦ రోగి క్షయముచే స్వేదకర్మము ♦--

శే. కఫరుజ నిసుక నేయించి కాపుచెట్టి,
నటులా కఫవాతరుజను స్నేహంబువలన
గాని, యిరుకను వేయించిగాని, కాపు
వెట్టి, మేలండు) నై ద్యోగివిమలు కృష్ణ ! 20

తే. కఫము మేదస్సు గలవాతగదల నాత
పమున, వ్యాయామముల యుద్ధముల, భార
వహన, పటవేష్టనములవలన, జెమట
దీయచెలె నును రాద్యులు సేవదేశ. 21

--♦ చర్మవ్యాధిని నివారించు ♦--

ఆ. వేచి కాచుకట్టనిధికి తాపమటందు
రుక్మతోయజితముమూష్మంబు
కప్పియుంచి చెనుకగల్గించు టుచనాహ
మంబులై మగుద్వివంబు కృష్ణ. 22

--♦ స్వేదము చేయుదును పాలము ♦--

క. తినునది జీర్ణము నొందిన

వెనుక భిషగ్వరుడు యుక్తివెలయుఁగ, భేషం

బనిలమ్ము చొరనిదేశ

మ్మున రోగికి స్వేదకర్మమును చేయఁ గున్.

23

--♦ స్వేదకర్మావధానము ♦--

తే. మద మురఃక్షత మతిసార ముదర మేహ

పాండుమంగాగ్నియుతులు దుర్బలత్వహాసం

పిత్తములు గల్లువారు, గర్భిణులు దగరు

స్వేదకర్మకు వేదాంతవేద్య కృష్ణ.

24

--♦ స్వేదనిలయము ♦--

తే. స్వేద మధికంబుగావింపఁ జేటుదెచ్చు

గాన విధియుక్తి నొనరుపఁగావలె, నది

వృషణముల నేత్రములయందు హృదయమందు

నల్ప విస్తృతి దగునందు రార్యులు హరి !

25

—, వ మ న క ర్మ ,—

సీ. వమనకర్మను శరద్వర్షవసంతంబు

లందు హృదోగకుష్ఠాగ్నిమాంద్య

వీనసార్బదవృద్ధి, విషదోషరక్తాతి,

సారజ్వరోన్మదశ్వాసకాస

గండమాంబవిదారికారుచిమేదోవి

సర్వప్రమేహాతినారవిభ్ర

మములందు కథపిత్తజములై న రుజలందు

కరోషనాసికాగభరుజలను

గీ. పదములందు మృశ్యకోపమందు

స్తైర్యజలముల దగి యోషధము సహించి

వమచమును కేసికొనజాలు వారికి, విధి

యుతిముగను జేయ మేలిడు నుర్వి గృష్ణ !

26

--♦ పమనమున కవర్ణులు ♦--

తే. తిమిరగుల్మోదస్థూలదేహకృశులు

న్యసమదహాక్షయశులు, గర్భిణులు శిశులు

యతు లుదానరు లూర్ధ్వరక్తానిలార్తు

లెపుడు వమచముచకః దగ రెండుగృష్ణ !

27

తే. అలులె సుకమారులు, కృశించినట్టివారు

ససృపరిహీను లమితాధ్యయనపఠీలును

కీమిరుజాస్వరభగనంకీర్ణులును, ని

రూహవస్తి యతులు దగరోయిగృష్ణ !

28

--♦ పమనక్రమము ♦--

చ. వమచవిధిన్ నియుక్తః డగువానికి మున్ దధితక్రపేయదు

గ్ధముల నొకండు తృప్తిను ద్రావ నొసంగి, కఫప్రకోపముల్

ఇముడనియట్టి ద్రవ్యముల నిచ్చి పదగపడి వాంతికారులన్

గ్రమత నొసంగ దోషములు గ్రమ్మరు, నూర్ధ్వముఖంబులైహారీ!

—♦ కళమునందు, సమకాలము ♦—

ఆ. కళమునందు మంగళములు విష్ణుని
 సైంధవంబు మీని సమరజంబు
 పలము మొదలు మూడుపలములు పడలంబు
 తోడ నొనగ మేలు తోయజామి ! 30

—♦ పితృమునందు సమకాలము ♦—

ఆ. సమర వేషయత్నసరము చేదగురంబు
 గుండ శీతవారిగూర్చి యొసగి
 పితృ మూర్ఖుగనిని వెడలింప నగులించు
 రేచకాపధంబు శ్రేష్ఠము హరి ! 31

—♦ అక్షిరకళవారమునందు సమకాలము ♦—

ఆ. పాలతోడ మదనఫలరజః చిత గను
 శ్లేష్మవాతరుచకుజెల్లు, సిల్లు
 సైంధవంబు నుష్ణజలముతోడ చిత్త
 ముల నొనగ మేలు గలుగు గృష్ణ ! 32

—♦ దోషిత్రయమునందు సమకాలము ♦—

ఆ. కళమునందు తీక్షణకరములు పితృరో
 గమున మధురశీతలములు వాత
 మునను లవగా మల్లమును మధురోష్ణముల్
 గలుగునవి యొసంగవలయు గృష్ణ ! 33

—♦ క నా య వి థి ♦—

క. వమచద్రవ్య మొక్కకడ

వము నాథకజలముచందు కైచి, జలం బ

ర్జము విగులఁ గాగిచి యది యుచి

తముగను బ్రక్తిచ్చియము మొదలుగ నిడవలెకొ.

34

—♦ క నా య వి థి ♦—

తే. కల్పరశతేహ్యముల సౌసఁగఁదగునెడల

మూఁడుపలములకును మించఁగూడ దటులె

క్వాధమిడునెడఁ దొమ్మిది ప్రస్థములకు

మించియెనగిరఁ గీడు గావించుఁ గృష్ణ !

35

—♦ వమచద్రవ్య మొక్కకడ ♦—

తే. ఏడువమచంబులను గఫ మ్మె వేడలి

పిత్త మెన్నిదింటును బోవు టుత్త మంబు

ఆరిటను బిత్త మగుట మధ్యమము హీన

మగునునాల్గింట సది పోవు టంబుజాక్ష !

36

—♦ వమచద్రవ్య మొక్కకడ ♦—

తే. వమచరక్త మోక్షణముల రేచనకల్ప

ములను పల మనంగ మూడుతులము

లగును ప్రస్థ మనంగ సరతోడిపదుమూడు

పలము లగునటండ్లు పంకజాక్ష !

37

— ♦ వమనమునం గుడచారెడి ♦ —

ఆ. వమనములకు నొప్పుధము గొన్నచారు, మీ
కాళ్లుభూమి నాని కంతమందు
దగినరీతి నాము : పువేరుతో స్పృ
ణము సేయఁగ వమనము లగు హరి !

38

— ♦ వమనాధికమున గలుగు సుషుప్తములు ♦ —

ఆ. నాంతు లధికమగుటవలన నిష్క్రియన
మఱీజిహ్వవికృతులాన్యతోప
మింద్రియావశతయు హిక్క త్రేన్పాలు బద్ధ
హనుగళప్రవీడలగును గృష్ణ !

39

— ♦ అధికవమనముచే నాలుకలోని కేగినచారికి చికిత్స ♦ —

ఆ. అమితవాంతి రేచనము సేయునెడ నిల్చు
నాల్క లోనికేగునాఁడు మనికిఁ
బ్రియ మొసంగుతక్రఘృతకటుమధురాన్లు
లవణాసము లిడవలయును గృష్ణ !

40

— ♦ వమనముచే బయటకు వచ్చిన నాలుకకు చికిత్స ♦ —

తే. వమనముల జిహ్వా బయటికి వచ్చియున్న
దిలలుదాడెను సమబాగములుగ మృదుతఁ
గల్గు మొసరిచి పూ నొనర్చిజను దోస
నదియు స్వస్థానమును పొందు నంతఁ గృష్ణ !

41

—♦ వమ...గల్లు నేత్రానికాగః హుస్తంభములకు చికిత్స ♦—

తే. నేత్రానికొక్కే బలుమలు నేను రాచి
 సవరణము జేయనగు హుస్తంభమునను
 స్వేద మొనరిచి మారుతశ్లేష్మనాశ
 కముల నన్యము జేయింపగవలె గృష్ణ !

42

—♦ వమనములోబడు రక్తమున తుపనారము ♦—

క. వమనంబులు శోణితమి

శ్రీమ మగునెడ రక్తస్థితమనము లగుద్ర
 న్యముల నొసంగుట నయ్యది
 శమియించు సుఖంబు సిదప సమకూర్పుహారీ !

43

—♦ వమనమునందు గలుగ్గునప్పి కుపచారము ♦—

తే. వమనమునఁ గల్గుదప్పికి వట్టివేళ్ళు
 ధాత్రి కురువేరు రక్తచందనరసాంజ
 సములు పేలాలు వీనిమూఢమున నెయ్యి
 చక్కెరయుఁ తేనెగల్పి యీ జనుకు గృష్ణా !

44

—♦ యోగ్యవమనమున గలుగు లి.క.ణము ♦—

క. హృదికంఠము ప్రకంబులఁ

బొదలినకథ చెల్లఁ గొలఁగి పూర్తిగననలం
 బుదయించి, సిద్ధికి నదు
 ర్మద మహాగి లఘుత్వమును వమనముగఁజేసెన్ .

45

—♦ వ మ నా నం గ ర ప ప్త వి థి ♦—

తే. వమితునకు నక్రమంబుగ వమచము లగు
పిదప నపరాహ్ణమందునఁ జెనరక్క
జాంగలరసంబు వీచితో వట్టెకాద
నం బొసంగఁగవలె నాదిచమునఁ గృష్ణ !

46

—♦ వమితునకు వర్తనీయము ♦—

తే. వమితుఁ జానాఁడు శీతోదకమును గొనుట
యాగ్రహంబును, శ్రమయు, సభ్యుఁడనంబు
మైధున మజీర్ణకరములు నూనవలయు
నందు రాద్యులు మద్దదైత్యహరణ కృష్ణ !

47

—♦ వమనముకానియెడ నీయచిసవాసియము ♦—

క. పిప్పలి సైంధవ ముసిరిక
పప్పును సితనర్దపములు పానీయముకోఁ
దప్పక యిడఁదగు వమన మొ
కప్పుడు తగురీతి గానియపుడు మునాఁది !

48

—♦ వమనందుహిత బీభత్సయోగము ♦—

తే. వమనయోగములను సైంధవమును చేనఁ
జేర్పహితవును మేలును కేయు నెపుడు
ఘృతమఁజేర్చి యొసంగినఁ గీడు గల్గు
నదియె బీభత్సయోగ ముఁటాడుకృష్ణ !

49

రేచనకర్త

క. నమశ్రముల కొసగి యొకవా

రము చనుసిమ్మటను దోషరహితముగ విరే

కముల కిడవలయు నాతి

త్వములకుఁ దగినట్టి మూఁకథములు గృహ్లా !

50

—♦ శో : న క ర్మ పు వ్ర శ స్త మ గు కాల ము ♦—

తే. ధరణి రేచనకర్త కుర్తామము లనఁగ

వెలయును శరద్వసంతర్జువులు తదస్య

మలమునను వర్జయుతువు నింపగు వివత్తి

న్ద్రులును సేవ్యము యెసగు గృహ్లా !

51

—♦ వి రే చ న క ర్మ ర్థు లు ♦—

సే. జ్యేష్ఠజ్వరస్థహస్తేనాసాముఖ

కర్ణాక్షిగుదరోగకలితు లర్చ

పాంశూదరగ్రంథి వాతరక్తాదుచి

గుల్మచిన్మౌటకపక్షమేహ

కొలచిదగ్ధినార, రోగదోషభగంధ

రైశ్చంక్రీమినికారగులు యోని

రోగాభలురంశ్య, రోగహృద్రోగవి

యూషిమూత్రాదుఃసోధయుతులు

తే. నటె యకృదోగయుతులు విషార్దు లశ్మ
జనితదోషార్దు లెపుడు రేచనము లగుట
కౌషధంబును సేవింప నగుచుండు
రార్యవైద్యులు భక్తవిహారి కృష్ణ !

52

—♦ వి రే చ న క ర్మా న స్త్తు బు ♦—

ఉ. బాలురు వృష్ణులున్ తుతవిబాధితులున్ దృఢు లన్నిహిను
లున్ । స్థూలురు గర్భిణుల్ తరుణసూతికలుక్ భయశల్య
విద్ధలక్ । దూలినవారు ధాతుగతదోషయుతుల్ సుకుమా
రు లున్నద । స్థాలితు లామగజ్జరవికారు లసర్వులు రేచన
క్రియన్.

53

—♦ మృదు మధ్య కూర కోష్ఠ వివరణము ♦—

తే. కోష్ఠములు మూడువిధములై క్రూరమధ్య
మృదుసమాఖ్యలఁ దగునందు మొదటిది పన
నమునకుఁ దుదిది పై తృమునకు సడిమిది
కఠమునకుఁ జెల్లునని యెఱుఁగవలెఁ గృష్ణ !

54

—♦ క్రూరమధ్య కోష్ఠములయం బాషధములు ♦—

ఆ. కూరకోష్ఠయుతులఁకును వజ్రిదుగ్ధనే
పాళదంతు లనెడివాని నొసగ
వలయు మధ్యకోష్ఠకలితులకును కేల
తెగడరోహిణుల నొసగవలె హరి !

55

—♦ మృదుకోష్ఠమునకొషధము ♦—

క. మృదుకోష్ఠమునకు బొలా
ముదమున్ ద్రాక్షారసంపుమేళనతో నీ
యఁదగు విరేచనముల క
య్యది కోష్ఠమలంబుఁ బిల్చు నతిసుకరముగన్. 56

—♦ అన్ని కోష్ఠములకు సామాన్య విరేచనాషధము ♦—

తే. అముదంబును ద్విగుణమానావుపాలఁ
గాని త్రిఫలాకషాయయుక్తముగఁ గాని
కొనినయంతన సుఖవిరేచనము లగురు
దగుఁ ద్రిదోషములం దిది మగధవై ! 57

—♦ ఉత్తమాని ఖేదములచే రేచనాషధప్రమాణము ♦—

క. పలయుగ్మంబును పల మర
పలమును బరిమితగ నొసగు క్వాధమునకు వె
ల్లలిడిరి యుక్తమమధ్యమ
ములని, కనీష్ఠమని నామములు మురవైరి ! 58

—♦ రేచనాషధమునకల్కాదుల పరిమాణము ♦—

ఆ. కల్కచూర్ణమోదకముల వయోబల
ముల నెరింగి యొసగవలయు నిందు
తేనె గాని నేయి గానిమితము గూర్చి
కర్షమితము నీయఁగవలె గృష్ణ ! 59

—♦ ఉత్తమాదిభేదములనే కేవలసృజనము ♦—

శే. వసుధ నుత్తమసూత్ర యుప్పుకెక్కిరి
మధ్యమం బిర్వదికిఁ బైని మఱి యథమము
పదిటికిని బైని కథమును బడెమగ్గు
రేచనాబులు చేయు సేరేడనేత్ర.

60

—♦ వర్ణముతువునందు రేచనముగము ♦—

తే. వర్ణముతువునఁ దెగడ పిప్పల్లి శుంఠి
కొడిసెవిత్తులు సమతను గుండఁజేసి
దానిఁ దగురీతిఁ దేనెతోఁ గాని, ద్రాక్ష
రసముతోఁగాని యొసఁగ మేల్పొనఁగుఁ గృష్ణ !

61

—♦ శరత్కాలమున రేచనముగము ♦—

ఆ. దురదగొండి తెగడ తుంగమునలు కల
కండ, యప్పి మంచిగంధములను
రజ మొసగ్చి ద్రాక్షరసముతో నిడ శర
త్పమయమునను మే లెసంగుఁ గృష్ణ !

62

—♦ హేమంతమున రేచనముగము ♦—

తే. తెగడ నన చిత్రమూలము సగరుశుంఠి
జీలకఱ్ఱయుఁ గాంచనక్షీరి దేన
దారువుల్ గుండఁజేసి శుషారసమయ
మునను రేచనముల కిడఁజును గృష్ణ !

63

—♦ శిశిరవసంతములయందు రేచనాషధము ♦—

తే. కణమహశాషధి సింధుసుగంధి త్రిన్ద్రతు
లను రజంబుగఁ జేసి తేనెను గొనంగ
శిశిరవాసంతికముల మేల్సేయు రేచ
నములు గావించి దైత్యనినాశ కృష్ణ !

64

—♦ గ్రీష్మమున రేచనాషధము ♦—

క. చక్కెరయుఁ దెగడపొడి రెం
డొక్కటిగను పాల్లుగూర్చి యుక్తముగ నిడన్
బక్కఁగ విరేచనము లగు
నిక్కల్పన గ్రీష్మమనను హితమగుఁ గృష్ణ !

65

—♦ రేచనకర్మయందు సహజోషచారము ♦—

తే. రేచనమ్ముల కిడి వెన్న లోచనముల
శీతలం బగుజలములచేతఁ దుడిచి
సురభిసుమములు హాసన చూడి, మంచి
విడెము నేయింప నులమెల్ల వెడలుఁ గృష్ణ !

66

—♦ రేచనకాలవర్జనీయములు ♦—

క. చల్లనిజలసంస్పర్శము
చల్లనిగాలియును, సిద్ర, సంధారణముల్
చెల్లవు రేచనకర్మకు
నొడవ నుష్ణమునీవ హిత మగుఁ గృష్ణ !

67

— ♦ వసుచ రేచనములతో వెడలు వోషములు ♦ —

తే. వసుచముచ గఫసిత్తైషధము లనిలముఁ
గ్రమతఁ దరిగెడునటు విరేకములవలఁ
మలము పిత్తైషధశ్లేష్మములు వరుసఁ
వెడలు మనుజుల కెందును విశ్వరక్ష !

68

— ♦ విరేచన వైకల్యముచే గలుగు చుష్కచనములు ♦ —

తే. దుర్విరిక్తునికెని నొడర్ దురద తాప
మరుచి నాంతియు వాయుమంద్రస్మృతి
కడుపుబరు పుబ్బరము, శూల గల్లు భ్రమ జ
నించు నిది హీనయోగమా నెంచ గృష్ణ !

69

క. ఇందు విరేచనములకున్
మృదిద నవి తొలగెన, విడకహాని ముప్పేషన్
జెందుటను గామలాదుల
కుం దా నగు ననుచుఁ దెలిసికొనఁదగుచు హరీ !

70

— ♦ అధిక రేచనములవలన గల్గుచుపక్షిణములు ♦ —

ఆ. ఆశివిరేచనమ్ము లగుటచే మూర్ఛయు
శూల గుదము జెడుట, శోణితంబు
కఫము క్రొవ్వు మాంస కలితద్రవము గుద
మునను వెడలుటయును బుష్ట్యై గృష్ణ !

71

—♦ హీనయోగమున పృతికియ ♦—

తే. రేచనాపథమును గొన రేచనములు

కృమతః గామిన్న, నుష్కదకమున నైంధ
వమును జేరిచి యొసఁగు ట్తు మము దాని
వలన నద్దోష మెడలు శుభశరకృష్ణ !

72

—♦ ఆతియోగమున పృతికియ ♦—

క. రేచనములు నిలువనియు

తోచినఁ జన్నీట నొడలు దుడిచి, వడి, యసం
కోచతఁ గడుగునఁ దేనెను

నైచి యొసఁగి వాంతిఁ జలుపవలయును గృష్ణ !

73

అనువాసనవస్తీకర్త

తే. వస్తీకర్త నిరూహానువాసనముల

ద్వీవిధమై యుండు దత్కర్తభేదవశత
మఱియు నుత్తరవస్తీయు, మాంత్రవస్తీ
యనఁగ మఱిరెండు వచ్చియుంతు రవనిఁ గృష్ణ !

74

—♦ అనువాసనార్హులు, తన్నిపిద్ధులు ♦—

తే. అగ్నిదీపనగలవార లనిలరోగ

వశులు నన్నిగ్ధు లెపు డనువాసనమున
కర్హులు, ప్రమేహమేదోదరామయులకు
గుప్తయుతులకుఁ దగ దిది గోప కృష్ణ !

75

--♦ వ స్తి యం త్ర ని య వ స్తి ము ♦--

తే. లోహమును, గాఙు, వెదురును లోనుగలుగు

వానిచే వస్తియంత్ర మేర్పఱచుట పుష్ప

నదియె 'పిచకారి' యనఁ దగు నట్టిదాని

వలనఁ దెలాదు లెక్కింపవలయుఁ గృష్ణ !

76

--♦ వ స్తి యం త్ర పృ థ వ స్తి ము ♦--

తే. ఆఱు నెనిమిది పదియు రెండంగుళముల

పొడవు, దానికిఁ దగువెడల్పును గ్రమముగ

రంగ్రములు ముద్దచణ బదరాస్థితుల్య

ములుగ నిర్మింపవలెఁ బుచ్చములను గృష్ణ !

77

—♦ వ యనునకుదగువస్తి యంత్రములు ♦--

క. ఆఱంగుళమ్ము లొప్పెడు

నాతేడులవయసువఱకు నటు లెనిమిది యొ

ప్పారుఁ బదిరెండువఱ కా

తీరునఁ బదిరెండు పిదపఁ దిరమగుఁ గృష్ణా !

78

--♦ మఱియొకవిధ మగువస్తియంత్రమ్ము ♦--

తే. వ స్తియంత్రము మృగములవస్తివలనఁ

జేయుచుండుట గల దది ఛిద్రినాళ

మునకుఁ గూరిచి తన్నూలమున ద్రవాదు

లూని యవి చిమ్మఁగావచ్చు లోనికి హరి !

79

--♦ వస్త్రీ కి రత్నా ర్హ మగు కాలము ♦--

తే. తగును సాయంత్రము వసంతమున, స్నేహ
వస్త్రీకిటు శరత్కృష్ణముల్ వర్షముతువు
వెలయు రాత్రి మొసర్ప నీధికే దగరు
స్నిగ్ధరూక్షాన్న సేవితుల్ శేషశయన.

80

—♦ వస్త్రీ కి రత్నా చే గలుగు ఫలము ♦—

క. తనువృద్ధియు, దీప్తాయువు
సనువమకాంతయును బలము నారోగ్యంబున్
గను వస్త్రీ కర్మ సక్రమ
తను బడసినమనుజుఁ డెందు పై త్యధ్వంసీ !

81

—♦ బలమునుబట్టి స్నేహపరమాణుము ♦—

క. బలముగలవారలకు మ
ట్టలమిత మకాస్నేహ మొసంగవలె మధ్యమమా
బలమునఁ బలత్రయంబును
బలహీనుల కందు సగముపరిమితి కృష్ణా !

82

—♦ స్నేహవస్త్రీ యందు కొల్ల పైంధవసేవనము ♦—

తే. పైంధవము పిల్లిజేగులు సమతః గూర్చి
చూర్ణ మొనరిచి యదికోష్ఠశుద్ధికోటకు
రెండుమొద లాఱుమామము లుండునట్లు
స్నేహవస్త్రీకి ముచ్చెడఁ జెల్లు గృహ !

83

—♦ పస్తిప్రయోగకృమము ♦—

సీ. తొలుత రేచనకర్మవలన సుశుష్ణుడౌ

నతనికి నొకవార ముసపిదప

యభ్యంజన మొసర్చి యనువగునుష్టోద

కము లెన్న చెమ్మట గలుగఁ బోసి

యనువగురీతి భోజన మిడి, నడియాడు

టలు గూర్చి మలమూత్రములను నిడువ

సలిపించి వామసార్వమున దక్షిణపాద

మును వంచి శయనించుటను నచించి

గీ. గుదమునకుఁ దైల మలఁది, నెమ్మదిగ నలయు

తైల మొక్కింత వస్తియంత) న లాగి

పాయుమార్గమునను జిమ్మి పదకరములు

పొడవులుగ వెన్ను శయ్యను బూన్చి పిదప.

84

క. గుదకటిదేశంబుల నె

మ్మదిగను ముమ్మాఱ తట్టి, మాంసాదుల క

య్యది చేరునటులు బిఱుదాలు

పదపడి కుదిలించ నెఱుంగఁబలికి యటసయిన్.

85

తే. కుదురుగా నై దునిముసముల్ కదలకొండ

వాని నటులుంచి సుఖనిద్ర) వఱలుచు

చేయవలె దాన స్నేహంబు చేరు న్నె

ధాతువుల కది నీవప్పదమయి స్పృష్ట !

86

—♦ వస్తి కర్తయందు విడువదగినది ♦—

అ. వస్తి కర్మ చేయఁబడునెడ శుమ్ముట
దగ్గు టావలింత దగ్గ చూచు
వాతవిన్మతి వలదు, వాటిల్లుఁ గడుడు
గాన వాని నుడువఁగవలెఁ గృష్ణ !

87

—♦ న్యూనాః వస్తి చే గలుగు దోషము ♦—

క. హీనమగు వస్తి కర్మచు
మానవురోగము లధికమాత్రములై
పై నానాహము బడలికయును
మానుగ నశిసారరుజయు మచి దెచ్చువారీ !

88

—♦ చక్కఁగ వస్తి జరిగినట్లు తెలియువిధము ♦—

క. మలమును గాలియుఁ దైలముఁ
గలిసి సుఖాబుగను శీఘ్రగతి వెడలినచో
నలవస్తి కర్మ చక్కఁగ
జలువఁబడిన దంచుఁ నెలియఁజను శ్రీకృష్ణ !

89

—♦ స్నేహాదికారము నొలగుటకు ♦—

శ్లో. చమురు లోననె జీర్ణమై, జాతరాగ్ని
సృబలునెడ వృద్ధికాన్నమై, ప్రాతవియ్య
నన్నమో పెట్టి, మరుదినమాదు శుంఠి
ధాన్యకక్వాఢముల సీయఁదగును కృష్ణ !

90

అనువాసనవస్తికర్త

తే. వాతరూక్షులయం దశువాసనంబు

వరుస తొమ్మిదిదిగములవఱకుఁ జేయఁ

దగును సన్నిగ్ధులకును మేదస్సుగల్గు

వారికి నిరూపణ మృత్యు వలయుఁ గృష్ణ !

91

—♦ కృమవస్తి యండలి పృమోజనము ♦—

సీ. తొలివస్తి యండసంధులనుండి మెఱుఁ జొచ్చి

యది ధాతువులఁ గూడు నవలఁ జేయఁ

బడువస్తి మస్తకవాతంబు దొలఁచు; మూఁ

డవది కాంతిబలప్రభవము; నాల్గు

రసవృద్ధి నిడు; నైదు రక్తవృద్ధి నెసంగు;

నా ఊమివస్త్నిమై తనర్పుః

నేడు మేదస్సున కిచ్చుస్నిగ్ధత్వ; మె

న్మిది తొమ్మిదియుఁ గూర్పు నెపుడు శుకృ

తే. మునకు స్నిగ్ధత్వ, మిటు పడు నెనిమిది నిడ

సకలశుక్రదోషమ్ములు సమయు వీని

ద్విగుణతను మానవుం డొప్పు ద్వైరదబలము

నశ్వభాటియుఁ గల్గి శ్రీహరి మురారి !

92

— ♦ స్నేహము శీర్ష మొందనివారికి చేయువిధి ♦ —

చ. వలనుగ రేచనకి రాయు వాంతి నొసర్పక చొన్నుతైలమున్
మలమునుగూడి వెల్వడక, మానుగ నయ్యది పక్షికోశమం
దలమి గురుత్వదేహశీథిలాదు లనాహము శ్వాసశూలలన్
గలుగఁగఁజేయు నెప్పు డిట్లాఢనిరూహణ మొప్పుశ్రీహరీ!

— ♦ స్నేహవస్తి విడువఁ దగినవారు ♦ —

గీ. స్నేహ మటు రాక, వికృతిని జేచుకున్న
నతని రూక్షునిగా నిర్ణయ మొనర్చి
వానియెడ స్నేహవస్తిని నూనవలయు
ననిరి సదై వ్రద్వవిదులు శ్రీహరీ ! మురారి ! 94

— ♦ తైలము వెలిపుచ్చట కుపాయము ♦ —

క. తొలివస్తిఁ జొనుపుతైలము
వెలువడకుండినను దాని వెలిపుచ్చ నగున్
మలివస్తి నలన దానం
డలఁగనియెడ రేచనావధమె నేలు హరీ ! 95

— ♦ అనువాసనతైలవిధి ♦ —

సీ. భారంగి కానుగుపట్ట యడ్డసరంబు
ముల్లగోరంట యాముదపువేళ్లు
కామంచి పిల్లితేగలు కాకిదొండయుఁ
దిస్సతేగయు నివి దినుసుర కొక

పలము; మిమ్ములు నులవలు కేగుచున్నట్లు
 నవిసినిచ్చి నములు యవలును నివి
 పలయుగ్మములుగ నేర్పజిది మెర్తగ దుచి
 జలము నాలుగుద్రోణములను జేర్చి

గీ. కాచి దో) నావశేషముగా మిగిల్చి
 తైల మాధకమం దుచి వాస నష్ట
 వర్గమార్గము లొక్కొక్కపలము వైచి
 తైలనిధిఁ బక్షముఁ జేయఁ దగును గృష్ణ ! 96

—♦ పక్షి కృతములు పక్షములు ♦—
 (విపర్యాసమున్న గల్లుకోగములు.)

గీ. స్నేహపానమునందునఁ జెప్పఁబడిన
 పథ్యపానాదు లీయనుచాననమునఁ
 బరఁగు; విధివల్ల సేయఁ జెబ్బనియుచాను
 విధము లగుకోగములు గల్లు చిక్కరక్ష ! 97

నిరూహ వ స్తి క ర్త
 —————
 (నిరూహస్థాపనల క భేద ముటకు)

గీ. ధర నిరూహణభేద మాస్థాపన మగు
 ధాతుసంస్థాపనతను నాస్థాపనముగ
 రోగదోషోపశాంతి నిరూహముగను
 గల్పనాభేదములఁ బేరుఁ గాంచె గృష్ణ ! 98

క. కల విల నిరూహవస్తులు

పలువిధములు వాని కుచితపద్ధతి నాపే

రులు పల్కబడియె వానిని

దెలుపుదు నికఁ గల్పనావిధిని దెల్పునెడన్.

99

—♦ ని రూ హ వ స్తి క హ య ప రి నూ ణ ము ♦—

తే. మహి నిరూహణ ముత్తమమధ్యమాధ

మములఁ దగు; బ్రస్థపాద ముత్తమము; ప్రస్థ

మైన యది మధ్యమం బననగుఁ; గనిష్ఠ

మగును గుడవత్రయం బైన, నబ్జనాభ !

100

—♦ ని రూ హ వ స్తి క ర్థు లు ♦—

చ. ధర విషమజ్వరార్తియును, దప్పి యనాహము మూత్రకృ

చ్చి మౌశ్మరియు నస్పగ్ధరం బనిలసాదము శూలయు మేహ

మారుతో । దరరుజ లాప్లపిత్తము నుదావృతహృద్గదవాత

రక్తముల్ । దొఱగు నిరూహవస్తి నిడుతోడనె శ్రీరమణీ

మనోహరా !

101

—♦ ని రూ హ క ర్మా వ ర్థు లు ♦—

చ చనదు నిరూహవస్తి యతిసారజలోదరకుష్మశోధలం

దున ఘనమూర్ఖలందుఁ గఫదోషవిషూచ్యతిసారహిక్కలం

దునను గృశేత్సేఛద్విగుదదోషములందును నూర్ధ్వగాములౌ

ఘనరుజలందు స్నిగ్ధులకు గర్భిణులై తగువారికిన్ హరీ !

—♦ ని రూ హ వ స్తి కృ మ ము ♦—

సీ. వసుధలోన నిరూహవస్తి గాంచెడు

తటి మున్నువానిమూత్రమలనాత
ములఁ దొలఁగింపఁగాఁ జలిపించి యభ్యుజ

నము సల్పి యుష్టోదకమును బోసి
చెమ్మటఁగొల్పి యన్నమ్ము వెట్టక రెండు

జాము లట్లుంచి, విజననివాస
మున నిరూహంపువస్తిని జేసి యొకముహూ

ర్తము వాని నయ్యది తరలునటులు

గీ. గొంతుకూర్చుండ నియమించి కొరతవడక

కృమతఁ జనువెన్న నుష్టోదకమున మరల

జలక మాడించి లఘుత భోజన మొనంగి

న్నేహితునివలెఁ బచరింపఁ జెల్లు గృష్ణ !

103

—♦ వ స్తి వే డ ల న పు డు చే య వ ల కి న వి థి ♦—

తే. చననివస్తికి రేచనౌషధము గాని

పంచితము సైంధవము నిమ్మపండులరస

మును యవక్షౌరమును గూర్చి మునుపటివలె

నొసఁగఁబడు వస్తి గాని మేలొసఁగుఁ గృష్ణ !

104

—♦ ని రూ హ వ స్తి గో దా దు ల ఫ ల ము ♦—

సీ. వస్తి లెన్నగఁ జేయఁబడినట్టివానికి

మలపిత్ర కఫవాతములు దొలంగి

తనులఘుత్వము నేదము మనోల్లాసంబు
 స్నిగ్ధత రోగశాంతియును గల్లు
 నది యనమ్యగ్యోగ మగునెడ మలవాత
 ములు కించెముగఁ జను; మూత్రరోగ
 మును, శరీరజడత్వమును, ఔహ్వ కరుచిత్వ
 మును గల్గజేయుఁ గావునను వైద్యుఁ

గీ. డమితకుశలత్వమున నిరూహించువాన
 నాదికమ్ములరోగబలాదు తెఱిగి
 యనిలకఘస్తి నోషాదులందు వాసి
 విధినియుక్తిని సలుపఁగా నెలయుఁ గృష్ణ ! 105

—♦ వా ర పి త్తా ను ల యం దు వ స్తి స ం క్త్య ♦—

గీ. ఒనర నూనెహో వాతమం దోక్కమాటు
 దుగ్ధయుతముగఁ బ్రి మంసునను రెండు
 మాత్రాలు నిరూహవస్తి కర్మ వలయు నని
 పలుకుచుందురు సత్త్వైద్యవరులు కృష్ణ ! 106

—♦ క ఘ ము నం దు వ స్తి పృ థా గ ము ♦—

గీ. కఘమున ఫలత్రయంబు త్రికటుకములును
 యవలు సుల్పలు మొదలగునవియుఁ గూర్చి
 కావధ మొనరిచి ముమ్మాటుగా నిరూహ
 వస్తి సల్పుట మే లందు) వరద కృష్ణ ! 107

—♦ దోషములనుండు చేయఁది గుణవస్తి ♦—

గీ. అది నుత్కేశవస్తి మధ్యమునును దు
దోషహరవస్తి కడపట దోషశమన
వస్తి శస్తమః; సుకుమారబాలవృష్ట
లం దొనఁగు గాఢవస్తి కీ డండ్రు కృష్ణ ! 108

—♦ ఉత్కేశవస్తి ♦—

క. ఇప్పయు వస సైంధవమును
బిష్పల్లవు జేదుపుచ్చ పేరాముదపు.
బప్పు నమభాగకల్కం
బొప్పెడు నుత్కేశవస్తి కుర్చి మురారీ ! 109

—♦ దోషహరవస్తి ♦—

గీ. వెలఁగవండును బిల్లితేగలును యష్టే
మధుకమును బిల్వఫలము సమానములుగఁ
బుల్లకలితోడ నూటి నొమ్మాత్రిమఁదుఁ
గల్పి యిడ దోషహరవస్తిగఁ దగుఁ గృష్ణ ! 110

—♦ శోధనవస్తి ♦—

గీ. దంతి మున్నగుశోధనద్రవ్యములక
షాయమున రేచనద్రవ్యజనితకల్క
సైంధవన్నేహములను మిశ్రిమముఁ జేసి
తతచి యొనఁగెడు వస్తి శోధనము కృష్ణ ! 111

—♦ గోప శ మ న వ స్తి ♦—

గీ. సమతః ప్రేక్షణమును రసాంజనము నిష్ప
ముస్తై యను నివి సమభాగములుగ నావు
పాలతో నూఱికొని యదిపామువునను
జిమ్ము నది దోషశమ మగుజుమ్ము కృష్ణ !

112

—♦ లేఖ న వ స్తి ♦—

నీ. త్రిఫలకషాయంబు తేనె గోమూత్రంబు
గల్పి యందున యవతౌరశాంశు
కాసీసములు పుష్పకాసీస మింగువ
సైంధవలవణంబు చొటియుప్పు
మైలతుత్థంబును శైలజం బను నివి
సమభాగయుక్తిఁ జూరముగఁ జేసి
మేళన గావించి మితిగ వస్తి నొసంగఁ
దొలఁగించు నశ్మరీదోషభయము

గీ. తరుగఁజేయును గుల్మమేదన్ను లటులె
మూత్రీకృచ్ఛిము దొలఁగించి ముద మొసంగు
నిదియ లేఖనవస్తి యౌ నిందుఁ జేర్చు
వాని మితిమీఱ సీయఁగా వలదు కృష్ణ !

113

—♦ బృంహణ వ స్తి ♦—

గీ. వృష్యకందము మొదలగుబృంహణకర
ములకషాయము మాధుర్యము లగుఫలర

సములకల్కము మాంసరసమును పుష్పము
నెనసి బ్రూహణవస్త్రగాఁ దనరుఁ గృష్ణ !

114

—♦ పిచ్చిల వస్త్ర —

గీ. రేఁగు బూరుగు విరిగి నారింజ శుంఠి
మర్కటియుఁ బాలతో చూచి, మఘపు జుక
గొఱ్ఱమేఁకలరక్తంబు గూర్చి చేయు
వస్త్రపిచ్చిల యనఁదగు వాసుదేవ !

115

—♦ దీపనవస్త్ర —

గీ. సైంధవము చేదుపుచ్చ కర్ణంబువంతు
కల్క మొనరిచి పలయుగ్మకములుగ మఘ
దుగ్ధపుత్రములఁ జేర్చి వస్త్రుల నొసంగ
దీపన మొనంగు నరులకు నీనరక్ష !

116

—♦ యుక్తరథవస్త్ర —

గీ. నూనె సైంధవలవణంబు చేసె వసగము
కణముఁ దక్కిలబీజముల్ కలియుచున్న
చేయు నేరంధమూలకషాయవస్త్ర
యుక్తరథవస్త్ర యన్నిట నొప్పుఁ గృష్ణ !

117

—♦ సిద్ధవస్త్ర —

గీ. పంచమూలకషాయంబు మంచి నూనె
మధుకసైంధవమాగధీమధువు లెలమిఁ

గూడ నది సిద్ధవస్తి గా వాడుదు రది
యెల్లరోగంబులందు మే లిచ్చుఁ గృష్ణ ! 118

—♦ సాధారణనిరూహకల్పనము ♦—

గీ. షోడశీము కుడువ మక్షము సైంధవంబు
న్నేహ మాటుపలంబులు జేర్చి యామ
యమున కర్హత గలకషాయమ్ము నష్ట
పలమితం బందు గూర్చగవలయుఁ గృష్ణ ! 119

—♦ దోషత్రయములందును మధుత్తైలాదుల చేర్చువిధము ♦—

గీ. వవనమున నాలు గాటుగఁ; బైత్ర్యమునను
నాల్గు మూడుగ; క్లేష్మగణమున నాటు
నాలుగుగ; తేనె న్నేహముం బాలు గూర్చి
వస్తి సేయఁగ శమియింపఁబడు నవి హరి ! 120

—♦ మధుత్తైలికవస్తి ♦—

శే. ఆముదపునేదులకషాయ మష్టపలమి
తముగ, మధుత్తైలములు రెండు దానికెనఁగ
సైంధవము సోవుసోడియుఁ గర్మయుగములుగ
బరఁగునది మధుత్తైలికవస్తి కృష్ణ ! 121

—♦ ఉత్తర వస్తి ♦—

శే. కృమిత సనువాసనము నిరూహమును నల్పు
నిద్రప నొనరింపఁబడుటను, గుదముగాక

నూర్వమున జేయఁబడుట నా నుక్కరాఖ్య
బరఁగె నేవస్తికర్మ కీర్తన మురాని !

122

—♦ పంచమస్తోత్రము ♦—

క. అంగుళముపలము పదిరెం

డుగుళముల పొడవు, కర్మ కలవగుట లా
రంగుళముల పొస న్నప

ము గబళింప నగు నుషిరము పురుషుల కగున్.

123

—♦ స్త్రీరస్తుయంత్రము చేయుకర్మము ♦—

తే. స్త్రీల కిడువస్తియంత్రము చిఱువవేలు

లావుగలదిగఁ బదియంగుళముల పొడవు
పెసరగింజుత తొలయుచు బొసఁగియుండ
వలయు నిది యోనివస్తికిఁ బరగుకృష్ణ !

124

తే. దీని రెండంగుళములు యోనిఁ బొరగఁ

జేసి నిర్ణయమగురట్టన్నే హములచు
గాని తద్రోగహరముగా క్వాధములచు
గాని చిమ్మంగవలయు బాగ్రతను గృష్ణ !

125

—♦ ఉత్తరవస్తి పలన దొలంగుకోగములు ♦—

తే. అరయ నుత్తరవస్తి గర్భాశయమునఁ

గలుగురుజలందు, యోనికోగముల, వస్తి
గతములందుచు మూత్రిరోగంబులందు
శస్త్ర మిది మేహరోగికి జనమకృష్ణ !

126

—♦ పురుషునికి చేయు సత్కర్మము ♦—

సీ. అవని నుత్తరవస్తి కనుకూలుఁ డగురోగి

కాస్తాపనము నిరూహణము సల్పి

పిమ్మట ననువాసనమ్మునకునువలె

స్నానభోజనవిధుల్ జరిపి వాని

నొకమూరయెత్తున నుండుపీఠమ్మునం

దాసీనుఁ గావించి యంత్రపుచ్చ

మును లింగమార్గము దనువుగా నారంగు

శములు పోనిచ్చి తైలమును లోని

గీ. కరుగునటు వస్తి పీడను జరిపి దాని

మరల వెడలింపనగు లోని కరిగినట్టి

తైల మదియెల్ల నొకముఱూర్తంబులోన

వెడల సకళమవస్తి నాఁబడు మురారి !

127

—♦ స్త్రీబాలవస్తి క్రియావిశేషము ♦—

తే. వెలఁది కుత్తరవస్తి గావించునెడల

వెల్లకిల శయ్యఁ జేర్చి మోఁకాల్లి ముడువఁ

జేయుటయు, బాలులకు వస్తి చేయునెడల

నంగుళమె చొప్పఁబడుట మర్యాద కృష్ణ !

128

—♦ స్నేహ పరిహరణము ♦—

క. పలమితము లింగమందున

పలయుగ్మము యోనియందు, బాలురకై నన్

బలమునను సగమువంతున

జలువనగున్ స్నేహవస్తి శ్యామలగాత్రా ! 129

—♦ వయోవిశేషముచే నౌషధపరమాణుము ♦—

తే. పంచవింశతివర్షముల్ పరఁగువలయుఁ
బలమునందున సగ మున్నపైని వలము
స్నేహ ముత్తరవస్తికిఁ జెల్లుననుచుఁ
బల్కుదురు వైద్యవిదులు గోపాలకృష్ణ ! 130

—♦ శోధనద్రవ్యాదులచేవస్తి ♦—

తే. మూత్రకృచ్ఛాదులందు నాముదముమొదలు
శోధనద్రవ్యములు మేలు చూపు; వస్తి
వికృతిఁ జెందినచో క్షీరవృక్షవల్కు
లపుఁగఁపాయాదు లిడు శుభ మెపుడు కృష్ణ ! 131

మఱియును

తే. పచ్చిపాలతోడ వస్తికర్మ నొనర్చు
బొత్తి కడుపు శుద్ధి పొందఁబడుటె
కాక శుక్రధాతుగతదోషములు నార్త
వమునఁ గల్గురుజలు వాయుఁ గృష్ణ ! 132

—♦ ఫలవర్తి ♦—

తే. ఆముదపుఁబప్పు మొదలగునట్టి శోధ
నౌషధపుఁగల్కమును వర్తి నమరఁ జేర్చి

యోనిగుదముల నెంచేని నునువ నచటి

కలుషమలములు నెడలించు గమలనయన !

133

మః మును

క. క్రిమియు నదావరము గు

ల్మము మేల రోగ మహితమలదోషముఁ బ్రి

హముఁ దొలఁచి కాంక్షబలకు

క్రిము లనలము, రసముఁ బెంపఁగలుగు నది హరి ! 134

న స్య క ర

నీ. జశ్చార్హస్వగతమునై జనియించు ముఖశీర్ష

గళకర్ణనాసాక్షిగద లణంప

నస్యకర్మకు సమానమువచ్చునది లేదు

శీర్షమార్గంబు నాసికమె కాన

నారోగములయందు సనుకూలమైనట్టి

శమనబృహహణిరేచనము లనెడి

నస్యంబులను నేర్చునను జేయవలెఁ బ్రతి

మర్యావపీడనమర్చము లను

గీ. భేదములు వానిసంఖ్య మోతాదులార్తి

కాలబలయంత్రానిర్మాణగతులు వలయు

పథ్యము సపథ్య ముపయోగపఱచువిధము

నెఱింగి నచ్చైవ్యవిదులు శ్రీహరిమురారి !

135

—♦ సస్య క మ ము ♦—

నీ. కడునేర్చునను భిషగ్వరుఁ డప్తునత్సర
ములకు బై నశీతినెలయుబోసఁ
గఘనివృత్తికిఁ బూర్వకాలమ్మునను పైత్య
ములయందు మధ్యాహ్నమునను వాత
మునకు సాయంకాలమునను కల్కముగాని,
తైలంబుగాని ఘృతంబుగాని,
స్వరసంబుగాని, రజము గానిదగుయుక్తి
వెలయఁగఁ గల్పవాషిష్ఠుల నెఱిఁగి

గీ. దావ్యమహిమయు, దానిమోతాదు నెఱిఁగి
యర్హమగునట్టిరోగము లందు నైద్య
వరుఁడు సస్యముఁ జేయింపవలయు నందు
వలనఁ గడుమేలు గలుగు శ్రీవర మురారి ! 136

—♦ సస్య యంత్ర విధి ♦—

తే. సస్య మన నౌషధమ్ముల నాసికమ్ము
వలన శీర్షంబునకుఁ బాపుచునికిఁ గేగు
దీన గోకర్ణశంఖసమానపాత్ర
ములును, నాశముగలయంత్రమును దగు హరి ! 137

—♦ సస్య పరిహాస ♦—

తే. సస్యకర్మకుఁ బేరగు నావన మన
ధరణి గేచనసస్యభేదములు ప్రథమ

నంబు నవచీడనము, బృహహణమున భేద
ము లగు మర్శము; సృజినుర్శమును మురారి ! 138

తే. అవని బృహహణమునకు స్నేహనసమాఖ్య
చను; విరేచనమునకుఁ గర్షణ మనంగఁ
దనరు; వాతాదులందు రేచనము, ధాతు
వృద్ధి కలుబృహహణమును హితము కృష్ణ ! 139

—♦ రేచనసృజనువలనఁ దొలఁగుకోగములు ♦—

తే. తొలఁగు రేచనసృజనువలనఁ గుష్ట
మరుచి పడిసెము శీర్షామయఁ బు నూర్ధ్వ
జాత్రుగతములు పీనసాస్వరవిభేద
ములు నవస్మృతి శోభయు జలజనయన ! 140

—♦ రే చ న స సృ క ల్ప న ము ♦—

తే. కణయు సైంధవమేని నాగరము గుడము
నేని నుష్ణోదకములతోన నూటి
యనువుగను నస్యయంత్రమునం దమర్చి
చేయునదె రేచన మ్మగు శేషశయన ! 141

—♦ ఆపస్మా రాదులయందు రేచనసృజనులు ♦—

ఆ. ఇష్పనార చిన్నపిప్పళ్ళు మిర్శముల్
సైంధవంబు నుష్ణజలముతోడఁ
బరసి నస్యమిడఁ నవస్మార మపశంతి
మున్నదంబునన్ను లురలుఁ గృష్ణ ! 142

తే. పైంధవము కోష్ఠ ముష్టవిజములు గౌర
 స్వసము లజామూత్రసహితముగను
 నన్య మొనరుపఁ దంద్రమువ్వాదము మొద
 లగువికారములెల్లఁ దొలఁగు ముకుంద !

143

—♦ రేచననన్యసామాన్య కల్పము ♦—

తే. ఆవనూనెయు మొదలగునవియుఁ గాని
 తత్సమద్రవ్యసాధితతై లములును
 గాని శీఘ్రోపధరజంబు గాని, చేయు
 నన్య మది రేచన ముగు సనిననేత్ర !

144

—♦ అవశేషన పంధమనార్హ కోగములు ♦—

తే. క్రిమియు గళరోగవిషమజ్వరములు సన్ని
 పాతమతినిద్ర మానసోద్భవవికార
 ములు దొలఁగు నవశేషనమునఁ బ్రథమన
 మున నపస్మృతి సన్యాసమూర్ఖ లడఁగు.

145

—♦ సాధమునన్యకల్పనము ♦—

తే. వసయు మిర్యముల్ శుంతి విప్రలియు పైంధ
 వమును వెల్లుల్లికాయఫలమును కుడ్డి
 లమును కంకోలమత్స్యశిశుములు సూర్పి
 ప్రధమన మొగర్వఁ దద్రుజిత వాపుఁ గృష్ణ !

146

—♦ ఆవపీడన పరిధమననస్య లక్షణము ♦—

తే. కల్క మదివస్త్రమున నాసికమ్మునందు
 పిండఁబడునట్టివిధి కవపీడన మని
 నాళయంత్రముతోడఁ జూగ్గముల నూదు
 విధికిఁ బరిధమనఁ మనియును బేల్లు కృష్ణ ! 147

—♦ ఆవపీడననస్య పరిమాణము ♦—

తే. అనని నవపీడనాఖ్యనస్యమ్మునందు
 నష్టబిందువు లుత్తమ; మాటు మధ్య
 మంబు; నాల్గైన నది కనిష్ఠంబు గాఁగఁ
 దెలియవలె దీని నెలవెద్యులు ముకుంద ! 148

—♦ నస్యకర్మయంచ హింశ్యాన్యోపధ ప్రమాణము ♦—

క. యవమిత మింగువయును సైం
 ధవమును మాషంబు తీక్ష్ణతరములు శాణం
 బనని మధురములు కర్ణము
 వివరింపఁగఁబడియె నస్యనిధియందు హా ! 149

తే. పాల నటా నస్య మొసరింపవలయునేని
 కర్ణయుగ్మము మఱి యుదకింబ యేని
 కర్ణములు మూఁడు తగు నస్యకర్మ కనాచుఁ
 దెలియవలయును వైద్యులు దేవదేవ ! 150

—♦ బృంహణఃస్య కల్పనము ♦—

తే. బృంహణం బిడుధాతుప్రవృత్తిః యద్వి
కర్షయుగ ముక్తమం బగు; కర్షణచ
మధ్యమం బగు; శాణచక్రమాణమెవ
హీన మని యెంచి చేయుట హితము కృష్ణ ! 151

—♦ బృంహణఃస్య కర్షణములు ♦—

తే. ఘ్రాణకర్తాక్షిభుజశిరకంఠమంత
బాహుమచ్యలలాటమర్వ్యధల వాత
పై త్యపలితేంద్రీలుప్త మర్బలకలందు
బృంహణస్నిగ్ధమధురముల్ వెలయుఁ గృష్ణ ! 152

—♦ మర్శపరిమోగవిధానము ♦—

ఆ. దినము విడిచి దినమునను మర్శపస్యంబు
చను నొనర్ప; లేక దినమునందె
రెండుమూడుమార్లు రెండుముక్కరములఁ
జేయుటయును గలదు శ్రీశ కృష్ణ ! 153

—♦ మర్శాధిక్యజనితోషద్రవ ప్రతీకారము ♦—

తే. అధికతరమర్శజనితదోషాదులందు
వమసరేచనకర్మలు వలయుఁ జేయఁ
బ్రధమనాదులఁ గలుగుమర్వ్యధలయందు
బృంహణౌషధసస్యముల్ వెలయుఁ గృష్ణ ! 154

—♦ బిందుసంజ్ఞకమాత్రా ♦—

తే. బిందు వనఁగను రెండవవేలిరెండు
కణుపులను ముంచి పై కెత్తఁ గారునదియె;
శాణ మివి సొన్ని దిదియ మర్కయున; బిందు
యుగము ప్రతిమర్కమౌ దిడఁ దగుచు గృష్ణ ! 155

—♦ ప్రతిమర్కసప్యకాలము ♦. —

సీ. ప్రతిమర్క మలరుఁ బ్రభాతకాల మందు
వ్యాయామగమననిద్రాంతములను
మైధునాంజనభుక్తమలమూత్రనిర్గమాం
తములను, సద్మనిర్గమనములను
వమనాంతమునఁ గబళము సల్పుపిదప సా
యంకాలసమయంబునందు, దంత
ధావనంబున నెన్నఁ దగియుండు; నీపదు
నాల్గుకాలంబు లెన్నఁగను దాని

గీ. జలుపుపిమ్మటఁ గొలఁదితుమ్ములును గలిగి
తైల మది కంతగతమైన దాని లెన్న
జరుపఁబడినట్లు లెంచఁగాఁ జనుచు దాని
మ్రుంగకుండఁగ నుమియుట మేలు కృష్ణ ! 156

—♦ ప్రతిమర్కవాద్ధాలు ♦—

క. మే లిడుఁ బ్రతిమర్క మ్మది
బాలురకును వక్త్రశోషవశులకుఁ దృష్ణన్

దూలెడువారికి ధాతు

సాలిత్యము గలుగునట్టిజనులకుఁ గృష్ణ !

157

—♦ పక్ష వధానుల కుఁడు నన్యము ♦—

తే. రాన్న కామంచి పూరి యేరండయుగ్మ

మూలములు మర్కటీబీజములు మిన్మములు

నశ్వగంధియుఁ దగుకషాయమున హింగు

పై ంధవమ్ములఁ గల్పి యుష్ణముగ నన్య

మిడఁగఁ బక్షవధాదులు సడలుఁ గృష్ణ !

158

—♦ పక్షతమ నకు నన్యము ♦—

ఆ. విరిగి కరక తాడి వేము గుమ్ముడు గురి

వెందపప్పు వీచి వేళావేళ

మసలునూనెనొన మరిగించి వడియించి

నన్య మిడినఁ బలితనాశము హరి !

159

—♦ నన్యవిధానము ♦—

చ. నటునకు ధూమపానకలనం దగుచెమ్మట గొల్పి పాదముల్

కరములు సాచి వెల్లకిలఁ గంతము వెక్కకు వంగున్లుగా

నెరపి పరుండఁబెట్టి కడునేర్పున నన్య మొనర్పఁజెల్లు; న

త్తరుణమునందు ధూళి; యమితం బగుకాలియుఁ గీడు శ్రీ

హరీ !

160

—♦ వస్త్రధారణము నిష్ఠా కుశలములు ♦—

సీ. సస్యకర్మణ భోజనమువెళ్ళె, లఘున

మును ముని సేసాదిని, భుజించి

నది బ్రహ్మ మొందిని చువనరమ్ముచు దుర్తి

సముచిత, మల్లోన్మిసమ్ము గాని

దిశమున, విషదోషమున, గర్భవశికి న

భృగజననప్రక్రియానితులకు

స్నేహోదకానవసేవితలకు వృష్టి

శాలానిలకోధిధరవశులకు

గీ. వేగధారితులకు శిశునివశులకును

దృష్ట గలచారి కనగాహదీక్షితులకుఁ

జేయఁ దగ దును; రుదుఁ జేయగ్లు

గాన శైవ్యులు పరికింపఁగావలె హరి !

161

ఆ. సస్యకర్మ నడసి నవ్వుట కోపించు

టయును మాటలాడుటయును శీరము

నూచుటయును నలవ దొదవు ముష్టికనేత్ర

బాధ రొంప దగ్గు నచ్చు గృష్ణ !

162

—♦ వస్త్రధారణము నిష్ఠా కుశలము ♦—

తే. సస్యమొందినపిదప మచస్సుచకును

వ్యధను గూర్చక, గూరులఘ్నక్షరములు

పలుకునంతటికాటము మెలఁచివగనె

వెల్లకిలగఁ బరుండఁగాఁ జెల్లు గృష్ణ !

163

— ♦ నన్యమున శుద్ధాధిక భేదములు ♦ —

సీ. ధరనన్యకర్మ కు త్తమయోగ హీనాతి,

యోగంబు లనఁదగియుండునందు

ఘాణాన్యములఁ గఫ, స్రావంబు దనువున

గండ్మాజడత్వముల్ గలుగు హీన

యోగంబుచే నతియోగంబునను వాత

వృద్ధియు నిండియవిభ్రమంబు

మస్తులుగచ్యుతి మస్తకశూన్యత్వ

మమరుసుత్తమశుద్ధియందుఁ దొలఁగు.

గీ. శ్రోత్రగుదశీర్షనాసాన్య, నేత్రరోగ

ములు మనంబును కడు వినిర్మలతఁ జెలఁగుఁ

గాన నద్దాని సమ్యగ్విధాన మెఱిఁగి

చేయవలెనంది రాద్యులు శ్రీశక్త్య !

164

— ♦ హీనశుద్ధ్యాదులకు చికిత్స ♦ —

క. హీనాతియోగవికృతుల

మానుషఁ గఫవాతహరచిమల నన్యములన్

బూనఁగనగు, సమ్యగ్విధి

లో నటు, ఘృతనన్య మిడుట లు నగు కృష్ణా !

165

— ♦ అతిస్నిగ్ధ లక్షణము, వానిచికిత్స ♦ —

తే శిరము ప్రతిమర్శమున నతిస్నిగ్ధ గను

నెడలఁ గల్గుఁ గిఫస్రావ, మింద్రియముల

కమరువిభ్రాంతి, జడత శీర్షమున నెనయు
నపుడు మేలిడు దూక్షనస్యములు కృష్ణ !

166

— ♦ నస్యమునంపి పథ్యములు ♦ —

తే. చనవు నస్యము నేవించు వెనుకఁ గఫక
రము లభిష్యందిగణపదార్థములు ధూమ
పాన మును; నవిగొనఁగ నచాయకరము
గానఁ దగుపథ్యవిధిఁ గూర్చఁగావలె హరి !

167

— ♦ ధూమపానకే ధూమము ♦ —

తే. నస్యమును బోలి ధూమపాన మ,ది యూర్ధ్వ
జ్వ్రతుగతరోగముల నెల్ల సమయఁజేయు;
గఫము, కఫవాతదోషముల్ గడపు, దీని
గొనెడు నారల కవిరావు గోపకృష్ణ !

168

— ♦ పద్వీధధూమములు ♦ —

తే. శమనమును, బృంహణము, రేచనమును కాన
హమును, న్రణధూపనము, వామనము ననంగ
నాఱువిధములధూమములు లవనిఁ జెల్లు
వాసిగుణముల నెఱిఁగింతు వాసుదేవ !

169

— ♦ శమనాది పర్యాయములు ♦ —

తే. శమనమున కొప్పుఁ బ్రాయోగికమును, మధ్య
మును సనంగను; బృంహణమునకు న్నేహ
నమును, మృదురేచనమ్ము ననంగ రేచ
నమున కగు గోపముంబు దీక్షితునఁ గృష్ణ !

170

—♦ ధూమపానానందము ♦—

తే. వాతయుక్త కఫంబున వాతమండుఁ
గఘమునను ధూమపానముల్ క్రమతఁ జెల్లు
మధ్యమస్థి తీర్థముల్ మరి దినమున
రెండు మూఁ జొండు గొనఁదగి యుండుఁ గృష్ణ ! 171

ఆ. కానహ మృనునది కానంబు దొలఁగించు
వామనంబు జేయు వమన మటులె
వ్రణము మానఁజేయు వ్రణఘాతనము నిట్లు
తెలిసి చేయు మేలు గలుగు కృష్ణ ! 172

—♦ ధూమపానార్హ రోగములు ♦—

ఉ. కానము పీనసస్వరవికారజడత్వముఖాక్షిరోగముల్
శ్వాసము తంద్ర కర్ణగతజాడ్యము హిక్కయు శూల నాసి
కన్ । దోసము తీటయున్ బలితదోషసితాస్యత ధూమరు
వనా । లెల్ల ధూమపానానమశక్తిఁ చూలు నని యందుసే
వైద్యశిఖామణుల్ హరీ ! 173

—♦ ధూమపానార్హ రోగములు ♦—

చ. ఉదరమునందుఁ బిత్త తిమిర్కోర్ధ్వనిమూరణమేహరోహిణీ
గదలను, వస్తి శోధనలఁ, గార్వ్యశిరఃస్వేతులందుఁ, బొండుదు
ర్మదములఁ, దై లద్భుదధిమాక్షికమద్యఘృషాదిభుక్తులం
దొదవురు గీడు ధూమమిడ నొప్పురు వైద్యవిశారదుల్ హరీ!

♦— స్నేహమహాస్థా కాలము ♦—

తే. స్నేహనము దంతధావన జృంభహాస్య
మైధునశ్శుభ్రతప్రకర్మలకుఁ నిద్ర

మూర్త్యులదోషనిర్గమములకు వెన్న-
నియతి నొసరింప మే లిడు నీరజాక్ష !

175

—♦ మధ్యతీర్థధామాన్తకాలము ♦—

తే. మధ్యమం బనునట్టిధూమంబు నస్య
కర్మకును వెన్ననిసి భుక్తిఁ గడపువెన్న-
నమరు; తీర్థము స్నాననిద్రాంజనవమ
నములకును వెన్న గుణదాయకము మురారి !

176

—♦ ఉచితపద్ధతి ♦—

తే. స్నిగ్ధనస్యమునకు వెన్న స్నిగ్ధధూమ
నులులె మధ్యాహ్న సమయక్షుతాంతములను
మధ్యమ మ్మనునట్టిధూమమును సుప్తి
నస్యములవెన్న తీర్థ మెన్నఁబడుఁ గృష్ణ !

177

—♦ ఆకాలదోషము తత్ప్రతికియ ♦—

తే. ధూమపానము నియతిని దొలఁగి చేయ
మూర్ఛయును దప్పి బధిరము మోహమదము
లంధతియు రక్తస్పృశ్యము నడరు; నిఁచుఁ
దగు ఘృతస్నాననస్యశీతలములు హరి !

178

—♦ ధూమయంత్ర నిర్మాణానులు ♦—

సీ. ధూమయంత్రము లోహసామజదంతదు
వంశనాళముల నిర్వక్రదీర్ఘ
పర్ణిబహుళతల, బదరాస్థితల్యరం
ధ్రముగల్గి మధ్యధూమమున నలువ

దియుఁ దీర్ఘము దిర్ఘదియున్లు స్థిరము
నందు నుప్పదియు రెండుగుళములు
నిడుపురు దగుల్లు నిర్మించి, హూమక్కి)
యల కొప్పురని కల్కములుగ చూడ

గీ. చిక్కబడజేసి వాని నిషేకనానర
నలది యెండించి యందుండి వెలికిఁ గీసి
యాజ్యమున ముంచి యంత్రమధ్యమునచుంచి
నిప్పు ముట్టింది పొగఁ బిల్చు తొప్పఁ గృష్ణ ! 179

—♦ హూమక్కి నిర్మాణము —

తే. అడుగుపాడుగునఁ దగుల్లుపుడకచుందు
తులముకల్కము నెన్నిదంగుళములపాడ
వుండునటు పూసి, యద్దాని నెడ బెట్టి
గుల్ల నందుండి వెడలింపఁ జెల్లుగృష్ణ ! 180

—♦ స్థిరహూమ ద్రవ్యము —

సీ. అగురు గుడ్గులు ముస్తై యందుగు కరువేరు
యప్తే నర్జరసము చువలు చిలలు
మారేడుగుజ్జులు మ్రోగ కుంకుమపువ్వు
కలుజువ్వో కుందురుష్కమును చండ్ర)
వస వేగినయు మజ్జవట్టివేరుచు రేణు
కలు మిన్నులుచు గొండగొలుగు రాత్రి
పువ్వునుకామంచి పూరి మేదస్సును
గూతురుబుడమయు గోఘృతంబు

గీ. పరఁగు శ్రీవేష్టకంబు కొబ్బరి లవంగ
చెక్కయును మాచిపత్రియు స్నిగ్ధఘామ
మునకుఁ దగినట్టి వస్తువులనుచుఁ దెలియ
వలయు నివే భువి బృంహణములు మురారి ! 181

—♦ శమనఘామ దౌవ్యములు ♦—

చ. చక్కెర బొంతయేలకులు సల్లకి తామర నల్లకల్వలున్
లక్కయు మల్ల లొడ్డుగు నలచ్చద పిప్పల యజ్ఞపాదప
త్వక్కులు హేమవల్కలముపౌష్కరమున్ మధుకంబు కొ
ట్టు పెం । పెక్కెడునట్టిశామకము లియ్యవే మధ్యమసంజ్ఞ
తా హారీ ! 182

—♦ తీక్ష్ణఘామ దౌవ్యములు ♦—

తే. గింధితగరము లక్క చెంగల్వకోష్ఠ
శలయు దశమూలములును తిరిఫలము లతివ
సయును మాల్కంగిణియును పసపును శీర్ష
రేచకములును తీక్షణములై చచుహరి ! 183

—♦ వామనకాసహఘామ దౌవ్యములు ♦—

తే. జంతుఖురములు శృంగముల్ స్నాయుచర్మ
శల్యముల్ మొదలుగఁ జేర్చి నలుపుఘామ
మదియె వామన మగు, కాసహరము లెంచి
చేయునది కాసహం బగు శ్రీశక్త్య ! 184

—♦ పౌణఘాపన దౌవ్యములు ♦—

క. పౌణఘాపనమ్ము లాయా
పౌణములకుం దగిన వేమువన మొదలగువా

నిని స్కనిడి వెడలుచోగ

వృణములకున్ బల్లచుందు వలయుచుహారీ !

185

—♦ గృహ నా శ న ధూ మ ము ♦—

గీ. పృత్తిగింజలు మిర్యముల్ బల్లసింఛ
మింగువయు గొత్తెవెండుక లేకొచ్చు
సర్పనిర్మోక మాంసిమాంజాలమలము

లాజ్యము గూడి గృహములచడచు కృష్ణ !

186

—♦ ధూమసేవనార్హకాలము, తత్ఫలము ♦—

చ. కృమమగుధూమపానమున గ్రాలెడు విందియమానసంబు
లున్! విమలదృఢత్వసంపదల; వృద్ధిగచున్ దలకట్టుతోడమీ
సములుచు; దంతముల్ ముఖము సౌరభతన్ విలసిల్లు; ద్వా
దశాబ్దములకుఁదై నశీతి యుచితంబగుధూమమొసర్పగాహరీ!

—♦ ధూమపాన కృమము ♦—

తే. ముఖమునం బీల్చుధూమము ముక్కునెంట

ముక్కునం బీల్చునదైన ముఖమువెంట

విడువఁదగు దీనఁ గడుమేలువెలయు నుభయ

మార్గములు శుద్ధిగనును రమావినోది !

188

—♦ ధూమపానమున పశ్చాత్తాపధ్యములు ♦—

తే. నన్యవిధిబోలె ధూమముచకును బధ్య

మిడఁగఁజెల్లును వానియం దిడఁగఁజగని

వాని విడువంగఁ దగు; నిట్టులూని నడువ

విమలగుణ మిచ్చు ధూమపానము మురారి !

189

—♦ గంధూషకబలశః విభానమ —♦

తే. శమనరోషణశోధు స్నేహికాఖ్య
 లలరగంధూషమదిగంధు నలు విజుగుల
 నిమిలే కవలచక్రదంబు లేనగు; వీని
 కల్పచ తెలుంగబల్కె-దం గమలసయక ! 190

—♦ శత్రుగోగంధూషకబలశః విభానమ —♦

సీ. స్నేహితుములను సగసిదను స్నేహిక
 గంధూషమచ వాతగదల నడచు
 శీతలమధురసగి నమె గదిచినా
 దనశమరాఖ్యలఁ దనరి పైత్య
 ములఁ బావు; కార ముచ్చను పుల్పు నుష్ణము
 లను దగి శోధనంబనఁ గఘంబు
 చొలఁగించు; నగరు చేదును మధురంబును
 గలసి రోషణనామకమున ప్రణము

గీ. నార్పునది యగు; గంధూష మచ ద్రవములఁ
 బుక్కిల్చుచు నుచియుట; పానఁగ నట్టి
 వాని కల్కాదులను నోటఁ బట్టి నమలి
 యుపయుటయొకవలసమగు నుర్విఁ గృష్ణ ! 191

—♦ కషాశమనంబు మార్షాదుల చేర్చువిభానమ —♦

తే. అవని గంధూషకల్పచం బగుకషాయ
 ములను జూర్ణము కలుపంగవలయునేని
 యరతులంబును, గవలసమంబుఁ గల్క
 ముండునెడఁ దులమును జేర్చు తొప్పఁ గృష్ణ ! 192

—♦ గంధూష మొనగ్ని నలసియుండు కాలము ♦—

ఆ. కఫము నోటనుండి క్రొమ్మరునఱు కాన్య
గళశిరములఁ జెమట గలుగునఱు
ఘ్రాణనయనములను స్రావమయ్యెడి నా
కొప్పు దీనిఁ జేయ నిర్విఁ గృష్ణ ! 193

ఆ. పంచవర్ణములకుఁ బైఁబడవారికిఁ
దగు నొనర్ప దీని; మిగులఁ గాక
మూడు నైదు గాక, యేడుమారులు మించ
కుండునట్లుఁ చేయు టుచితము హరి ! 194

—♦ వాతమునకు స్నేహితిగంధూషము ♦—

క. పాలును దిలకల్కలంబును
తైలము మొదలై నయట్టి ద్రావ్యంబులన
మేళనములు స్నేహికములు
తోలును వాతాదుల నివి తోయజనేత్తా ! 195

—♦ పిత్తములకు శమనగంధూషము ♦—

క. పాలును జక్వెర నువ్వులు
నీలోత్పలమును ఘృతంబునిర్మలమగున
మేళనమున శమనంబగుఁ
దూలుచు బిత్తములఁ నిది యనోక్షున కృష్ణ ! 196

—♦ ముఖ స్రవణములయందు గంధూషము ♦—

తే. తేనె గంధూష మొనరింప మాను నోటి
పుండ్లు తాపము దప్పియు, బుల్లకలిని

బుక్కిలిచిన విరసత పోవు, నాస్య
శోషమణింది సుఖ విడుఁ శుభకర హరి ! 197

—♦ దంతచలనానులకు గంఢూషము ♦—

తే. ధైర్యమున సైంధవము జేర్చి దంతగదల
నాజ్యమేనియుఁ బాలేని నగ్నిదగ్గ
జన్యవికృతుల విషదోషజనితములను
జేయుగంఢూష మని మేలు చేయుఁ గృష్ణ ! 198

—♦ క ఫ హ ర గ ం ధూ ష ము ♦—

తే. సైంధవము శుంతి పిప్పిల్లు నర్జనులు
మిర్యములు గుండ గావించి మితిగ దాని
నల్లపురనంబుతోడ నై క్యంబు జేసి
పుక్కిలిపగఁ గఘమది పోవుఁ గృష్ణ ! 199

—♦ ర క్త పి ర్త మునందు గంఢూషము ♦—

తే. త్రిఫలచూర్ణముగలిసిన తేనెతోడ
వెలయు గంఢూషకవలముల్ వింత దోష
లేష్ముమును రక్తపైత్యముఁజెండు నరుచి
దొలఁచు విరసత్వమును బాపుఁ దోయజాక్ష ! 200

—♦ ముఖపాకమునకు గంఢూషము ♦—

తే. త్రిఫలములు జాతియూపలు తిప్పతీగె
దారుచిశిమాలగోవేల నాగ్నిక్ష వివి
క్వాఢమునఁ దేనె నాననంతు గల్పి
యాస్యమునఁ దాల్చు ముఖపాక సందాగఁ గృష్ణ ! 201

—♦ గంధూషభేదముగు బ్రతిసారణము ♦—

తే. అవని గంధూషసంసేచనార్హ ము లగు

నట్టివానిని జూర్ణకల్కావలేహ

భేదముల నాస్యజహ్పలవేలితోడ

నలదఁ బ్రతిసారణ మ్మగుచండు) కృష్ణ !

202

—♦ కవళనవిభానము ♦—

తే. సైంధవమును మాధిపలకేసరములు త్రిక

టుకము లివి కల్కసరణి నుండునటు చేసి

కవళన మొనర్ప మారుతకఫసముద్భ

వంబగు నరొచకం బదివాయుఁ గృష్ణ !

203

—♦ ప్రితిసారణచాణ్డము ♦—

చ. అరుణనిశాద్వయాంబుదము లామయమున్ జిరుబొద్ది చాగ

యున్ । వరకటుకంబు లోధ్ర) సమభాగములన్ బొడి చేసి

యుక్తమా । సరణిని వక్త్రమందుఁ బ్రతిసారణఁ జేయఁగ

దంతరోగముల్ । పరుగిడు నాస్యచాకి ము సాయు రుచిన్

గలిగించు శ్రీహరీ !

204

—♦ శుద్ధగంధూషలక్షణము ♦—

తే. శుద్ధగంధూషమున వక్త్రశుద్ధి గల్గు

నామయమడంగు; సకలేంద్రియములు మనము

గను బ్రసన్నత్వ; మిద్దానిక్రిమ మోహిని

చేయకున్నను వికృతిని జేయు గృష్ణ !

205

—♦ హితయోగములగు లక్షణములు ♦—

౪. మితిమీరిన ముఖపాకం

బతిదాహము శోష గలుగు; సతిహీనమునం

దతికఫ నురుచియు రసనీ-

సతయగు గంఢూషకవళనములం గృష్టా !

206

—♦ ఈ ప క ర్మ ని రూ ప ñ ము ♦—

శ్లే. పంచకర్మల నొనరుచువారు నియతిఁ

దొలుత స్నేహము స్వేదంబు తుదిని ధూమ

పానగంఢూషములు చేయవలయు నివియ

నాల్గు సుపకర్మ లనఁబడు నభిననేత్ర !

207

ఇ డి

శ్రీమత్ప్రభురసుందరీ కరుణాకటాక్ష సంప్రాప్తకవితావిదితా

యుర్వేదవిద్యోపపన్నైత్రలోహితనగోత్రీపవిత్ర, వెంక

టేశ్వరా వధూతప్రపాత్ర, నారాయణపాత్ర,

సూర్యనారాయణపుత్ర, శ్రీపార్వతీపర

మేశ్వర సేవాపరాయణ, సూర్య

నారాయణకవిప్రణీతం బైన

యభిసవ చికిత్సారత్నాక

రాంతర్గతపంచకర్మవిధాన

మను ద్వితీయతరం

గము సర్వము

సంపూర్ణము,

తప్పొప్పులు.

పేజీ	పంక్తి.	తప్పు	ఋషు.
3	2	పడజెడు	పడయగ
3	3	ప్రాకర్ష్య	ప్రాకర్ష్య
4	3	దినము	దినమున
5	20	దగువండ్రు	దగునండ్రు
7	11	నిలయము	నియమము
16	15	నా	నా
49	13	కన్దోష	కాదోష
..	14	యందుపే	యందురు,
..	..	ధూమరువనా	(విడిచి చదువ వలెను)

వైద్యవిద్యార్థుల యువయోగార్థము. యెల్లరకుసు
దెలియునటుల కలుకెనుగన నాచే వ్రాయఁబడిన
వైద్య గ్రంథములు.

(1) అభిగనచికిత్సారత్నాకరము.

సకలరోగవిధాన చికిత్సలతో నిండియున్నది.

400 పుటలుగల క్యాలిగ్రోఫైండు. రు. 2-0-0

అల్ప జైండు. రు. 1-8-0

(2) ఆంధ్ర శారీర శాస్త్రము.

10 శారీరకచిత్రిములు కలది.

250 పుటలుగల రేపరుజైండు. రు. 1-0-0

(3) కాయశోధనవిధానము అను

పంచకర్మచికిత్స.

రేపరుజైండు. రు. 0-4-0

యీ మూడున్ను, ఒకేసారి కొనువారికి

క్యాలిగ్రోఫో రు. 2-8-0 మాత్రమే.

మీకు వైద్యరహస్యముల నెరుంగుట కింతకన్న

సులభమగు గ్రంథములు లభింపవు.

ఓమ్

మాధవ నిదాన శేషము

మొదటి కూర్పు 1000 ప్రతులు

గ్రంథకర్త:

“రాజవైద్య” ద్విభాష్యం వేంకటరావు

మాధవ నిదాన శేషము

(ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము.)

‘రాజవైద్య’ ద్విభాష్యం వేంకటరావు

గ్రంథకర్త.

తామిరుజ్జోగరాజు

‘మొదటికూర్పు’ 1000.

ప్రకటనకర్త:

‘రాజవైద్య’ ద్విభాష్యం వేంకటరావు,

మండలేటి,

తూర్పు గోదావరిజిల్లా.

కాపీరైటు రిజిష్టరు]

[వెల రు. 1—0—0.

రాజమహేంద్రవరమున
బొక్కుముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపబడియె.

తొలి పలుకు.

ఆయుర్వేదమైన ద్యాభిమానులారా!

భారతఖండమునందు బ్రటిషుపరిపాలనారంభమునుండి నేటి వఱకు వర్ణాశ్రమాచారధర్మములతోబాటు ప్రాచ్యవిద్యలన్నియును మార్పు నొందియున్నవి. ప్రాచీనకాలమున ఋషిపుంగవులు నాల్గువేదములతోబాటు ఆయుర్వేదమునుకూడ సర్వతోముఖముగ విస్తరించుట కుపకరించుట కపూర్వగ్రంథములను సృజించియున్నారు. అట్టిగ్రంథము లన్నియు కాలవశంబునను, సహకారశూన్యంబునను ప్రజాదరణంబు నందలేక మాటువడియున్నవి. ఇట్లుగటకు హేతువులను గుర్చిచ్చిగుచ్చి పరిశోధించి వ్రాయుట ప్రస్తుతము. ఏది యెట్లున్నను ప్రాచ్యవిద్య లన్నియు నటుగంటినవని తెలుపుటమాత్రము సత్యదూరము కాదు. ఆయుర్వేదమునం దిక్కలమున నేపరివర్తంబుననో అభిమానులును, ప్రోత్సహకులును, ఇగమక తలయెత్తిరనుట నిర్వివాదాంశము. అట్టివారి కందుబాటులో నుండదగిన మహత్తరగ్రంథరాజము లనేకములు గలవు. కొన్ని ప్రాచ్యలిఖితగ్రంథభాండాములందు, విద్యత్పుంగవులగృహంబులందు, పండితపుత్రులప్రాంగణములందు వేలువేలు అవస్థలతో నల్లాడుచున్నవి. అట్టివాని నుద్ధరింప యత్నింపవలెనన్న ధనరాశులు గావలయును. ధనవంతు లీపనికి పూనుకొందురనుట కలలోనివార్త. కావున నాయుర్వేదమునను, ఆంధ్రగీర్వాణంబులందును పాండిత్యమును సముపార్జించినవారేదో యొకసహాయముననో, సాహసముననో యత్నించిన కృతార్థులగుటయేగాక లోకోపకారులుకూడ నయ్యెదరని వచించుట సామాన్యము గాదు.

అప్పట్ను నాయుర్వేదమునందు పూర్వులు 'నిదానం
 మాధవ శ్రేష్ఠం' అని వచించియున్నారు. అయ్యది యదార్థమే
 యైనను, అందుగూడ కానరాని రోగనిదానము లెన్నియో, ఆ
 యుర్వేదగ్రంథములందు కలవు. అవి సంస్కృతభాషలోనుండి
 కొన్ని వ్యాఖ్యానరహితములుగ నున్నవి. జనసామాన్యమునకు
 వాని నందుబాటుగా నొనర్చుటయే ముఖ్యాశయముగ నుంచు
 కొనిన నేను ఆయా ప్రాచీనములగు నాయుర్వేదగ్రంథములను పరి
 శీలించి, పరిశోధించి, నిదానముల నన్నిటి నొక్కచో బహుప్ర
 యాసమున కొర్చి పర్చి కూర్చి యథాశక్తిగ నాంధ్రీతాత్పర్య
 ముమర్చి "మాధవనిదానశేష" మమ నీగ్రంథమును ప్రచురిం
 చితిని. ఈగ్రంథము ప్రాయుటకు ఆయుర్వేదవిజ్ఞానము, భావప్ర
 కాశిక మొదలగు నుద్గ్రంథములు నాకు సాయపడినవి. ఇది ఆయు
 ర్వేదము నభ్యసించు విద్యార్థులకును, వైద్యులకును మిగుల
 నుపయోగకరముగ నుండకపోదని నాయాశయము. దీనిని ఆంధ్ర
 విశ్వకళాపరిషత్తువారు చికిత్సపూర్వకనిదానము నభ్యసించు
 విద్యార్థులకు పఠనీయగ్రంథముగ నేర్పరచి నాయాయుద్యమ
 మునకు చేయూత నొనంగుదురుగాకయని విన్నవించుచున్నాను.
 నాకు జన్మతనమునుండియు నాయుర్వేదవిద్యను గరిపి నాయున్న
 టికి పాతుభూతులైన "వైద్యరాజ," బ్ర||శ్రీ|| ద్విభాష్యం వెంక
 టేశ్వర్లుగారికి దీనిని కృతిగ నర్పించుచున్నాను.

ఇట్లు

బుధజనవిధేయుడు

"రాజవైద్య" ద్విభాష్యం వేంకటరావు.

—: కృతి సమర్పణము:—

దయ యొలుకంగ దిద్ది నిరతంబు సుతుంబలె జేఱఁదీసి య
 వ్యయనిజసత్కళాగరిమ మాదట నేరిపి నాకు నల్లడ
 జయమగునట్లు దీవనల సల్పు ద్విభాష్యము వెంకటేశ్వరా
 హ్వయభిషగన్వయప్రభున కర్పణఁ జేసెద భక్తి నీకృతి॥

విషయసూచిక.

విషయము.

పుట.

1	యోహానాపస్కారనిదానము	9
2	శైశవావస్థానిదానము	11
3	స్మరణానిదానము	12
4	తాండవరంగనిదానము	13
5	సోమరంగమూర్తిసారనిదానము	14
6	అపదార్థగదనిదానము	17
7	శుక్రమేహనిదానము	20
8	యోనికంఠానిదానము	21
9	యోన్యంకురవృద్ధినిదానము	22
10	యోన్యాక్షేపనిదానము	22
11	అండాధారగదనిదానము	23
12	అంశుఘాతనిదానము	24
13	మస్తిష్కచరూపచయనిదానము	25
14	ఉరస్తాయనిదానము	26
15	అతత్వాభినివేశనిదానము	27
16	బౌద్ధసర్గికవిసూచిక	27
17	బౌద్ధసర్గికమేహనిదానము	29
18	వృక్కామయనిదానము	30
19	మస్తిష్కవేపనిదానము	32

విషయము.	పుట.
20 కాలజ్వరనిదానము	32
21 కర్ణ మూలికజ్వరనిదానము	33
22 శ్వసనకజ్వరనిదానము	34
23 శ్లేష్మకజ్వరనిదానము	38
24 విషాభిషంగజా ఆగంతుకజ్వరాః	38
25 అంత్రికజ్వరనిదానము	42
26 అక్షేపకజ్వరనిదానము	46
27 గ్రంథికజ్వరనిదానము	49
28 సంధికజ్వరనిదానము	51
29 దండకజ్వరనిదానము	53
30 వివిధజ్వరప్రసంగః	54
31 ఖంజనికరోగనిదానము	55
32 వాధకరోగనిదానము	56
33 జరారోగనిదానము	58
34 పాలిత్వనిదానము	60
35 పారదవికారనిదానము	61
36 శీరాంబురోగనిదానము	62
37 ఆగంతుజనకౌశూణ్యనిదానము	64
38 కైబ్యనిదానము	66

విషయము.

పుట.

39	బౌద్ధసర్వకోపదంశనిదానము	69
40	ఓజోమేహనిదానము	71
41	శుక్రదోషనిదానము	73
42	హృద్యంత్రరోగనిదానము	76
43	జరాయురోగనిదానము	80
44	అచలవాతనిదానము	81
45	వంధ్యారోగనిదానము	82

శ్రీ ధన్వంతరిణే నమః.

మాధవనిదానశేషము.

—♦ యోమాపస్మార నిదానము. ♦—

శ్లో. శోశితస్య క్షియూద్వాప తథాధిక్యా దజ్జీర్ణతః |
 శోషరోధా స్మనోభక్తా దత్యుద్యేగాచ్చ శోకతః |
 రజోఽభావాచ్చ యోమాణాం జరాయునికృతే స్తథా |
 అశక్తిరపినై ఘ్నర్యాత్ సత్పురస్నేహతస్తథా |
 వైధవ్యశోకహేతోశ్చ యోమాపస్మారసంజ్ఞకః ||
 గద స్పన్డాయతే కృచ్ఛో మనోదేహప్రతాపనః |
 యోషితామేవ బాహుళ్యాత్ యతఏష భవేద్గదః |
 అపస్మారస్వరూపశ్చ జేనాఖ్యాతా దృశా మతా |
 కాలోఽస్య యశాపసం వ్యాధే ర్నార్యాగ్ ద్వాదశివర్షతః |
 పరయన్న్యాశ్చైర్నాప్యసిన్యాగి గేష ప్రిజాయశే ||

పూర్వరూపము.

శ్లో. హృస్త్రిజా జృంభణంసాదో వర్షణో మనసోఽపిచ |
 భవేచ్ఛివిష్యతిగదే యోమాపస్మారసంజ్ఞకే |

అ స్వ ల క్షణ మ్

శ్లో. నైచిత్యం బుద్ధివిభాన్తి హాస్యం కృష్ణన మేవచ
 ఉచ్చైః కోశః ప్రలపనం జ్యోతిర్వేషస్తథా భ్రమః
 బౌద్ధత్యం శ్వసకృచ్ఛ్చిక్చ కణ్ఠా మాశయవేదనా
 ప్రాబల్యం స్పర్శశక్తేశ్చ క్వచిదగ్నేనదా వ్యధా
 అలీకవర్తలోత్థాన మాకణ్ఠ ముదరా దపి
 సదల్పం బుద్ధిమూఢాచ వ్యాధా వస్మిక్ ప్రజాయతే॥

తా. గ క్తిధాతువుయొక్క పృథ్విక్షయములు, అజిగ్గము, మలబద్ధము, ఆశాధంగము, మిక్కిలిదుఃఖము, విశేషశోకము, ఋతుబద్ధము, ప్రసవించి నపుడు జరాయువు పూర్తిగ నెడలక నిలవయుండుట, దౌర్బల్యము, కఠిన వాక్యశ్రవణము, ధర్త అనుకూలుమకాశండుట, ప్రసవ్యముచే కలిగినశోకము వీనివలన మనస్సును, దేహమును పీడించు యోషాపస్మారమును వ్యాధి ప్రసంగి స్త్రీలలో కలుగుచున్నది. కనుకనే యీవ్యాధి యోషాపస్మారముని బంధితులచే చెప్పబడుచున్నది. ఈవ్యాధి స్త్రీలకు పండ్రెండు సంవత్సరములకు లోపునగాని యేబది సంవత్సరములకు పైబడిగాని కలుగదు యావన మిందే కలుగును.

గుండపోటు, ఆవలింతలు, శరీరమునకు మనస్సునకు బడలిక మొదలైన లక్షణములు యీవ్యాధికి పూర్వరూపములు.

పిచ్చిమొచ్చుట, అల్పస్మృతిమిగులుట, నవ్వుట, ఏడ్చుట, బిగ్గరగా యోషుట, క్రేలుట, ఏడుచుట, చూచుటమందు ద్వేషము, మనశ్శాంతిచల్యము, అతిశయభావము, శ్వాసనరగా ఆడకుండుట, కంఠమునందు, ఆమాశయము నందు ఏక, పిచ్చిచేరనే వ్యాధి కలుగుట, ఏకోదాన అజయము పండెల్లపుడును

పీడ, కుక్షి మొదలు కంఠవ్యంతగు చుకరగాగు, నుండ్రముగాగు మట్టు
కొనుట, బుద్ధిసన్నిభుట, మాన్య మెవలగు లక్షణమునీ వ్యాధియగు
కలుగుచుండును.

—♦ శైశవసన్యాసనిదానమ్ ♦—

శ్లో. దుష్టస్తన్యపానాచ్చ సదా శీతగృహే స్థితేః |
వాతాతపవిహీనే వా దుష్టానిలవిదూషితే
పానాశనవిహారైశ్చ దోషైర్లై ర్బహుభి శ్శిశుః |
సన్యాసాభ్యేన రోగేణ వీడ్యతే క్రిమిభి స్సథా |
ఉత్తారసయస్సన్యా దాక్షిణ్యస్వసంక్షేకః |
దారువ త్పత్తితో భూమా నృథకాయో మృతోపమః |
నామ్నా శైశవసన్న్యాసో గదోఽయం శిశువీడకః |
క్రియా సద్యః ఫలాచాత్మరేచనశ్చ హితం మతమ్ ||

తా. దుష్టస్తన్యపానము, చెమ్మయింట నిగసింపట, గాలి, యెండ
చొరనిగృహమందుండుట, దుష్టమైన గాలివీచు పగిచేళమునందు నివాసము,
దుష్టమైన ఆహారవిహారములు నేపించుట, క్రిములు, యీకారణములచే శిశు
వులకు రుచుగా శైశవసన్యాసమును రోగము కలుగును.

గుడ్డుమీదికివేయుట, అంగములు చలించుట, స్మృతిలేకుండుట, కర్ర
పలెపడియుండుట, దృఢకాయము గలిగియు చచ్చినట్లు పడియుండుట,
మొదలగులక్షణములు యీవ్యాధియందుండును. ఈవ్యాధి శిశువులకే జనిం
చును. యీరోగమునందు ముంగుగ విలేచనము జేయించుటవలన కొంత వృష
కాంతి కలుగును.

—◆ స్మరోన్మాదనిదా సమ్. ◆—

శ్లో. ఉన్మాదో దయితాఽప్రాప్తే శ్శుక్రస్య వికృతేరపి
జననేంద్రియదోషాచ్చ వైగుణ్యా దనిలస్యచ
పురుషస్య తథా నార్యాః స్మరోన్మాద ఇతీరితః॥

తస్యలక్షణమ్.

శ్లో. సబ్ధతా లేపనం శ్వాసః ప్రలాపః పాణ్డతా త్వచి
అధైర్యం రోదనం చింతా క్షణంస్మరణే మదే॥
చక్షూరాగస్తదనుమనస స్సంగతి ర్భావనాచ
వ్యావృత్తిస్సన్య త్తదనువిషయగ్రామతశ్చిత్తభేదాత్॥
నిద్రాచ్ఛేద స్తదనుకృతా నిద్రాసత్వం తతోఽప్య
న్మాదోమూఢా తదనుమరణం సుర్వశా స్తత్క్రమేణ॥

తా. వలచిన్మస్త్రీ లభింపకుండుటచే పురుషునకు, వలచిన పురుషుడు లభింపకుండుటచే స్త్రీకిని స్మరోన్మాదము కలుగును. శుక్రముయొక్క వృద్ధి, అంగదోషము, వాతదోషము వీనివలన స్త్రీ పురుషులకు స్మరోన్మాదము జనించును.

ఈవ్యాధియందు మాంద్యము, కంపము, శ్వాస, ప్రలాపము, శరీరము తెల్లబారుట, అధైర్యము, ఏడ్చుట, మనశ్చింత కలుగును. కండ్లయందు ఎరుఱు, మనస్సనందు స్త్రీని తలచుట, స్త్రీని కలసికట్లు ధౌరించుట, ఒకప్పుడు స్త్రీవిషయమునుండి మనోవృత్తిని మరలించుట, నిద్రావృత్తికుండుట, కృశించుట, సిగ్గులేకుండుట, ఉన్మాదము, మూర్ఛ, మరణము ఈవిలక్షణములు కలుగును.

—♦ తాణ్ణడవరోగనిదానమ్. ♦—

శ్లో. అత్యాతజ్ఞా దతిరోధా దతిహ్వా ద్బలక్షయాత్!
 కర్షణాత్ స్వస్మరోధాచ్చ విజ్బన్ధాత్ కింసంశ్చయాత్!
 అశానాశా దభిఘాతాత్ స్త్రీణామృతువిఃకర్యాత్!
 కశే రుకాస్తర్మజ్జాయా శోగ్రభావాత్ ప్రజాయతే!
 వ్యాధిస్తాణ్ణవనామాస ప్రాణినాం క్లేశకృత్పరః
 అజ్ఞానాం తాణ్ణవా దస్య తాణ్ణవాఖ్యా బుధైః కృతా!
 కైశోరే వయసిప్రాయః స్త్రీణాంశ్చాపి విశేషతః!
 వ్యాధి రేషోఽభిజాయేత పృథ్వానాంశ్చ బలక్షయోత్!
 వామబాహుం సమారభ్య ప్రాయ ఆదా తతోఽపరమ్!
 తతః పాదా తతోఽఞ్జాని చాలయేత్ తాణ్ణవానుయః!
 ముష్ఠినా కిమపి ద్రవ్యం సమ్యక్ గృహ్యాయతుం తమః
 సమర్పయితు మాన్యేవా ప్యదనీయం స తాణ్ణవే
 సృత్యన్నివ చలత్యేష భీభత్సై ర్ముఖచేష్టితైః!
 అధీర స్సతతం తిషే నిద్రాయాం నిమగ్నతైః

తా. కార్యనిరోధము, యెక్కునరోషము, యెక్కుడు సంతోషము, కార్యల్యము, కృశించుట, నిద్రలేచుండుట, మలబద్ధము, క్రిమి, ఆకాభంగము, పడుట యీకారణములచే తాండవరోగము కలుగును. స్త్రీలకు అక్రమములు వ్రవలన కలుగును. వెన్నెముకవంగుటచేతను, మిక్కిలి తామసముచలన గూడ విశేషముగా క్లేశపరచు యీతాండవరోగము కలుగుచున్నది. అంగములు తాండవించుట (అడుగు)చే యీవ్యాధి తాండవరోగమని పిలువబడుచున్నది. ఈవ్యాధి స్త్రీలకు పిన్నవయస్సునందే విశేషముగ కలుగుచున్నది. వృద్ధులకు

బలక్షయమువలన కలుగును. తాండవలోగి తొలుత యెడనుచేయు, వీమ్మట కుడి చేయి తడుగురిపాడుములు, పిదప యిత యెడనుచుములు చలించజేయును. వీడికిరి చేత దోపన్తువును పట్టుకొనుటకుగాని, యిచ్చుటకుగాని, నోటియం దుంచు కొనుటకుగాని సమర్థుడు కాడు. ఈలోగి భయంకరములైన ముఖవికారము లచే నాట్టుముచే నాట్టుము చేయుచున్నవానివలె కదలును. ఎల్లప్పుడును వీరికివందనలె నుండును. నిద్రావస్థయందు మాత్రము అంగచలన ముండదు.

—♦ సోమరోగమూత్సాహనిదానమ్. ♦—

శ్లో అవ్యాయామో విలాసిత్వం గుర్వభివ్యన్తి భోజనమ్ |
 పౌఢ్యానం మైథునం మద్యం దుష్టామ్బు గుడవై కృతమ్ |
 అభిచారిక దోషశ్చ భయ శోకా గరస్తథా |
 మర్మాఘాతో యక్ష్మద్దుష్టి స్నాయుమండలవై కృతమ్ |
 దివానిద్రాత్రినిద్రా వా శుశ్రూషా రోగిణాంసదా |
 చిరజ్ఞైకవిధే కార్యే మానసే మనసస్థితిః |
 ఉష్ణాభిశప్త దేహస్య తత్క్షణం శీతసేవనమ్ |
 నియతం నగరే వానస్తథా వేగవినిగ్రహః |
 ఏతై రేవంవిధై రన్యైః కారణై రతిసేవితైః |
 ఆప స్సర్వశరీరేభ్యః క్షుభ్యన్తి ప్రసృవన్తి చ |
 తస్మాత్తాః ప్రచ్యుతా స్థానాన్మాత్రమాత్రం వ్రజన్తి చ |
 ప్రసన్నా సుసితా శ్శీతాః నిర్దా నీరుజ స్థితాః |
 దుర్దన్ధా మన్దదాహా నా చాతిమాత్రం ప్రసృవన్తి చ |
 అహోరాత్రే మూత్రమాసం యావత్ ప్రస్థచతుష్టయమ్ |

రాత్రిసద్యుపితిం మూత్రముపయోచ్చ మధోఘనమ్ |
 సకణ్ఠాః పిడకా దుష్టతతో వా చర్మసంక్షయః |
 జాయతే మూత్రమార్గే చ రోగీ నీదతి చాధికం |
 గాత్రదాహోఽధికా తృష్ణా జిహ్వ శుష్కా సకణ్ఠకా
 తీక్ష్ణాగ్నిరగ్నిమాన్ద్యం వా కృశతా గాఢవికృతా
 త్వగ్ రుక్షా వ్లాసనేత్రత్వం పేశీ శిథిలకోమలా |
 శిరోఘ్నూర్ణనమాలస్యం సజ్కోచో హృదయస్య చ |
 అశక్తిర్మృధునే వాపి స్త్రీష్వహర్షో బలక్షయః |
 ఉద్యోగో ముఖమాలిన్యమరతి స్సర్వకర్మసు |
 మేదక్షయోఽతిమాత్రస్థ ముఖతాలు విశోషణమ్
 సోమరోగ ఇతి జ్ఞే యోదేహీ సోమక్షయాచృణామ్ |
 సోఽతిక్రాంత కృమేనైవ సప్రేక్షాత్రిమభీక్షశః |
 మూత్రాతిసారమప్యేవం తమాహు బలనాశనమ్ |
 తేన తృష్ణాభిభూతోఽసౌ జలం పిబతి చాధికమ్ |
 మూర్భాప్రలాపవీనర్పదుష్టవ్రణక్షతక్షయైః |
 ఆవిశేన్మరణం రోగీచా భిన్యాసాద్యుపద్రవైః |
 నిదాఘే జాయతే రోగీ నిదాఘే చ ప్రకుప్యతి |
 కదాచిచ్ఛిత కాలే వా జాయతే దారుణో హి సః |
 నిదానైర్బహుమూత్తోక్తైర్ముఢుమేహోఽపి జాయతే ||

తా. హృదయామము లేకపోవుట, శృంగారచెట్టయందు నిమగ్నమగుట, బలిష్ఠమైనట్టియు, నిలనయున్నట్టియు ఆహారరెపన, గొప్పఆలోచన నేయుట, అతిమైధనము, మధ్యపానము, దుష్టమనఃకలల తాపము, తప

పదార్థనేవన, సాంకాంతిక (సూక్తిరోగ) దోషములు, భయము, శోకము,
 వెట్టుమందు, మర్మావయవములకు దెబ్బతగులుట, యకృద్దోషము, నాడీమం
 డలముయొక్క వ్యత్యాసము, పగటినిద్ర, ఆతినిద్ర, రోగులకు నిరతమునేవ
 చేయుట, చిరకాల మొకేకార్యమునందు మనస్సుతోపనిసేయుట, అదివేడి
 చేసినపుడు వెంటనే శీతలోపచారము చేయుట, ఎల్లపుడును పట్టుమునందు
 నివసించుట, మలాదివేగనిరోధము సేయుట, యీ మొదలగు కారణములచే
 సర్వరోగమునందు గల యుధకము తపించి మూత్రోశయమునుపొంది నిర్మల
 ముగను, శ్వేతధాతువు కలసియును, చల్లగను, గంధరహితముగను, పీడ లేక
 ను, తెల్లగను, దుర్గంధముగను, తొంద్రమంటగయును, యెక్కువగా మూత్ర
 ద్వారమునుండి పోవుచును. రాత్రింబవళ్ళు వెడలు మూత్రము నాలుగు
 ప్రస్థముల పరిమితి గలిగియుండును. రాత్రిభాగమున వెడలుమూత్రముయొక్క
 వైభాగమున స్వచ్ఛముగను, అడుగుభాగమున మడ్డిగ నుండును. మూత్రనాళ
 మున దురద, కురుపులు, దుష్టమైనపుండ్లు, చర్మమూడుట కలిగి రోగి నిత్య
 మును బాధకొందుండును. శరీరతాపము, తృష్ణ, నాలుకయెండుట, నాలుక
 ములుబారియుండుట, యెక్కువ ఆకలిగలిగియుండుట, లేక బొత్తిగాఆకలి
 లేకపోవుట, శరీరకృశత్వము. మలబద్ధము, చర్మము గరగరలాడుట, నేత్ర
 ములు వాడియుండుట, పేళియొక్క మృదుత్వము చెడుట, తలత్రిప్ప, ప్రాలు
 మాళిక, స్థిరచిత్తత్వములేకుండుట, మైథునమందు అశక్తత, స్త్రీలయందు
 విముఖత్వము, బలక్షయము, ఆవేశము, ముఖమాలిన్యము, యేపనిచేయకుండుట
 కు తోచకుండుట, మేదస్సునశించుట, ముఖము దపడల్పయెండుట, యీలక్ష
 ణములతో కూడియుండునది సోమరోగమని తెలియవలయును. ఇట్లుసర్వరా
 మాత్రము చెడలి శ్వేతధాతువు నశించినపిమ్మట సోమరోగమని, మూత్రాతి
 సారమని చెప్పబడును. రోగి యెక్కుడు తృష్ణకలిగి అధికముగా పుదకమును
 పానము చేయును. మూర్ఛ, ప్రిహము, క్షిణ్ధి, దుష్టప్రణాములు, నన్ని పాత
 ము యీవుపద్రుసములు కలిగి రోగి మృతినొందును. ఈవ్యాధి గ్రీష్మఋతు
 వులో జనించి గ్రీష్మఋతువులోనే ప్రకోపించును. ఒకానొకప్పుడు శీత
 కాలమునకూర యీ వ్యాధి మైన రోగము జనించును. ఈబహుమూత్రముచే
 మధుమేహముకూడ పుట్టుచున్నది.

—♦ అపదార్థగదనిదానమ్ ♦—

స్వరూపము.

వినా వ్యాధిం వ్యాధిశక్త్యా గదోద్వేగ ఇతిరితః।
 పదార్థత్వాభావవత్వా దపదార్థ గదశ్చ సః।
 కాయేన మనసా భూయాన్ శ్రమ శ్శోకో బలక్షయః।
 నైరాశ్యం మానహానిశ్చ గదోద్వేగో మహాభయమ్।
 దురదృష్టం బీజదోషః సత్స్వస్థ్యాభావ ఏవచ।
 అపదార్థగదస్యైతే హేతవః కథితాబుధైః॥

—♦ తస్యలక్షణమ్ ♦—

శ్లో. అద్భుతస్య గదస్యాస్య లక్షణా న్యద్భుతానిచ।
 కోఽప్యేనం మన్యతే నూన ముదరం భుజగోఽవిశత్।
 కోష్ఠే భ్రమత్యసా నిత్యంభుక్తే యద్భుజ్యతేమయా।
 నిర్యాస్యతి యథా కేన కేనోపాయేన వక్ష్యతి।
 కింవిధాన్యతి నాజానే దన్యే వాహం దురాత్మనా
 కోఽపివా మనుతే భోకో మమ్రుకో మూర్ఛ్ని సంస్థితః।
 విఘట్టయతి మస్తిష్కం మారయిన్యతి మాం భ్రువమ్।
 కోఽవీక్షం చింతయేచ్చిత్రం కాయః కాచ మయో మమ।
 సజ్జాతోఽయమో రక్ష్య స్సదా ఘాతాత్ ప్రియత్నతః।
 ఇశ్యేషం బహుగూసాగ్ని ర్వ్యర్థచింతాగ్ని రాకులః।

అపదార్థ గదీశుష్యేత్ సదా భీత స్సదా సుఖః|
 బహుధా బోధితోఽప్యేష సాన్వితోఽపి పునఃపునః|
 చిత్తాద్ భ్రమ మపాకర్తుం నశక్నోతి నసాధ్వసమ్|
 యశ్చాస్య కథయేత్ భాన్తి తస్మై ద్రుహ్యతి నిత్యశః|
 ప్రియతే చ గదోద్వేగో వ్యాధే సత్యత్వవాదిని|
 గదోద్వేగవతా కోష్ఠే కస్మింశ్చి దనుభూయతే|
 సుతీవ్రా వేదనా ప్రాయః పాకకోష్ఠే విశేషతః|
 జిహ్వస్యాత్ కఫలిప్తాస్య పూతిశ్వాసో నిరేతిచ
 ఉత్ కేశశ్చ తథావాన్తి రిక్తశ్చ జీర్ణలక్షణమ్|
 పాఖర్యం స్పర్శశక్తేశ్చ పాండుత్వ ముదరామయః|
 హృది సాం ఘాతికో వ్యాధిం కేన వాప్యనుభూయతే|
 గదోద్వేగవతా న్యేన పురుషత్వస్య సుక్షయః|
 జ్వర స్సతతోఽన్యేన దుష్ప్రీతి కార్యవచ|
 కిమాశ్చర్యం వేపనాద్యం జాయతేచ తదా తదా|
 ఇత్థం బహువిధాకారా హ్యాధయః కల్పనాకృతాః|
 భ్రమరూపాః ప్రజాయంతే నిస్సత్వా నామమేధసామ్|
 శక్యంతే వ్యాధయో వక్తుం నై తే నిరవశేషతః|
 లక్ష్యాన్తే బుద్ధిమద్భిశ్చ యథాన్వం దోషలక్షణమ్|
 ప్రియశ్చ ఘోడశాదవాఽఽజ్ నచ పశ్చుశతః పరమ్|
 వ్యాధిశ్చ పశ్యన్త్యేష క్షేమా స్తత్ప్ర మనోగతిః|

మాసిమాసి రజఃస్యావాత్ సర్వే శుద్ధ్యంతి ధాతవః!

అలస్నాయుగదః స్త్రీణా మేష స్త్రీయో నజాయతే!

తా. యధిలేకుండగనే వ్యాధికలిగినదని శంకించుటయే గదోద్వేగమని చెప్పబడును. అనగా దోషములేకయే దోషమున్నదని ఆరోపించుకొనుటయే అపదార్థగదమని వచించబడును. శరీరమునకు, మనస్సునకు యెక్కుడు శ్రమ, చింత, బలత్వము, నిగాళ, మానహాని, మహాభయము, దాదిద్రవ్యము, బీజదోషము, బలహీనము, యివి అపదార్థగదమునకు హేతువులు.

ఈఅపదార్థగదమును వ్యాధిగలరోగి యొకానొకడు తన వుదరమున సర్పము పగ్రవేకించి కోష్ఠమునందు సంచరించుచు తాను భుజించిన ఆహారమును తినివేయుచున్నదని యనుమానించి తన్నేమిచేయునోయని భయమును జెందును. ఈసర్పము బైటికివచ్చు నర్థమెద్ది? ఏరీతిని నశించును? అనియోచించుచుండును. మరియొకడు తన శరీరమునందు కప్ప పగ్రవేకించియున్నదనినీ తన పుర్రెను పగలగొట్టుచున్నదనినీ, తన్నుతప్పుక చంపుననియు భయపడును. యింకొకడు తన శరీరము గాఢమాదిరి యల్పమని భయపడి ప్రయత్నపూర్వకముగా రక్షించుకొవలయునని యోచించును. ఈవిధముగా అనేకఅనుమానములచే శుష్కించి భయాక్రాంతులై యుండురు. ఇతరులనేకరీతుల జబ్బులేదని బోధించినను చిత్తవిభ్రాంతిని పోగొట్టుకొనజాలరు. ఎవరైనను ఈకు రోగములేదనినీ, రోగ మున్నదనుట లేవలయు అనుమానమేయనియు చెప్పినవారియెడల ద్వేషభావమును పూనియుండును. ఎవడు యీరోగికి వ్యాధియున్నదని చెప్పినో వాడు హితుడుగా కన్పట్టును. గదోద్వేగమను యీవ్యాధిగలరోగి ఆమాశయమందు తీవ్రమైనవేదన, పక్వాశయమందు వేదన, శ్లేష్మముచే జివ్వాపూయబడి నట్లుండుట, ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాస...లు దుర్గంధయుక్తముగా నుండుట, తేమిపులు పచ్చుట, వాంతి, స్పర్శజ్ఞానము తగ్గియుండుట, పాండురోగము, ఉదరవ్యాధి, కలిగియుండును.

ఒకానొకగోసి తాపశేకరోగముల ననుభవించుచున్నట్లుహించును. యింకొకడు పురుషత్వము నశించినదనియు యెంచును. మఱొకడు తతనాద్యంములు, పరిశీలించిచేతనై ఆశ్చర్యముగా బాధించుచున్నవని తలచును. ఈ పరికారము ఆశేకములైన వ్యాధులను కల్పించుకొందురు. బుద్ధి, సత్త్వములేని వారల కిట్టిభ్రమయూప వ్యాధులు జనించును. ఈవ్యాధులు నిశ్చేషముగా హరించుటకు శక్యముకాదు. బుద్ధిమంతులగు వైద్యులు రోగికిగల దోషలక్షణముల తెలిసికొనలయును. పదునారు సంవత్సరములలోపు వయస్సునను, ఏబది సంవత్సరములు దాటినపిమ్మట యీవ్యాధి జనించును. ఈవ్యాధి జనించుటకు మనోవ్యాపారమే ముఖ్యకారణము. ప్రతిమానమునందును రజస్సు ప్రవించుటచే ననుస్తధాతువులు శుద్ధిపొంది ప్రత్యేకము యీష్నాయు గదము జనించదు.

— శుక్రమేహనిదానమ్. —

శ్లో. యోనాత్మవానవిధినా కురుతే రేతసోవ్యయమ్|

శుక్రమేహభిధ స్తస్య గదో భవతి దారుణః|

మలమూత్రాతివేగేన తథాకామస్య వేగతః|

ప్రీప్లప్లిప్లిస్తస్మి స్మరణా దపి రేతః పతే త్తథా|

నిద్రాయాం రమణీ సంగానుభవాత్ సంపతే దపి

రోగేతి ప్రబలే శిశ్నే శిధిలేఽపిచ తత్పతేత్|

తద్ద్రావణే ధశయనే తత్పతే రతవచ|

నశన్నయా ద్గదీ నారీం సంతోషయితు మణ్విషి||

తతో యాయాద్ భాగ్యహీనో ధ్వజభజ్ఞాఖ్య చూమయమ్|

వృథా జీవతి సక్లేబో మరణం తస్య జీవనమ్|

అగ్నిమాన్యం కోర్కెదొడ శరణః పుష్కలమే
అట్టి మతిసారశ్చ దృష్టే ద్దుర్బలతా తథా
నేత్రాన్తే నీలిమా శుక్రమేహస్యపద్రవా ఇమే॥

తా. అతిసం. ముచేగాని, ముక్తిమైదున ముచేగాని, శుక్లమును పో
గొట్టుకొనుటచే శుక్రమేహమును దారుణవ్యాధి జనించును.

మలమూత్రాదివేగములవలనను, కామోదోగములవలనగాని, స్త్రీలను
తాకుట, చూచుట, స్మరించుటవలనగాని శుక్రముపడిపోవును. నిద్రలో స్త్రీ
సాంగత్యముచేసినటుల కలవచ్చి రేతస్సుపడిపోవును. శోగము ముదిరిన
పిమ్మట శిశ్నపటుత్వము తగ్గినను శుక్రము నష్టమగును. కురికిపాటు, ఉద్వే
గము, శయనము, వీనియందు శుక్రముపడును. ఈశోగికి శీఘ్రస్థలనము సంభ
వించుటచే స్త్రీలను సంతోషపెట్టజాలడు. భృజభంగము, కలిగియుండును.
వ్యర్థజీవి యగును. నపుంసమడై మృతిజెందును. అగ్నిమాంద్యము, మలబద్ధము,
తలతిర్పిష్ట, అజీర్ణము, అతిసారము, దృష్టిమాంద్యము, నేత్రాంతములయందు
నలుపు యివిశుక్రమేహ రోగికికలుగు వుపద్రవములు.

—♦ యోనికణ్ఠానిదానమ్. ♦—

శ్లో. యోనౌ బలాసే సంకుర్ధే జరానువికృతే స్తథా
వస్థిద్వారేర్బుదే జాతే దుర్నామగదితోఽపిచ
యోనే స్పిరాణాం ప్రసృతే రావృతవత్యాశ్చ యోషితః
రజఃప్రవృత్తి సమయే పురుషేణాతిసంగమాత్
గర్భస్య గుడ్భవేచాపి యోనౌ కణ్ఠాః ప్రజాయతే
వార్ధక్యేవ నారీణాం సౌకేషేణ సంభవేత్

యోనాకణ్ణాశ్చతోదశ్చ శాశ్వం శుష్కత్వమేవచ |

యోనికణ్ణాగదస్యైత ల్లక్షణం భిషజో విదుః ||

ఉష్ణానుపశయో వ్యాధి శ్శీతోపశయ ఏవహి ||

తా. యోనియందు కఫము వృద్ధిజేందినను, మావివికృతస్థితిని పొందినను, మూలశంకరోగమున్నను, వస్త్రద్వారమందు అర్బుదము (కంతి) జనించినను, వాతత్వముగల స్త్రీకి యోనియందలి సిరలు స్రవించినను ఋతుసమయమందు అతిసంగమము చేసినను గర్భోత్పత్తికి పూర్వమందును యోనికండువు (దురద) జనించును. ఈవ్యాధి తరుచుగా వార్ధక్యమునందే జనించును. యోనికణ్ణావ్యాధియందు యోనిలో దురద, పోటు, గరగరలాడుట, యెండినట్లుండుట యాలక్షణములుండును. ఈవ్యాధి వృష్ణముచే వృద్ధి నొందుటయు, శీతలముచే శమించుటయు కలదు.

—♦ యోన్యంకురవృద్ధినిదానమ్. ♦—

శ్లో. దుష్టవాతేన రక్తస్య దోషాచ్చ కరకర్మణా |

యోన్యంకురస్య సంరుద్ధి జాయతే పరమోత్కటా |

తా. కఫాదులచే దూషితమైన వాతముచేతను, రక్తరోషమువలనను ముష్టిమైధునము వలనను, మిక్కిలి పీడాకరమైన యోన్యంకుర వృద్ధియను వ్యాధి జనించును.

♦ యోన్యాక్షేపనిదానమ్. ♦

శ్లో. మారుతే విగుణే యోనే స్పర్శస్యాతి ప్రవృద్ధతే |

విక్షేపణం ముఖస్యాస్యాస్తత్ స్పర్శే తివ్రవేదనా |

యోన్యాక్షేప వతీ నారీ న సహేత రతిక్రియామ్ |

యవిగచ్ఛేత్ బలాద్భర్తా రుగ్లాతి వ్యధితా భవేత్ |
 నోపఃర్పతి భర్తారం తస్మాద్ రుగ్భితి విహ్వలా |
 సత్యా తిరస్కృతా దుఃఖా స్మృత్యుమాత్మన ఇచ్ఛతి |
 ఉద్వేగో వహ్ని హనిశ్చ నిద్రాల్పత్వం తథా క్రిమాత్ |
 వస్తి దాహో వ్యధాప్యషే శ్చక్తిశ్చక్రిమణేఽపిచ |
 వర్ణ హనిశ్చ దౌర్బల్యం తథోత్సాహస్య సంక్షయః |
 యోన్యాక్షేమగదస్యైతాః ప్రోక్తా ఆకృతయో బుధైః ||

తా. యోన్యాక్షేపకరోగమందు యోనియందు వాతము వృద్ధిజెంది
 అతిస్పర్శనుగోరుచు, యోనివిడబారి స్పర్శమాత్రముననే తీర్చిమైన జేదన
 కలిగి రతిక్రియను సహింపలేనిదై యుండును. బలాత్కారముగా భర్తరమిం
 చినయెడల మిక్కిలి బాధపడును. భర్తయనిన యెల్లప్పుడును భయమును కల్గి
 నమీపించును. భర్తచే తిరస్కరింపబడినయెడల దుఃఖమువలన తనకు మరణ
 మును కోరుకొనును. ఈవ్యాధియందు తొందర, అగ్నిసూంధ్యము, స్వల్ప
 నిద్ర, వస్తియందుమంట, పృష్ఠభాగమున పీడ, కదలుటకు నశక్తి, దౌర్బల్య
 ము, వివర్ణము, నిరుత్సాహము యీలక్షణము లుండును.

—◆ అండాధారగదనిదానమ్. ◆—

శ్లో. రమణాతిశయాచ్చైత్యా దభిఘాతాద్విషాదసః |
 అండాధారగదఃకృచ్ఛోజాయతే చాహితాశనాత్ |
 ఉదరోరువ్యధా కృచ్ఛాచ్ఛ్రీమూత్రస్యాల్పత్వరక్తతే |
 జ్వరాగోగకహృల్లాసా అరతి ర్షులనంక్షయః |

ధమనీవేగినీ త్సుదాజహ్వ రక్షోజ్జ్వలాలభా|

అణ్డాధారగదస్యైతాఃప్రోక్తా ఆకృతయో బుధైః||

తా. అతి మైధునము, శీతలోపచారము, పడుట, విషప్రయోగము, అయిష్టపదార్థసేవన యీకారణములవలన అండాధారగదము జనించును. ఈవ్యాధియందు కుక్షీశూల, కష్టముమీద కొద్దియెరుపుతో కూడినమూత్రము వెడలుట, జ్వరము, ఆమం, వోకిరింత, మనస్థిమితము లేకుండుట, బలమునశించుట, నాడి మరుగుగాను మందముగాను చలించుట, నాలుక యెర్రబారి యుండుట యీలక్షణములు కలిగియుండును.

—♦ అంశుఘాతనిదానమ్ —

శ్లో. చణ్డాంశోరంశునాశీరి తప్తే చణ్డేనజాయతే|

అంశుఘాతాభిఘోవ్యాధిః ప్రాణినాం ప్రాణపీడకః|

తృష్ణాతిఘోరాత్ప్రగ్రూక్షౌ భ్రమోనేత్రస్యరక్తతా|

మూత్రవేగశ్చమూర్ఛాయోహృల్లాసోవిషమాధరా|

శ్వాసకృచ్ఛం స్పర్శహనిరాక్షేపశ్చాత్రి సమ్భవేత్|

ప్రాయఃకారావ రుద్ధానాం భటానాం జాయతేచనః|

నీలిమాహస్తపాదస్యధమన్యాః క్షణలుప్తతా|

విక్షేపణఞ్చగాత్రాణాం మరణాయాంశుఘాతినః||

తా. తీక్ష్ణమైన సూర్యకిరణములచేత శిరస్సు తపింపబడినయెడల తీవ్రమైనవేదన కలుగును. ప్రాణములను పీడించు యీవ్యాధి అంశుఘాతమని చెప్పబడును. దీనియందు మిక్కిలి ఘోరమైనదాహము, చర్మము గరగలలా

దుట, కండ్లు తిరుగుట, యెట్లుబాఁదియిందంట, మూత్రవేగము, మూర్ఛ, వోకిరింప, నాడివిషమగతిని జెందుట, శ్వాసకష్టముగా అడుట, స్పర్శజ్ఞానము లగ్గియుండుట, అక్షేపకవారము సంభవించును. తరుచుగా చెరసాలయం దుంచబడిన భటుల కీవ్యాధికలుగును. హస్తపాదములయందు నలుపు, నాడి ఊణకాలము లోపించుట, శరీరము కంపించుట, యీలక్షణములు అంగుఘాత రోగికి సంభవించి తుదకు మృత్యుము కలుగును.

—♦ మస్తిష్క-చరూపచయనిదానమ్. ♦—

శ్లో. దేహస్వభావాద్విప్ర్యాచ వర్థతే మస్తిల్గుజ్గకః |
కరోతీరపి బాలానాం యూనాఞ్చాపి కదాచన |
మస్తిష్కస్యకరోఽపేశ్చయదివృద్ధిర్వయోర్భవేత్ |
సచిహ్నం దృశ్యతే కిఞ్చిత్ ప్రాయశస్సమవర్ధనాత్ |
మస్తిష్కస్యైవచేదీవృద్ధినఃకరోఽపేస్తథాభవేత్ |
తదానివీడనాత్ స్వజాయంతే వివిధా రుజః |
శిరసోఽతిరుజాతీవ్రాదౌర్బల్యం భ్రమమూర్ఛనే |
పయో ఘాతస్తథా త్నేపస్త్రో మరణమేవచ |
ప్రహసమాయాతి మస్తిష్కం నేహదోషాదదృష్టతః |
ఏకపార్శ్వేవానేత్ తచ్చేన్న శీఘ్రం జీవనక్షయః |
సమంతాద్ద్రాసనాత్ తస్యప్రాణాన్ స్వీరయాభవేత్ ||

తా. దేహస్వభావము (ప్రకృతి) పల్లను, దైవవశముచేతను బాలురకు యౌవనముంతులకు నోకానోకప్పుడు మెదడు, తలపుశక్తియు వృద్ధిపొందును.

మెదడును, తలపుకైయు మోక్కవారు సమానముగా వృద్ధి నొందుటచే వృద్ధి యొక్క చిహ్నములనుగా తెలియబడవు. కాని పెదదు, తలపుకై వీనిలో ఒకేదానివృద్ధివలన రెండవదానియొక్క పేడచే అనేకబాధలు కలుగును. శిరస్సునందు తీవ్రమైనపాటు, దౌర్బల్యము, కండ్లుతిరుగుట, మూర్ఛ, పక్షాఘాతము, అక్షేపకవాతము, మరణము కలుగును. దేహావోషములవలన అదృష్టము వలన మెదడు ఒకపార్శ్వమునందుక్షీణమునొందిన హాగి శిఖ్రముగా మరణించును. ఒకేసారి మెదడు, పుష్టి రెండును క్షీణించుటవలన శీఘ్రముగా మరణించును.

—♦ ఉరస్తాయనిదానమ్. ♦—

సంప్రాప్తి:—

శ్లో. ఉరస్త్యే కతరే పార్శ్వే పార్శ్వయోర్వాప్యపాంచయః|

ఉరస్తాయగదేస్యాత్తు ప్రాయశః ప్రాణనాశనః|

రూపమ్:—

కృచ్చాచ్చి చ్ఛాక్షినః కఫస్రావో నిలావోస్తాతథాముఖమ్|

శోధశాదేధరా త్సుద్రావిషమా వేగవాహినీ|

మూత్రాల్పత్వం భవేచ్ఛాపి నరోగీ శయనక్షయః|

స్వాస్థ్యం క్షిణ్ణిత సమానీనో లభతేఽస్మిన్ మహాగదే||

తా. పక్షస్థలమునందొక పార్శ్వమునందుగాని, రెండుపార్శ్వములందుగాని ఉడకముచేరి పోషాహనినిచేయు ఉరస్తా యమనువ్యాధి జనించును. దనియందు శ్వాస కష్టముగావడలుట, కఫస్రావము, పెదవులు ముఖము నల్ల పడుట, పాచములయందు వాపు, నాడివిషమముగాను, వేగముగాచలించుట, మూత్రము స్వల్పముగా వడలుట, పరుండుటకు కుదురులేకుండుట, కూర్చుండునపుడు కొన్నిసార్లు కలిగియుండి పడుగు నురగించుట.

—♦ అతత్వాభినివేశనివాసమ్. ♦—

శ్లో. మలినాహరశీలస్యవేగాన్ప్రాప్తాన్నిగృహ్లాతః।
 శీతోష్ణస్థిగ్రూక్షాద్యై హేతుభిశ్చాతిసేవ్విత్తేః।
 హృదయం సముపాశ్రిత్య మనోబుద్ధివహస్సిరాః।
 దోషాస్సందూష్యతిష్ఠన్తి రజోమోహావృతాత్మనః।
 రజస్తమోభ్యాం వృద్ధాభ్యాం బుద్ధౌ మనసీచావృతే।
 హృదయే వ్యాకులే దోషై రథమూఢోఽల్పచేతనః।
 కరోతి విషమాం బుద్ధిం నిత్యానిశ్యే హితాహితే।
 అతత్వాభినివేశం తమాహురాప్తా మహాగదమ్॥

తా. మలినముతో కూడిన ఆహారసేవన, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, మిక్కిలి చల్ల నైనట్టియు, మిక్కిలివేడిదైనట్టియు, మిక్కిలి జడ్డుగలట్టియు, మిక్కిలి ఆరిపోయినట్టియు, ఆహారసేవనలచేతను మనోబుద్ధులను వహించుసిగలను హృదయమున వాతాదిదోషములు చూషింపజేసి రజోమోహాత్మకమైన మనుజునకు రజస్తమస్సులయొక్క అనగణచే హృదయమందు వ్యాకులముకలుగును. మూఢుడైనట్టియు, స్వల్పమైన చైతన్యము గలట్టియు అమనుజుడు నిత్యానిత్యవస్తువులయందు హితాహిత వస్తువులయందు విషమబుద్ధిని కలిగియుండును. దీనిని అతత్వాభినివేశమను మహాగదమని వచింతురు.

—♦ బౌపసర్గికవిసూచిక. ♦—

సామాన్యరూపమ్:—

శ్లో. తద్బులోషితతోయాభే అతిసారవమీ ఉభే।
 బహువేగాత్ ప్రవర్తే తేసావిసూచ్యపసర్గజా॥

హేతుః:—

శ్లో. నిదానమ్ జలసంయుక్తజన్తవో జతో గతాః|
సాంక్రామికవిసూచ్యాస్తు సత్యజ్ఞే హేతేమతాః|
అసత్యజ్ఞే జీవాణు సమూహేఽప్సితేనతి|
నోత్పత్స్యతివిసూచీయం హృద్దార్బల్యేఽధవాఽసతి||

రూపమ్:—

శ్లో. క్వచిత్స్యదతిసారోహి క్వచిద్వాకేవలావమిః|
అతిసాంక్రామికే వ్యాధౌ మరణం వా ముహూర్తతః|
తథా విధేఽస్మిక్ సంజాతే రోగే బహుభయంకరే|
రోగాక్రాంతాశ్చ భీతాశ్చ మ్రియంతేహి సహస్రశః|
విసూచ్యాశ్చాపి రూపాణి పూర్వోక్తా న్యఖిలాన్యపి|
సాధ్యాసాధ్యస్వరూపాణి జ్ఞేయాన్యత్ర విచక్షణైః||

తా. క్వియ్యపుకడుగు నీటివలె విరేచనములు, వాంతులునగుట, మిక్కిలి వేగముగా పుట్టినట్టి దీనిని ఔషసర్గికవిమూచిక యందురు.

జలపానమందు క్రిములు కుక్షీయందు ప్రవేశించి అజీర్ణమును కలిగించి ఔషసర్గికవిమూచిని పుట్టించును. అజీర్ణములేక క్రిములుండినను విమూచిజనించదు. కాని హృదయదౌర్బల్యమువలన విమూచి జనించును.

ఒకప్పుడు అతిసారవిరేచనములు, ఒకప్పుడు వాంతులు కలుగును. ఉచేక్రముగా సంభవించు యీవ్యాధివలన తుణకాలములో రోగి మృతి జేందును. ఇట్టిభయంకరమైన రోగము కలిగినపుడు యీరోగస్థులును భయ

పడినవారును, వేలకొలదిమనుషులు మరణింతురు. యాత్నామోక్ష లక్షణము లన్నియు నిమోచికోగమందును కలిగియుండును. ఈకోగమందు నైవ్యవేత్త లిచ్చే సాధ్యాసాధ్య లక్షణములు గుర్తింపబడవలెను.

—♦ ఔ ప స ర్గ క మే హ ని దా న మ్ —

శ్లో. బహుసంక్కుర నమోభిగ పక్షిస్తేన్ద్రియయా పుమాః।
 స్త్రియా సజ్జమ్య సమ్మాఙ్గో గడమాప్నోతి దారుణమ్।
 మూలైనాడ్యంత రస్థానాత్వ గస్య శేష్మవాహినీ।
 వ్రణితాఽవాహరేత్ క్లేదంవ్రణమేహస్స ఉద్యతే।
 ఔపసర్గిక మేహశ్చైతస్య నామాంతరం మతమ్।
 మేహ ఆగంతకశ్చాపిసక్తశ్చిత్ పరిభావ్యతే।
 ఆరభ్యసజ్జమ నిశాం సంఖ్యాయాయాచసప్తమీ।
 ఏతద్ వ్యవహితే కాలే ప్రాయశో జాయతేగడః।
 కణ్డూః శిశ్నేగృతస్తస్య సముత్థానం ముహుర్ముహుః।
 తీవ్రవేదనయాచాపి ముహుర్ముత్రం ప్రవర్తనం।
 స్ఫీర్ణిర్లగ్నస్య తాపిత్యం కోషేబ్రధ్నేచ వేదనా।
 కదాచిత్ క్లేదసంరుద్ధమ్మాత్వా దతిరుగ్నివేత్।
 మూత్రం దాహేన ఘోరేణద్విధారం వాప్రవర్తతే।
 క్షరేద్వా క్షతజం మేఘాన్మూత్రం కాలే కదాచన।
 సంతం తనురాస్యావః సప్రవేదాదాతతోఽతనుః।
 సతావత్ పునరా శుష్యన్పీతాభాసః ప్రయాతిచ।

కాలోలఘ్నీస్యథాం కార్యాద్ వ్యాధిచ్ఛదుష్ప్రతీక్రియమ్ |
ఆమవాతాక్షీరోగద్యా జ్వేయాశ్చాస్యహ్యుపద్రవాః ||

గా. అనేకమంది పురుషులతో సంగమముచేయు స్త్రీతో కలయుట వలన పురుషునకు దారుణమైన బొంబసర్గిక మేహమును వ్యాధి ననించును. దీని యందు మూత్రానినాడి మధ్యమందుండు క్లేష్మవాహినియందు పుండుకలిగి దొనించును. కావున నియ్యది ప్రాణమేహమని కూడ వచించబడును. దీనినే శొంధరు అగంతుక మేహమని చెప్పెదరు. ఈ ప్రాణమేహము సంగమముచేసిన దినము మొదలు ఏడురోజులలోపునగాని తరువాతగాని జనించును. శిశ్నాగ్ర మందు మాటిమాటికి దురద, అంగమందు తీవ్రమైన పోటు, మాటిమాటికి మూత్రము స్రవించుట, లింగము బ్రద్దలగుట, యెరుపు కోవమునందును నస్త్రీ యందును వేదన, ఒకానొకప్పుడు సాగ్రము అడ్డుకొనబడుటవలన మిక్కిలి పోటుతో స్రవించుట, ఘోరమైనమంటితో మూత్రము రెండు ధారలుగా చెడలుట, మేధ్యమునుండి మూత్రమువిడుచునపుడు వొకానొకప్పుడు వణి మునుండి సాగ్రముకలుగును. ఎల్లప్పుడును కొద్దిగా స్రవించుటయు, మధ్య మధ్య యెక్కుడుగా స్రవించుట కలుగును. ఆసాగ్రము ఆరినదై కొంతకాల మునకు పచ్చరిదిగ మారును. కొద్దికాలము బాధించి చికిత్సించకకృముకాని ఆమవాతము, అక్షీరోగము మొదలైన వుపద్రవములను కలుగజేయును.

—♦ వృక్కామయనిదానమ్. —♦

శ్లో. త్వగ్ రూక్షోష్ణవేగవతీ ధమనీ కతిమాతథా |
నిద్రానాశోవహ్నిమాన్ద్యం శోభోఽక్ష్మీచముఖేవచే |
వృక్కామయస్యపూర్వార్యాణిరూపాణ్యాహుర్భిషగ్వరాః |
రక్తాల్పత్వాన్మృఖస్యస్యాత్ పాణ్డుత్వం కటివేదనా |
త్వక్ శుష్కాన్వేదహీనాచ ధమనీ దురతగామినీ |

వహ్ని మాస్త్వ మశ్లిష్టా భక్తి ద్వేషావ్యధోదరే
 అన్యోధారస్తథాచ్చర్మిహృద్వేషః శ్వస కృచ్ఛతా
 మూత్రాల్పత్వం సదా వేగోవిశేషా స్థితిజాయతే
 మూత్రకాలేచ శిశ్నాగే మనాగ్ దాహోఽనుభూయతే
 వృక్కయోవ్యకృతి శ్వాస్తిక్ విశేషాజ్జాయతే గదే
 యకృత్ స్తేహహృదా శ్వాసి సానై వప్రజాయతే
 కర్ణనా దోఽక్షిదోషశ్చ శిరోగ్రివాసవేదనా
 శాఖా సుగౌరవం మూర్ఛా వృక్కరోగస్య లక్షణమ్
 రక్తస్య పరివృత్త్యాహి జాయతే వృక్కచైకృతమ్॥

తా. చర్మమందు గురిగరి, వేడి, నాడియందు వేగము, కఠినత్వము, నిమగ్నలేకపోవుట, అశ్లిష్టము, సోగియులు, ముఖము, సాచములు వీనియందు వాపు, స్పృహ-మయవ్యాధిగల ముందుగా ఒనించును. రెయివారి రక్తక్షీణము, ముఖము తెల్లబారుట, కటవృద్ధేశమునపోటు, చర్మము యెండినట్లుండుట, చెమటపట్టుకుండుట, నాడివేగముగా చలిండుట, అన్నము శిర్మము కాకుండుట, అన్నద్వేషము, ఉదరమందు నీచ, పుల్లనిత్రేనుపులు, వాంతి, గుండెపడ, శ్వస కష్టముగానడలుట, మూత్రము కొద్దిగను, భయమగను రాత్రియందు విసర్జనముగను నడలుట, మూత్రమును విడుమకాలమున శిశ్నాగ్రిభాగమున గురిగి కలుగును. శ్వాస్తిక్, మయవ్యాధియందు మూత్రపిండములు వికృతి బొందు యశ్వో, స్తేహ, హృషియములయందును మార్పికలుగును. కర్ణనాదము, దృష్టిమాంద్యము, అస్థు, మెడ, భ్రూరిగిస్సులు, వీనియందుపోటు, హస్తములు, శాఖములు వీనియందు చురుచు, మాంస, యాచ్ఛక్త-మయవ్యాధికి లక్షణములు. మూత్రపిండములకు రక్తముయొక్క పరిణామముచే వికృతి కలుగును.

—♦ మ స్తి మ్మ వే ప స ని దా న మ్. ♦—

శ్లో. శిరస్యభిహతే తైస్త్వైర్మూర్ఖా వృల్లానవాన్తయః |
జడత్వం స్పృహనం హ్రాసో దౌర్బల్యం చలచిత్త తా |
వేషధుః కర్ణనాదశ్చ మలినత్వం ముఖస్యచ |
వృధుత్వం తారకాయాశ్చ ధమనీ బలవృత్తా |
శీతలత్వం శరీరస్య వైకృత్యం వచనస్యచ |
తథాపక్షవధం స్యాచ్ఛగదేస్మిన్ శీర్షవేషవే ||

తా. శిరస్సునందు దెబ్బతగులుటచే మూర్ఖ, గుండెబరువు, వాంతి, జడత్వము, శరీరమడరుట, కుంగుట, దౌర్బల్యము, చిత్తచాంచల్యము, కంపము, చెవిహోరు, ముఖమాలిన్యము, కనుపాపపెద్దదగుట, వాడియందు బలహీనము, శరీరము చల్లగనుండుట, చూట్లాడుటకు శక్తిలేకుండుట, పక్షాఘాతము యాలక్షణములు మ స్తి మ్మ వే ప స మను వ్యాధియందు కలుగును.

♦— కాల జ్వర ని దా న మ్. ♦—

నిదానమ్:—

శ్లో. ప్రియ ఆనూవదేశే ఘభూభాష్ప క్రిమికారణైః |
కాలజ్వరః ప్రజాయేత తల్లిజ మిహ వర్ణ్యతే ||

లక్షణమ్:—

శ్లో. ప్రిహగ్ని సాదవై షమ్యాత్ సతతజ్వరలిజ్జకః |
జీర్ణస్యా చ్ఛుష్కమాంసాదిః షణ్డతాప సఖాచనః ||

ములయందు జనించి క్లేష్టవాత ప్రధానమై యుండును. ఇది బాలురకును, యౌవనవంతులకును విశేషముగా సంభవించును.

—♦ శ్వసనకజ్వర నిదానమ్. ♦—

సామాన్యరూపమ్:—

శ్లో. లాఠౌరసాభంయః స్థివేద్ రక్తం శ్వాసజ్వరార్దితః।
స్వాస పుస్పసమూలస్య తస్యశ్వసనకో జ్వరః॥
నిదానమ్:—

శ్లో. సమాచ్ఛాదనహీనానాం చుర్బలానాం విశేషతః।
దీనానాం దూనచిత్తానాం శీతవర్షాధిబాధనాత్
అభిఘాతాత్ క్వచిత్ పూతిగన్ధయోగేన కుత్రచిత్।
క్వచిద్వా వ్యాధినానన వీడితస్యాతి సజ్జమాత్।
సర్వేష్వే వర్తమాప్రాయో వర్షాను శిశిరే మధౌ।
విశేషేణప్రజాయేత జ్వరో జీవాణుసమ్భవః।
సంపాప్తిః—

శ్లో. సంహత్యా సృజ్మూలతః పుస్పస స్వాసశ్చ
పార్శ్వే సవ్యతోవా ద్వయోర్వా
హన్యరోపాః శ్వాసయన్త్రం విషోత్థాః కృద్ధాస్తస్మాచ్ఛ్వాస
కష్టంజ్వరశ్చ॥

పూర్వరూపమ్:—

శ్లో. పార్శ్వస్థిశ్వాసకాసౌచ క్వచిత్ కమ్పౌవసన్నతా
జ్వరే శ్వసనకే పాయః పూర్వరూపమిదంమతమ్॥

రూపమ్:—

శ్లో. ప్రియఃప్రిక్ శీతమత్యర్థం జ్వరస్త్రోహోఽరుచిస్తుషా
 పార్శ్వశూల మధోకాసః శ్వాసవృద్ధిః కృమేణచ
 కాసతః శోణితం శ్యామం ముహుస్సాన్ద్యం ప్రవర్తతే
 శ్వసతో నాసికా పార్శ్వో స్ఫుజ్జ తశ్చనిరస్తరమ్
 స్వేదో లలాటే గాత్రాణి భృశం స్విద్యంతి చానిశమ్
 గౌరవర్షపవత్ స్వేద పిడకానాంఘ్ర దర్శనమ్
 దౌర్బల్యం సదనం మోహః ప్రలాపః కణ్ఠకూజనమ్
 పరుషా కర్కశా జిహ్వో మలినాచ భవేద్భృశమ్
 ధమనీ యుగ్మతా మేతి కోమలా స్థూల చంచలా
 యావన్న జ్వరముక్తిః స్యాత్ జ్వరముక్తే రనస్తరమ్
 విశేషాత్ మందతామేతి రోగేస్మిన్నితినిశ్చయః
 సప్తమే దివసే ప్రాయ శ్చాష్టమే నవమేఽథవా
 అకస్మాద్ జ్వరనిర్ముక్తిః స్వేద ప్రాచుర్య మేవచ
 ప్రాణావాతత్రముచ్యంతే రోగీంవా తత్రముచ్యతే
 ముచ్యా మానస్తు నై రుజ్యం శీఘ్రమేవ సమశ్నుతే॥

సాధ్యాసాధ్యలక్షణమ్:—

శ్లో. ఏకతః పుష్కసేదుష్టేజ్వరేఽతీవ్రేస్తి తే బలేసమ్యక్
 పాతత్రయేల్లభే మన్తవ్యా సుఖసాధ్యతా॥

కష్టసాధ్యరూపమ్:—

శ్లో. స్వేదోభృశం జ్వరస్వోన్మదః క్షీణోఅథవాతురః |
పాదత్రయస్యసమ్మన్యో చతుర్జీవీత్ కదాచన ||

అరిష్టలక్షణమ్:—

శ్లో. దావోవేపపుచ్చుసా దుష్టోచమగ్రోయస్య కైకృతః |
నాసాశ్వాసోభృశంస్వేదోద్దుగ్ధం తస్య త్విరమ్ ||

అపరశ్చ:—

శ్లో. మద్దం కిచ్చత్ ప్రలసతిస్వేదసన్నతః ప్రముహ్యతి |
వేపతే కరపాదశ్చ పాదాన్తస్యపి దుర్లభాః ||

అన్యశ్చ:—

శ్లో. అతిసారేణ వాక్యాక్రో భుక్త్యాశోభవేన్యసి |
క్షీణః శ్వసనకే నారో చక్షుర్యాభిమగ్రోహాశః ||

తా. అక్మసముత్తో నానాభివృద్ధిం కరుణుముని, ఆయానము
యాజ్వలపీడితుడను కలుగును. మద్యం మద్యమును, ముహ్యతి ముహుటిభాగము క్లేష్మము
చే పూరితమైయున్న యానమును, ప్రలసతి ప్రలసించుచున్నది.

శరీరము కష్టబలి కష్టమును, శోభాది భుక్తిగలుగును, దరి
ద్రులకును, మదస్య సేవకలగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును,
కలిగినప్పుడు, ఏకేని శక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును,
శ్వసనకష్టమిహిమగ్రో భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును, భుక్తిగలుగును,
కలుగును.

కష్టసాధ్యరూపమ్:— కష్టమును, కష్టమును, కష్టమును, కష్టమును, కష్టమును, కష్టమును,
కలిగితితి త్విరమ్:— త్విరమ్:— త్విరమ్:— త్విరమ్:— త్విరమ్:— త్విరమ్:—

సుగాని శ్వాసయంత్రమును పాడుజేసి ఆయాసము, జ్వరమును కలుగ జేయును.

పార్శ్వపునోష్ఠి, ఆయాసము, దగ్గు, ఒకప్పుడు కంపము, కృశించుట, యీజ్వరమునకు పూర్వరూపములు.

తొలుత తరుచుగ యెక్కువచలి, తీవ్రమైనజ్వరము, అరుచి, దప్పి, పార్శ్వశూల, దగ్గు, ఆయాసము, దగ్గినపుడు నల్లనిరక్తము నూటిమాటికి చిక్కగ పడుట, శ్వాసనువిడుచునపుడునుక్కుయొక్క పార్శ్వము లెగయుట, నుడుట చెమటబట్టుట, శరీరమంతట యెల్లప్పుడును చెమటబట్టుట, తెల్ల వాలనంటిచెమట పొక్కులు బయలుదేరుట, దుర్బలత్వము, మూర్ఛ, ప్రళాపము, పిల్లికూరలు, నాలుక గరికుగ, గట్టి, నల్లగనుండుట, నాడి ద్వంద్వ గతినిజెంది మెల్లగాని, వేగముగగాని నడుచుచు స్థిరముగ నుండకపోవుట, యీలక్షణములు జ్వరమున్నంతవరకు నుండును. జ్వరము విడిచినపిమ్మట మాంద్యము ప్రవేశించును. ఏడు, ఎనిమిది లేక తొమ్మిది ఈచిహ్నములయందు అకస్మాత్తుగ జ్వరము నెడుచును. ఎక్కువగ చెమటపట్టును. ఆసమయమున రోగి మృతినొందుటగాని రోగవిముక్తి జెందుటగాని కలుగును. రోగము విడిచినవెంటనే బాధలన్నియు తగ్గును.

ఒక్క పూపి. తిత్తిస-త్రేమే చెడి వ్యర్థము పెంపునుబొందక, రోగి, వైద్యుడు ఔషధము అను పాదత్రయము బలవత్తరమైనపుడు యీజ్వరము సులభసాధ్యము.

మిక్కిలి చెమటబట్టి జ్వరము తీవ్రముగానుండెనేని పృథ్వుడుగాని, కృశించినవాడుగాని, మనోవైకల్యమును బొందినవాడుగాని, పాదత్రయ సంపత్తిగలిగినను వొకప్పుడును జీవించడు.

ఊపిరితిత్తులురెండును వాతాదిదోషముక్తములై పూర్తిగ వికృతిని జెంది, యెక్కువఆయాసము, మిక్కిలి చెమట గలిగెనేని రోగి జీవింపడు.

మెల్లగ కొంచెము పేలుట, స్నానము చేసినటులు చెమట పట్టుట, మూర్ఛనొందుట, కాలు నేతులు వణకుట, కలిగి వేని రోగి జీవించడు.

అతిసారము, నుక్కిలి కృశత్వము, కలిగి యాశ్వసనక జ్వరముచే బాధపడువాడు నిశ్చయముగ మృతినొందును.

—◆ శ్లేష్మకజ్వర నిదానమ్. ◆—

శ్లో. ప్రాదువ్యస్తీహ యత్రాయః శ్లేష్మజోపద్రవా భృశమ్ |
తతో జనపదో ధ్వంసీ జ్వరోఽసా శ్లేష్మకఃస్మృతః ||

నిదానమ్:—

వాయువాహిత జీవాణు విషం యుగపదజ్ఞసా
లోకేషు ప్రస్రుతం ప్రాయః శ్వాస మార్గేణ తంజ్వరమ్ |
విదధాతి క్వచిద్వాఽథ భుక్త మార్గేణ సంక్రమః |
జనాజ్జనేచ సంక్రాంతి శ్వసనాది నిమిత్తతః ||

సంప్రాప్తి:—

శ్లో. ప్రాయశ్చస్య వికారాఃస్యః శ్వాసయన్తే క్వచిత్పునః |
అన్నమార్గే సమగ్రేఽపి క్వాపివా సర్వధాతుషు |
కఫవాతోల్బణం హ్యత్ర సన్నిపాతముదీరయన్ |
విషంధాతూన్ వికురుతే హన్తి తేన సహస్రశః ||

రూపమ్:—

శ్లో. ప్రతిశ్వాయః శిరశ్శూలం శీతకమ్పాచకుత్రచిత్ అజగ్మర్దః
కటి పృష్ఠోరసాం తీవ్రాశ్చ వేదనాః |
కాసోజ్వరో వసాదశ్చ కార్యో శ్చొల్లైర్ద్రినై ర్భృశమ్ |

అత్యర్థబలహానిశ్చ లిక్ష్ణాని శ్లేష్మకేజ్వరే|
 సామాన్యతో విశేషాత్తు పుస్పసాకృమణే సతి|
 సరక్తం ప్టీవనం ప్రియః పృలాపః శ్వేననస్తథా|
 అథాన్నమార్గ ఆక్రాంతేవమ్యతీసారయోర్ద్వయోః|
 ఏకస్యవా పృవృత్తిః స్యాత్ శూలం క్వాపి చకా మలా|
 అత్యర్థ విషయోగేన సర్వధాతు పృదూషణమ్|
 అభిన్యాసనమం క్వాపి రూపం తస్మాన్న ముచ్యతే|
 నై రుజ్యం స్వల్పదోషస్య శీఘ్రం యద్యపి జాయతే|
 బలహానిశ్చిరాయైవ కృచ్ఛాత్తుబహు దోషతా||

తా. ఉ పద్యసములు శీఘ్రముగ జేసించి, నగరములను (జనసమూహములు) ధ్వంసము చేయునదియైయుండు యీజ్వరము శ్లేష్మక జ్వరమని చెప్పబడును.

గాలియందు సంచరించు కషకిములు శీఘ్రముగ శ్వాసమార్గమును బొందుటచేగాని లేక వొకప్పుడు ఆహారపానీయముల మూలముగ విషక్రిము శరీరమున ప్రవేశించుటచేతగాని జనుల కీజ్వరము కలుగుచున్నది. వొకరు విడిచినగాలిని మరొకరు పీల్చుట మొదలగుకారణములచే గూడ ఈజ్వరము సంక్రమించును.

ఈజ్వరమున ఊపిరితిత్తులయందు దోషము కలుగును. ఒకప్పుడన్న మార్గమంతయు దోషింపబడును. లేక రక్తాది సప్తధాతువులు దోషింపబడును. కఫవాత ప్రకృష్టముకలిగిన సన్నిపాత దోషముగామారును. ఈజ్వరముచే సప్తధాతువులు చెడి వేలకొలది జనులకు మృత్యువు సంభవించును.

పడితము, కలహము, చిరి, దువు, యీలక్షణము లొకప్పుడును, ఒడలనొప్పులు, కటిభాగమునందున, పృష్ఠభాగమునందున, గుండెభాగమునందున, తీవ్రమైన వేదన, మయొకప్పుడును కలుగును. దగ్ధ జ్వరము, శరీరముబరువు, కొద్దికొద్దిగాలలోనే శీఘ్రముగ కృశించుట, అతిదౌర్బల్యము కలుగును. శ్వాసకోశము కొద్దిగాని, యెక్కువగాని చెడియున్నట్లు వ్రుమియునపుడు రక్తముకలసిపడుట, ప్రిలాపము, శ్వాస కష్టముగా అడుట, యీలక్షణములుండును. అన్నహర్దము దోషించియున్నపుడు హింతి, అతిసారము, యీరెండునుగాని యేదే నిందొక్కటిగాని వ్రుండును. గూల, వొకప్పుడు కామలకలిగియుండును. తీవ్రముగ జ్వరదోషమున్నప్పుడు సెకలధాత్రులు దోషింపబడి అభివ్యాస జ్వరలక్షణములు కలిగియుండును. స్వల్ప దోషముండి శీఘ్రముగ దోషము సంధించిన చిరకాలమునను బలహీన కలుగును. ఈజ్వరముందు దోషము తెల్లడుయున్న కష్టస్థాయి.

—♦ విషాభిషంగజా అగంతుజ్వరాః ♦—

శ్లో. అథే దానీం ప్రసిద్ధాయే కేచి దాగన్త వోజ్వరాః |
నానావిధ విషోణానాస్తాన్ వక్ష్యేమి నవిస్తరమ్ |
ప్రాయేణహి విషంతేషు భవేత్ జీవాణుసమ్భవమ్ |
క్వచిదన్యవిధం వాపి ద్విత్రదోషప్రకోపణమ్ |
సామాన్యరూపమ్:—

శ్లో. హేతు లింగపుధక్త్యైపి సామాన్యంతేస్విదంధితమ్ |
విషం సర్వాకయాన్ ప్రాప్య కశ్చిత్ కన్యాపి సిద్ధయేత్ |
తతః శ్వాసశ్చ కాసశ్చ మోహోత్థిసరణం ననుః |
మూత్రోరోధశ్చ హృత్స్థానం సహృదాశ్చ కామలా |

అన్యేచోపద్రవాః కేఽపి ప్రానుః పన్తి ద్విశశ్రిప్తశః |
విషస్వభావవైచిత్ర్యాత్ జేత్ర వైచిత్ర్య తస్తథా ||

విషాగంతుజ్వరభేదాః:—

శ్లో. ఆంత్రీకో గంధికశ్చాపి శ్లేష్మకః సంధికస్తథా |
యశ్చ శ్వసనకోనామాఽఽక్షేపకో యశ్చవత్స్యతే |
షడేతే విషజాఘోరాః సర్వధాతుప్రదూషణాః |
స్యుర్జానపదికాస్సర్వే జ్వరాః క్వాచనికా అపి |
మసూరి కాద్యాయేచాన్యే భూవాయుజలదోషతః |
కాలే కాలే ప్రవర్తంతే తేఽపి జ్ఞేయాశ్చ తాదృశాః |
దణ్డకాఖ్యో జ్వరో దుఃఖస్తథాన్యః కర్ణమూలికః |
ద్వౌ స్వల్ప విషజా వేతౌ సుఖసాధ్యే విదుర్బుధాః |
సంక్రామంతిచ సర్వేఽపి శ్వసనస్పర్శనాదిభిః |

తా. ఇకను చ నా విధిషములవలనజనించెడు కొన్ని ఆగంతుకజ్వరములనుగూర్చి చెప్పుచున్నాడు. తఱచుచుగ ఆగంతుక జ్వరములు విషక్రిములవలన సంభవించును. ఒకప్పుడు వాతాదిత్రయమునందే రెండు దోషములయొక్కగాని లేక మాడింటియొక్కగాని కారణముచే జనించును.

ఆగంతుక జ్వరములమందు కొన్నికొన్ని కారణములు, కొన్నికొన్ని లక్షణములు వేరైయున్నను ఈక్రిందిలక్షణములు మాత్రము సామాన్యముగా కొన్ని ఆగంతుక జ్వరములయందును సమానమై యుండును. ఎవనియొక్క

సర్వాశయములను యీ పైవిషయము నొందునో వానికి ఆయాసము, దగ్గు, మూర్ఛ, అతిసారము, వాంతి, మూత్రాపరోధము, గుండెబరుపు, కీళ్ళనొప్పిలు, కామల యింకను మరికొన్ని వుపద్రవములు రెండుమాడు విధములు గా రోగియొక్క తత్త్వము ననుసరించియు, విషస్వభావమునుబట్టియు కలుగును.

ఆంత్రికజ్వరము, గ్రంథికజ్వరము, క్లేష్మకజ్వరము, సంధికజ్వరము, స్వీసనకజ్వరము, ఆక్షేపకజ్వరము యీ ఆరును విషమువలన జనించి ఘోరములై నష్టధాతువులను దోషింపజేయును. ఈ ఆగంతుజ్వరములన్నియు వల్లెలయందు దక్కడనో గాని బయలుదేరువు. పుట్టణములయందు దెమ్మవగ సంభవించును. మనుషాతిక మొద్దలైన యితరజ్వరములు, భూ, నాయు, జలదోషములనుబట్టి బుతువులయందు కలుగుచు, ఆగంతుకజ్వరములవలె ఘోరములై యుండును. దండకజ్వరము, కర్ణమూలికజ్వరము, స్వల్పదోషమువలన కలుగును. అవి సులభసాధ్యములై యుండును. ఈజ్వరములన్నియు రోగి విడిచిన గాలి మరియొకరు పీల్చుట, రోగినితాకుట యీ మొదలైన కారణములచే యితరులకు సంక్రమించును.

—♦ ఆంత్రికజ్వర నిదానమ్. ♦—

నిదానమ్:—

శ్లో. అధోవీపవాస క్లిష్టానాం దుర్గ్రానికవాసినాం |
 ప్రియో మలాది సంస్పృష్ట భక్ష్య పానోపయోగతః |
 సర్వోష్ణేవర్తుషుప్రియో గ్రీష్మ వర్షా శరత్సుతం |
 విశేషాదాంత్రికకృచ్ఛో జ్వరస్యాద్ ఘోరలక్షణః |
 తస్యజీవాణవఃకేచిన్మల మూత్రాది సంభవాః |
 విసిష్టంతు నిదానంస్యః అథా న్తా శ్రయణశ్చతే |

సంప్రాప్తిః—

శ్లో. రసం రక్తం దోషాంశ్చ కోపయన్త్యచిరాదపి
క్షీణ్యంతి చాంతి మంభాగం త్సుదాన్త్రాణాం శనై శ్శనైః
తతోఽన్త్రక్షత సంవృద్ధా క్వచిద్ద్రక్తస్య నిఃస్రవః
భిన్నాన్త్రాఽధవాఽసాధ్యే త్యేష వై కృతనిశ్చయః॥

పూర్వరూపమ్:—

శ్లో. శిరోరుగరుచి సాదో విడ్విబన్ధోఽ రతిస్తమః
ప్రాయ స్ఫుటాస్ఫుటం పూర్వ లిజంస్యాదాన్త్రికే జ్వరే॥

రూపమ్:—

తదేవ నజ్వరం రూప మప్రాహేనస్ఫుటీభవేత్
జ్వరశ్చ వర్ధతే నిత్యం క్రిమాఽఽరోహేణ లక్షితః
ప్రాయశో దృశ్యతే క్షిప్రే శ్చీహ్నశ్చాప్యభివర్ధనమ్
క్వచిచ్ఛసమ్భవలయా గాతేష్వా రక్త లక్షణామ్
పశ్చాహ్నో పరతః ప్రాయః క్వచిన్నైవ చిరేణవా
చణముద్గాది యూషాభం సాధ్మాన మతిసార్యతే
అథ ద్వితీయే సప్తాహే ప్రవృద్ధస్తిప్తజ్వరః
తదాస్యరరతిస్త్రా ముఖశోషః ప్రమూఢతా
కాసః ప్రలాపో చార్బుల్య మాధ్మానశ్చ విశేషతః॥

జహ్వచ రక్త పర్యంతా కర్కశా న్సుటితోపమా
 సంతాపోఽభ్యధికశాచిసి ధమనీ నాతిచఇచ్చలా
 సాన్నిపాతికలిజానామన్యేషాశ్చాఫిసమ్భవః
 యథాస్యదోష పాకేన నై రుజ్యే సమ్భవిష్యతి
 ప్రియస్తృతీయే సప్తాహే క్వచిత్తుర్యేధవాపునః
 జ్వరస్సోపదగ్రవగణః క్రమేణై వాఽవరోహతి
 వైషమ్యం వై తిముఖేత్తు సద్వా వింశతివాసరైః
 ద్వా చత్వారింశతాఘస్యైః క్వచిద్ వా ముఖ్యతిజ్వరః
 క్రమారోహావరోహాభ్యాం బునర్దర్శిత లక్షణః
 దశాహాత్ పరతః క్వాపి దారుణో రక్తనిస్సవః
 సోఽతికృచ్ఛో భవేజ్జాతు తతోఽప్యారోగ్యసమ్భవః
 సన్నిపాతజ్వరాంతోక్త మాధివ్యాధిశ్చైవైకృతమ్
 కస్యాపి జాయతే తచ్చ పాయశ్శా మ్యత్యుపకృమాత్ ॥

తా. మాగ్ధమునం దుపవాసముచేయుటచేత సంభవించినకష్టము కలవా
 రలకున్ను, ధృగ్సంధముగల స్తలములయం దుపవాసముచేయువారికిని, మలీనమైన
 ఆహారపానీయసేవనచేయువారికిని యీతింతికజ్వరము సంభవించును. ఈ
 జ్వర మన్నియుతువులయందును కలుగును. తరుచు గ్రీష్మయుతువు, వర్ష
 యుతువు, శరదృతువు, వీనియందు కలుగును. మలమూత్రములయందు క్రిమి
 దోషమున్నవారికివ్యాధి తరుచుగ సంభవించును. క్రిములు మలమూత్రములతో
 గూడి పేగుల నాశ్రయించి యుండును.

కొమ్మలు శిఖ్రముగ రసరక్తములను, వాతాదిరోషములను చెరచి రోగమును వృద్ధిజొందించును. ఈకొమ్మలు పిల్ల పేగులయొక్క మధ్యభాగమును మెల్లమెల్లగ పీడించును. నరుకులు వృద్ధిజెందినతరువాత ప్రేగులయందు రక్తపాతము కలుగును. పేగులు తేగి రక్తముపడిన రోగమసాధ్యము.

తలపోటు, వాంతి, చొడలుబరువు, మలబద్ధము, ఏపనియందును యిష్టములేకుండుట, బద్ధకము, యివి ఆంత్రికజ్వరమునకు పూర్వరూపములు.

ఈజ్వరము దినదినాభివృద్ధిని జెంది యెనిమిదిరోజులకు పూర్ణమైన లక్షణములు కనుపించును. క్షీహ కొద్దిగ పెరుగును. ఒకానొకప్పుడు శరీరము నందు యెర్రని మచ్చలు భయలుజేరుచు నసించుచుండును. అయిదురోజుల తరువాతగాని చిరకాలమునకుగాని కడు పుబ్బరించి శనగ, పెసర కడుగుల బోలి విరేచనములగును. ఈజ్వరము రెండవరోజున, ఏడవరోజున యెక్కువ తీవ్రముగానుండును. ఏపని చేయటమందును యిష్టము లేకుండుట, కునికి పాటు, నాలుకయెండుట, స్పృహతెలియకపోవుట, దగ్గు, ప్రిలాపము, దౌర్బల్యము, కడుపుబ్బరము, నాలుకయెర్రగా నుండి కఠినమై బ్రద్దలయినట్లుండుట కలుగును. శరీరతాపమధికముగా నుండుట, నాడి మందగతినిబొందుట, యీలక్షణములును యితరములైన సన్నిపాతలక్షణములును కలిగియుండును. రోషములు పరిపాకమును బొందినపిమ్మట ఆరోగ్యము కలుగును. తరుచుగ మూడవరోజున, ఏడవరోజున, నాల్గవరోజున జ్వరోపద్రవములు క్రమముగా రగ్గును. ఈజ్వరము 22 రోజులకుగాని 42 రోజులకుగాని విడుచును. క్రమముగ హెచ్చుతగ్గులచే తిరిగి పైలక్షణములే కలిగి పదిరోజులపిమ్మట నొకప్పుడు దారుణమై రక్తస్రావము కలిగి వొకానొకప్పుడు వ్యాధి కష్టతరమగును. వొకప్పుడు గోగి జీవించును. సన్నిపాత జ్వరాంతమందు చెప్పబడిన అధివ్యాధులచే ఒకతమై తరుచుగా మృత్యువు కలుగును.

—♦ ఆక్షేపకజ్వరనిదానమ్. ♦—

పరిచయం.—

శ్లో. ఆక్షిప్యన్తే యతోజ్గాని సజ్కోచం యాన్తి చాశ్చసా|
ఘోరోజ్వరశ్చ సంజ్ఞాహృత్ సోఽయమాక్షేపకోజ్వరః||

నిదానమ్:—

శ్లో. వసంతం సంకులేదేశే ధూలిధూమాకులే చిరమ్|
పరిద్రాణాం భవేద్ భూమ్నా సోఽయం జీవాణు

సమ్భవః||

సంప్రాప్తి:—

శ్లో. మస్తిష్క మూలే పరితః సుషుమ్నాకాణ్డం చ తచ్ఛాది
కలాన్తరాలే|

విషంక్రమాత్ పుష్టిమసమాం లసీకాం సంహత్యదోషాన
ఖలాప్రకోప్య|

చేష్టావహానా మధనాడికానా ముత్తేజనాదాక్షి పద్యకాని|
సజ్కోచ్యశాఖాశ్చనిహన్తి సంజ్ఞా మాక్షేపకే దుర్లభజీవిత
స్యాత్||

రూపమ్:—

శ్లో. తీవ్రా తిరోరుగ్ వమధుః శీత కమ్పాచ జాతుచిత్
గ్గివాస్తమ్భః క్రిమాచ్ఛిర్షం పశ్చాదాకృష్యతే బలాత్

జ్వరశ్చ వర్ధతే నిత్యం శాఖాస్తబ్ధా భవన్తి చ |
 సజ్జోచం యాన్తి చాజ్ఞాని దృష్టి యాతశ్చవక్రతామ్ |
 తద్దాగ్ర ప్రిలాపో మోహశ్చ హ్యక్షేవశ్చన్తరాన్తరా |
 లక్ష్మణాం శ్యావగక్తానాం గాత్రేనుచ సముద్భవః |
 సర్వేంద్రియ ప్రణాశశ్చ క్రమాదాక్షేపకే జ్వరే |
 ఏకాహస్మియతే కశ్చిద్ త్యహ ద్వా దారుణే గదే |
 క్లిస్యంత్రై చతురాన్ వాఽ ధసప్తాహన్ విజహత్యసూన్ |
 క్వచిచ్ఛతుష్పాత్ సంపత్తౌ దిప్త్యాకృచ్ఛన జీవతి ||

తా. కాలుసేతులు విడలించుట, అవయవములు ముడుచుకొనిపోవుట, చేష్టలుదక్కియుండుట, ఆక్షేపకజ్వరమునకు చిహ్నములు.

చిగ్రకాలము దుమ్ము, పొగ మొదలగువానిచే నావరింపబడినట్టియు, క్రిక్కిరిసినట్టియు ప్రదేశములయందు నివసించు దరిద్రులకు విషక్రిములచే జనించునట్టి యాజ్వరము సంభవించును.

బీవాణుసంభవమైన విషము మెదడుయొక్క మూలభాగమున నుషు మ్న నాడిని చుట్టియుండెడు కలలలోపల చీముతో సమానమైన లిసీకమును హరించి సకలదోషములను ప్రక్షోపింపజేసి చేష్టలను గలిగించునట్టి నాడులకు కదలికనుకలుగజేసి కాలుసేతుల విడలించజేసి అవయవములను ముడువజేసి చేష్టలను హరించును. ఈజ్వరపీడితులు బ్రతుకుట దుర్లభము.

మిక్కిలి తలపోటు, వాంతి, చలి, కుదుపు, ఒకప్పుడు మెడత్రిప్పులేక పోవుట, క్రమముగ తల వెనుకకు లాగబడుట, జ్వరము దినదినాభివృద్ధినొందుట, కాలుసేతులు స్తంభించుట, అవయవములు ముడుచుకొనిపోవుట, వెర్రి చూపు కలుగుట, కునికిపాటు, ప్రలాపము, మూర్ఛ, యాలక్షణములు ఆక్షే

పకజ్వరమునందు మధ్యమధ్యకలుగుచుండుట, శరీరమందంతటను నలుపునరుపు తోగూడిన మచ్చలు బయలుదేరుట, ఇంద్రియములయొక్క పని నశించుట, యీలక్షణములు వరుసగా బయలుదేరును. ఒక్కొక్కడు యీరోగము సంభవించిన తొలిదినముననే మృతినొందును. కొందరు రెండు మూడుదినము లలో దక్షిణదిక్కునకు ప్రియాణము కట్టెను. మరికొందరు నాలుగు లేక ఏడురోజులలో యమాలయమునకు తప్పక అరుగుదురు. ♦ పాదచతుష్టయ సంపత్తిగలిగిన వాకానాక రోగి దైవబలముచే జీవంపవచ్చును.

—♦ గ్రంథిక జ్వర నిదానమ్ ♦—

పరిచయః:—

శ్లో. ప్రాయోవంక్షణ క్షూదిగ్రన్థి శోఘరుజాకరః|

జ్వరోజనపదోద్భవసీ గ్రన్థికాభ్యో భయప్రదః|

హేతౌతుల్యేఽపిసక్వాపి భృశం పుస్ఫునదూషణాత్|

సద్యః శోణితని ప్లేవశ్వసకాస్వైర్వ రేదసూక్|

అధవాసర్వధాతుక్ దాగభిదూషయన్

అభిన్యాససమైర్రిం గైః సోఽశ్రన్థిమపిమారయేత్||

నిదానమ్:—

శ్లో. నిదానమత్ర సామాన్యం సజ్కులావసథాదికమ్|

విశిష్టంతు విషం రక్త చరం జీవాణు సమ్భవమ్|

తేస్పర్శశ్వసనాదిభ్యః సంక్రామన్తిసరాన్నరమ్|

ప్రియస్త ద్దోగజ్జప్తేభ్యో మూషికేభ్యశ్చసంక్రమః |
 ఆదావేవజ్వరస్తీవ్రః క్వచిన్మందోఽ ధవాపునః |
 భృశం సంస్తాజ్జతాత్మస్థా ప్రలాహ్ మూర్ఛనంభ్రమః |
 నిద్రానాశోఽరతి ర్మోహోమత్తవత్ కోఽపితామ్యతి |
 శేతేవిసంజ్ఞోవాప్యన్యో యథాఽభిన్యాసపీడితః |
 దగ్ధవత్ కర్మశాజిహ్వ ధమనీ శిథిలాభృశమ్ |
 గ్రీన్దాశోఘః క్వచిత్ పూర్వంక్వచిన్మధ్యే క్వచిచ్ఛిరాత్ |
 తోదః స్పర్శాఽ సహత్వఞ్చగ్రీన్దాపాకశ్చిరాదపి |
 ద్విత్యైర్వాపఞ్చైర్వాపి దశభిర్వాదినైః క్వచిత్ |
 సద్యోవామియతేరోగీ చిరా ద్వాకోఽపిసిద్ధతి |
 మూత్రావరోధః కానశ్చతథాతీసార ఉల్బణః |
 చర్దిశ్చరక్త పిత్తఞ్చగ్రీన్ధి కేస్యరుపద్రవాః ||
 సాధ్యలక్షణమ్:—

శ్లో. గ్రీన్ధినాంశీఘ్రిపాకేన బహునాంవా సముద్భవాత్ |
 జరన్వాబాలకోవాఽపిరోగీజీవేత్కథఞ్చన ||
 అరిష్టలక్షణమ్:—

శ్లో. శీఘ్రిమిందియనాసేనసద్యః సంభాక యేణవా |
 అతీసారేణవాఽఽ క్రాన్తోగ్రీన్ధి రోగీచజీవతి |
 అకృష్ణం సకఘం రక్తం ప్తీవేత్ యః శ్వాసపీడితః |
 ఆక్రాన్త పుష్పసఃసోఽయమసాధ్యః సర్వధాస్మృతః |
 అగ్రీన్ధిగ్రీన్ధికోక్తై శ్చలిజైర్యుక్తోయమూతిధిః ||

తా. తరుచుగా వృషణములు, చంకలు వీనియందు బిళ్ళలు బయలు దేరును. వాపు, నలుపు గలిగించెడు యీగ్రంధికజ్వరము దేశములవాశనము చేయును. తుల్యదూప్యములయినప్పటికి ఊపిరితిత్తులను శీఘ్రముగ పాడుచేసి రక్తముతోగూడిన వుమ్మివేళ, ఆయాసము, దగ్గు వీనిని కలిగించి ప్రాణము లన్మహరించును. లేక నమస్తధాతువులను శీఘ్రముగ దూషింపజేసి అభిన్యాస జ్వరలక్షణములతోగూడిన గ్రంధికజ్వరము రోగిని నశింపజేయును.

ఇండ్లు కిక్కిరిసియుండుటచే సామాన్యముగా యీగ్రంధికజ్వరము కలుగును. విషక్రిములు రక్తమున ప్రవేశించుట అను విశేషకారణముచే గూడ యీవ్యాధికలుగుచున్నది. ఈజ్వరముగల రోగిని తాకుట, రోగి విడిచినగాలిని పీల్చుట మొదలగుకారణములచే నొరులకు యీవ్యాధి సంక్రమించును. తరుచుగ ఈరోగము గలిగిన యెలుకలనుండి మనుష్యుల కీవ్యాధి వ్యాపించును. పొరంభ దశయందే ఈజ్వరము తీవ్రముగా నుండును. ఒక్కొక్కప్పుడు మందముగ నుండుటయు కలదు. అవయవములు పట్లు వీడుట, దప్పి, పిల్లాసము, మూర్ఛ, ఒడలుతిరుగుట, నిద్రొప్పుకుండుట, ఉత్సాహములేకపోవుట, మోహము, బద్ధకము, శరీరమువాడియుండుట, అభిన్యాసజ్వరపీడితునివలె చేష్టలుదక్కియుండుట, నాలుక కాలినట్లుండి మొద్దుబారియుండుట, నాడిమిక్కిలి హీనగతినిజెందుట, బిళ్ళయందు వాపుఒకప్పుడు పగ్గమదశయందును, మగ్గయొకప్పుడు మధ్యదశయందును, వేరొకప్పుడు చిరకాలమునకును గలుగుచుండును. తాకినంతమాత్రముననే నొప్పిగలిగి బిళ్ళలు చిరకాలమునకు పరిపక్వమగును. రెండుమాడు దినములయందుగాని, అయిదారుదినములయందుగాని లేక పదియవ దినమునందుగాని లేక మొదటి దినమునందేగాని యీజ్వరము రోగినిజంపును. చిరకాలమునకు ఒకానొకడు మాత్రము జీవింపవచ్చును. మూతావగోధము, దగ్గు, అతిసారము, శరీరము వాపు, డోకు, రక్తపిత్తము, యివి గ్రంధిక జ్వరమునందు గల్గెడి వుపద్రవములు.

గ్రంథము శీఘ్రకాలములో పాకమును పొందినను విశేషముగ గ్రంథము జనించినను ముసలివారైనను బాలురైనను తప్పక జీవించుదురు.

శీఘ్రముగ యింద్రియములయొక్క వ్యాపారములు నశించినను, చేష్టలు దక్కియుండినను, అతిసారము గలిగినను యీగ్రంథికజ్వరము గలరోగి బ్రతుకడు. ఆయాసముకలిగి కఘముతో కలసి రక్తముపడి వూపిరితిత్తులు పాడయినచో రోగి జీవింపడని తలంపవలయును. బిళ్ళలున్నను లేకున్నను గ్రంథికజ్వరలక్షణములన్నియు కలిగియుండిన రోగి బ్రతుకడు.

సంధికజ్వరనిదానమ్.

పరిచయః:—

శ్లో. వ్రణశోధరుజాతోదైః సద్ధీనాపీడయభృశమ్|
జ్వరో ఘోరః సహృదోగః సద్ధిశో నామకధ్యతే||
నిదానమ్, సంపాప్తిశ్చ:—

శ్లో. హేమంతేశిశిరేచర్తా బాల్యేవా యశావనేఽపివా|
నిశ్శబ్దశీతవర్షాది సేవయాఽపచితేబలే|
విషం జీవాణు సమ్భూతం ధాతుషు ప్రసృతం గలాత్|
వాతపిత్తోల్బణం దేహే సన్నిపాతముదీరయేత్|
తతశ్చ పరితః సద్ధీన్ వ్రణశోధోఽతి ధారుణః|
అంతస్సంధిబలాసశ్చ వర్ధమానో విదహ్యతే|
అభిశోహృదయం కిళ్ళ సళ్ళయోఽపాంకలాపుటే|
హృన్మధ్యే హృత్కపాటేవా వికారా వ్రణశోధజాః|

పుష్పసే తత్కలాశోధః క్వచిత్ సవ్యే ప్రజాయతే |
 పుష్పసాకృమణంవాఽపి శ్వసకాసాది లక్షణమ్ ||
 రూపమ్:—

శ్లో. జ్వరఃసాధారణః పూర్వం సన్నిశోధస్తతఃకృమాత్ |
 భృశం స్వేదో రుజాస్తీవ్రా మూత్రాల్పత్వం హృధివృధా |
 సాన్నిపాతిక లిజ్జానాం కేషాఞ్చ నచదర్శనమ్ |
 జ్వరోతిఘోరఃకుత్రాపి ప్రాణహృత్ సోఽనుపకృమాత్ |
 యూనాం సంధిషు బాలానాం హృదయేచ విశేషతః |
 వికారాఃప్రాయశోదృశ్యాః సద్ధికాభ్యేజ్వరేధృవమ్ |
 అధోపకృమనై పుణ్యాల్లాఘవా ద్వా విషస్యచేత్ |
 జీవతి ద్విత్రసప్తాహాక్ హృద్యోగీ ప్రాయశస్తుసః |
 పునరావర్తతే చాపి కేషాఞ్చత్ సన్నిశో జ్వరః |
 సన్ని శోధాదియుక్ తస్మాత్ మన్ధమారోగ్యమశ్నుతే |
 హృద్యోగా దాయతౌ దుఃఖం ప్రాయః సర్వస్యజాయతే |
 సశ్రీమ శ్వస శోధాద్యైః సీదన్ కాలే జహత్సూక్ ||

తా. పొక్కులు, వాపు, పోటు, పీడతో కూడుకొని సంధులయందు మిక్కిలిపోటును కలుగజేయుచు హృద్యోగముతో కూడిన ఘోరమైన జ్వరము సంధికజ్వరమని చెప్పబడును.

హేమంత ఋతువునందుగాని, శిశిరఋతువునందుగాని, బాల్యమందుగాని, యౌవనమందుగాని, నిర్భయముగ చలి, వర్షము, శీతలాహార విహర

నేవనపీనివలన బలము క్షీణించినపుడు, జీవాణువులవల్ల పుట్టినవిషము కంఠము నుండి దేహమంతటను సంచరించినదై వాతపిత్తోల్బణమును సన్నిపాతమును గలుగజేయును. తరువాత దారుణమైన వ్రణములయొక్క వాపు అన్నికీళ్ళను పీడించుచున్నదై సంధులలోపల దహించుచున్నట్లుండి బాధ వృద్ధిబోందుచు దగ్గుతో గూడియుండును. హృద్యంత్రమందు వ్యాపించిన కలయొక్క సంపుటమందు చేరిన ఉదకసమూహము హృదయమంతటను, హృన్మధ్యమున, హృదయద్వారమున ప్రణాళోధవలన కలిగినవికారముల గలుగజేయును. శ్వాసకోశమందలి పారలయందు వాపుకలిగి, వోకప్పుడు శ్వాసకోశముయొక్క కుడిభాగమున మరివోకప్పుడు యెడమభాగమున లేక శ్వాసకోశమంతటను పైవిషము వ్యాపించి శ్వాసకాసల గలుగజేయును.

తొలుత సాధారణజ్వరము, పిదప కీళ్ళయందు వాపు, శీఘ్రముగ చెమట, తీవ్రమైనపోటు, కొద్దిగమూత్రము వెడలుట, హృదయమందు బాధ, కొన్నిసన్నిపాతలక్షణములు కనబడుట, ఒకప్పుడు జ్వరము తీవ్రతనొందుట, వోకప్పుడు జ్వరములేకున్నను మరణము సంభవించుట, యావనవంతులకు సంధులయందును, బాలరకు హృదయమందున విశేషముగ వికారములు కలుగుట ఈసంధికజ్వరమందు నిశ్చయముగ కనబడును.

చికిత్సానైపుణ్యమువలన, విషముయొక్క స్వల్పదోషమువలన తరుచుగ హృద్రోగి 2, 3, 7 రోజులయినపిదప జీవించును. కొంతమంది కీసంధికజ్వరము తిరిగివచ్చిన సంధులయందు వాపు మొదలైనవి కలిగి కొద్దిఆరోగ్యము మాత్రమే కలుగును. హృద్రోగమువలన తరుచుగ సర్వజనులకు చిరకాలమునకు ప్రమాదము (ప్రాణహాని) కలుగును. బడలిక, శ్వాస, ఉబ్బు, మొదలైనవానిచే రోగి కృశించి కొంతకాలమునకు మరణించును.

దం డ క జ్వ ర ని దా న మ్.

శ్లో. అస్తి సన్ని రుజాస్తీవా దణ్డాహతి కృతా ఇవ

ప్రాయఃక్షిప్రదయలయో వీసర్భసర్వగాత్రగః।

జ్వరశ్చ కణ్ఠరుగ్యుతః పునరావర్తతే గతః |
 సశ్చూరిణా సశోధేన సద్విశూలేన లక్ష్మితః |
 ప్రతిశ్చా కాసయుక్తాయ లప్తాహేనప్రముచ్యతే |
 చిరం సద్విరుజాస్సన్తి సజ్జేయో దణ్డకజ్వరః |
 సజానపదికః ప్రాయో వాతశ్లేష్మప్రోషణః |
 బాలానాం జరతాశ్చూతి దారుణఃపరిలక్ష్మ్యతే ||

తా. కష్టచేకొట్టబడిన రీతి అస్తి సంధులయందు తీవ్రమైనపోటుగలిగి,
 శీఘ్రముగ వృద్ధిక్షయములనొందుట, శరీరమంతయు పుండగుట గలిగి కంత
 మందు పోటుతోకూడినదై జ్వరము వచ్చుచు పోవుచుండును. శూలతో
 కూడిన వాపు కీళ్ళయందు సంచరించుచుండును. పీనస, దగ్గుతో కూడినట్టి
 యీజ్వరము యెనిమిదిదినములకు విముక్తి నొందును. చిరకాలము సంధుల
 యందు పోటుకలిగినది దండకజ్వరమని తెలియవలయును. వాతశ్లేష్మములు
 ప్రధానమై యీజ్వరము పట్టణములయందు మాత్రము జనించును. బాలరకు
 ముసలివాండ్రకు యీజ్వరము సంభవించిన కష్టసాధ్యము.

వి వి ధ జ్వ ర ప్ర స ం గః.

— ప్రదవికజ్వరః:—

శ్లో. సర్వేషు జీర్ణరోగేషు గ్రిహాన్యాదౌ విశేషతః |

దోషత్రయప్రకోపేణ స్యాదుపద్రవజోజ్వరః ||

తా. చిరకాలమునుండి రోగములు జీర్ణించినపుడును, విశేషించి
 గ్రిహాణి జీర్ణించినపుడును దోషత్రయము ప్రకోపించి వుపద్రవ జ్వరమును
 కలుగజేయును.

దేశాంతరీయజ్వరైః—

శ్లో. దేశాంతరేషు దృశ్యంతే శోణ హరిద్ర కాదయః|

జ్వరైఃకేచిత్ప్రవిరలాశ్చిన్త్యంతే నేహతేషుధక్||

తా. దేశాంతరములయందు శోణము, హరిద్రము మొదలైనకొన్ని జ్వరములు అరుదుగా కలుగుచుండును. వీనినే దేశాంతర జ్వరము లందురు.

అనంతభేదజ్వరైః—

శ్లో. నాస్తేఽస్తి జ్వరజాతీనాం దేశకాల విశేషణాత్

అసంఖ్య ప్రియరూపాస్తే లక్ష్యైఃశాస్త్రనిదర్శనాత్||

తా. దేశకాల విశేషములనుబట్టి జ్వరజాతు లనంతములు. యీయసంఖ్యాకములైన జ్వరముల లక్షణములు శాస్త్రమునుబట్టి గ్రహింపనగును.

ఖ ళ్ల ని క రో గ ని దా న మ్.

శ్లో. ఖల్జన్యదనసాతత్యా దనిలో వికృతింగతః|

సంఖ్యసంజనయేద్వ్యాధిగ ఘోరం ఖల్జనిగాభిధమ్|

ఖల్జనీయామునేదేశే బాహుల్యేనప్రజాయతే|

తస్యాస్సమశనాత్తత్ర వీడ్యంతే వ్యాధినాజనాః|

ప్రోక్తో కలాయఖల్జాయో వాతవ్యాధిప్రసంగతః|

నవవా యమితిప్రాహుః కేచిదన్యం వదంతివా|

తే త్యే నార్ద్రాతయాచాపి వ్యాధిరేష వివర్ధతే|

స్త్రీభ్యః పుంసామయం వ్యాధిర్బాహుల్యే నాభిజాయతే|

సుప్రోత్థితస్యోషసిజానుసంధౌ రుజాచ గుర్వీచ దృఢాచ

జంఘా|

కకుద్ధతీ క్షీణబలాతతోనా సోఽజ్ఞుష్ఠమాకృష్ట్య చలేత్
సుకృచ్ఛమ్

వక్రత్వం జానుసంధేశ్చ జ్ఞాయాశ్చాపి శీర్ణతా
పాదసంస్థానవై రూప్య మరతిశ్చాత్ర సంభవేత్॥

తా. ద్విదశబీజములను విశేషముగ నేవించుటవలన వాతము వృద్ధిజెంది పూరువులయందు ఘోరమైన ఖంజనికమను వ్యాధి జనించును. ఈవ్యాధి దక్షిణదేశమందు విశేషముగ జనించుచున్నది ద్విదశబీజములయొక్క అధిక నేవనవలన దక్షిణదేశప్రజలు యీవ్యాధిచే పీడింపబడుచున్నారు. ఈవ్యాధి వాతవ్యాధులయందు కలాయఖంజమని చెప్పబడినదని కొందరును, ఖంజనిక వ్యాధి వేరని మరికొందరును చెప్పుచున్నారు. ఈవ్యాధి చల్లదనముచేతను చెమ్మప్రదేశముచేతను వృద్ధిజెంది స్త్రీలకంటె పురుషులకధికముగ కలుగు చున్నది. నిద్రపోయి ప్రాతఃకాలమున లేచినవానికి మోకాళ్ళయందు పోటు, బరువు, పిక్కలుబిగిసి మూపులు కలిగియుండుట, బలము క్షీణించుట కలిగి బొటనిప్రేళ్ళుబిగబట్టి అతికష్టముపై నడుచును. మోకాళ్ళయందు నొంకరగుట, పిక్కలు పీడినట్లుండుట, పాదము లానలేకపోవుట, బలహీనియు సంభవించును.

వా ధ క రో గ ని దా న మ్.

శ్లో. రక్తమాద్రీ తథాపష్ట్యజ్కురో జలశుమారకః।

వాధకా ఇతి చత్వారిః ప్రజా జనన వాధకాః॥

రక్తమాద్రీః—

శ్లో. వృథా కట్యం తథా నాభే రధఃపార్శ్వేస్త నేఽపిచ।

రక్తమాద్రీ వ్రదోషేణ జాయతే ఫలహీనతా।

మాసమేకం ద్వయంవాపి ఋతుయోగో భవేద్యది
రక్తమాద్రీ ప్రదోషేణ ఫలహీనా తదాభవేత్ ||

షష్ఠి:—

శ్లో. నేత్రే హస్తే భవేజ్జ్వాలా యోనా చైవ విశేషతః |
లాలాసంయుక్త రక్తఞ్చ షష్ఠీ వాధకయోగతః |
మాసై కే నభవేద్యత్ర ఋతుస్నాన ద్వయంతథా |
మవినా రక్తయోనిస్యాత్ షష్ఠీ వాధకయోగతః ||

అంకురః:—

శ్లో. ఉద్యేగో గురుతా దేహే రక్తస్రావో భవేత్ బహుః |
నాభే రథో భవేచ్ఛూలం చాఙ్కురః సతువాధకః |
ఋతుహీనా చతుర్మాసం త్రిమాసంవా భవేద్యది |
కృశాణ్ణీ కరపాదేచ జ్వాలాచాఙ్కురయోగతః |

జలకుమారకః:—

శ్లో. సశూలాచ సగర్భాచ శుష్కదేహాల్ప రక్తికా |
జలకుమారేణ దోషేణ జాయతే ఫలహీనతా |
యాకృశాణ్ణీ భవేత్ స్థూలా బహుకాలమృతుస్సథా |
గురుస్తనీ స్వల్పరక్తా జలకుమారక దూషణాత్ ||

తా. రక్తమాద్రీ, షష్ఠీ, అంకురము, జలకుమారకము, అని నాలుగువిధములుగ సంతాననిరోధకముగు వాధకరోగము చెప్పబడెను.

కటిపృథ్వీమున, నాభికి క్రిందిభాగమున, పార్శ్వమందు, స్తనములయందు, పీడ, రక్తమాద్రీ, దోషముచే కలుగును. ఒకమాసమునకు గాని రెండు

మానములకుగాని ఋతుస్యావము కలిగినను రక్తమాద్రీదోషమువలన సంతానము కలుగదు.

షష్ఠీదోషముచేత నేత్రములయందు, హస్తములయందు, విశేషముగ యోనియందును మంట, నురుగుతో కూడినరక్తస్యావము కలుగును. ఒకమానములో రెండుమారులు ఋతుస్యావము కలిగిన మలిన రక్తయోనికల్పదై షష్ఠీ వాధకరోగమువలన బాధను బొందును.

అంకురవాధకరోగమందు తొందర, ఒడలుబరువు, విశేషముగ రక్తస్యావము, నాభికి క్రిందిభాగమున శూల కలుగును. నాలుగు మాసములకుగాని మాడుమాసములకుగాని వొకసారి ఋతుస్యావము కలిగి క్షీణదేహము కల్పదై హస్తపాదములయందు మంట కలిగియుండును.

జలకుమారకమను వాధకరోగమందు శూలతో గూడినగర్భము, కృశించినదేహము, రక్తక్షీణము, సంతానహీనత, యివి కలుగును. కృశించిన స్త్రీ బహుకాలమునకు, ఋతుమతియయిబలిన(శరీరము పెరిగిన)చో స్తనములువృద్ధి నొంది రక్తక్షీణముగలదై జలకుమారక దోషమువలన గర్భవతనము గలుగును.

జ రా రో గ ని దా న మ్.

హేతుః:—

శ్లో. పంథాః శీతం కదన్నాని వయోవృద్ధాశ్చ యోషితః|
మనోఽభిఘాతః కాలశ్చ జరాధూ హేతవోహి షట్||

పూర్వరూపమ్:—

శ్లో. హఃనిః క్రమాత్ క్రియాశక్తేః స్మృతిలోపశ్చ తత్క్రమాత్|
శ్వాతతా కేశపాశేషు వలీనాం త్వచి సంక్రమః||

రూపాణి:—

శ్లో. పూర్వరూపోక్తచిహ్నీనాం భృశతాగ్నేశ్చ మన్దతా|
మన్దతా సాహసే ధైర్యే యూనాం కార్యేషు సంశయః|
ప్రాయశః శ్లేష్మణో వృద్ధగళే వాసోఽనుభూయతే|
శోషరోష ఘృణాచింతాసముదాయోఽపి లక్ష్యతే|
వేషః పాణివాణీనాం స్థలనం పచ్చరసః క్వచిత్|
అగ్రతో నమనం తత్ర కాసశ్వాసస్వరామయాః|
వాతవ్యాధిముఖాశ్చత్ర రోగా ధావన్తి దుర్ధరాః|
నచాత్ర క్లేశరాశీనాం క్షమాశక్తిర్నిశిష్యతే|
యేచ పథ్యప్రతీకారసాధ్యా యూనిహి రుగ్గణాః|
అత్ర తేఽపి చతుష్పాదసమ్పదౌ యాన్తి యాప్యతామ్||

సాధ్యతా:—

శ్లో. సాధ్య ఏష జరారోగః కృచ్ఛ్రసాధ్యోఽధవా పునః|
రసాయనసుయోగైశ్చ తన్నిదానవివర్జనాత్||

తా. మార్గాయాసము, శీతలప్రదేశమున నివసించుట, అల్పహారసేవన, వయోవృద్ధులయిన స్త్రీలతో (తమకంటె పెద్దలయిన స్త్రీలతో) సంగమము, మనస్సుయొక్క కోరిక చెడుట, కాలము, యీ అరుకారణలచేతను జరారోగము సంభవించును.

పనులజేయుటయందు శక్తికృమముగ తగ్గుట, జ్ఞాపకశక్తి క్షీణించుట, జుట్టు తెల్లబారుట, చర్మమందు ముడతలుపడుట ఈ లక్షణములు జరారోగమునకు పూర్వరూపములు.

పూర్వోక్తలక్షణములకు వేగము కలుగుట, అగ్నిమాంద్యము, మందము, సాహస ధైర్యములు తగ్గుట, యావనవంతులు చేయగలిగిన కార్యముల చేయుటయం దశక్తత, తరుచుగ శ్లేష్మపూరితమైన కంఠముకలవాడై యుండుట, శుష్కించుట, కోపము, దయ, చింత యివి యొక్కవగ కనుపించుట, కంపము, హస్తములు, మాట పీనియందు వొణుకు, పాదములయందు శిరస్సనందు చలనము, నడ్డివంగుట, దగ్గు, ఆయాసము, స్వరామయము, వాతవ్యాధి మొదలైన రోగములు భరింపశక్యముగానివై యుండును. ఈజరారోగమందు దుఃఖమును వోర్వలేకుండును. ఏరోగములు యశావనమున ప్రక్రియలచే సాధ్యమగునోయవి జరారోగమున చతుష్పాదసపంతి గలిగియు చిరకాలము బాధించును.

జరారోగము కష్టసాధ్యమైనను యోగ్యములైన రసాయనములచేతను, యేకారణములచే జరారోగము సంపాదించెనో ఆకారణకార్యముల వర్జించుటచేతను శాంతి నొందును.

స్థాలి త్య నిదానమ్.

శ్లో. నాడీనాం బలనాశాచ్చ వాతస్యాతిప్రకోపనాత్ |
కర్మణశ్చాతిసాతత్యాత్ స్థాలిత్వం ఖలుజాయతే |
ప్రీభ్యః పుంసామయం వ్యాధిర్యవనాత్ పరతస్తథా |
బాహుల్యేనాభిజాయతే సద్భిరేవనిరూపితమ్ |
శాన్తిర్భారశ్చ హస్తస్య జాయతే తదనంతరమ్ |
అంగుల్యా స్థల నాద్ధాని ర్భవేదారబ్ధకర్మణః |
లేఖనేక్షరదోషః స్యాత్ వాద్యే తాలవ్యతిక్రమః |
ప్రయత్నాద్ధపి దోగ్ధా గాం దోగ్ధం సమ్యజ్ నచార్హతి |
స్థాలిత్వం సుచిరం యస్య విద్యతే వ్యవసాయికః |
దృఢం ధారయితుం ద్రవ్యం న సశక్నోతి ముష్టినా ||

తా. ధాతువులయొక్క బలక్షీణము, వాతప్రకోపము, మిక్కిలిశ్రమ, వీనివలన స్థానిత్యరోగము జనించును. ఈవ్యాధి స్త్రీలకంటె పురుషులకు యౌవనానంతరమున బాహుల్యముగ జనించునని వైద్యపండితులచే చెప్పు బడుచున్నది. హస్తమున భారము, మాంద్యము, అనంతరము ప్రేళ్ళయొక్క తొటుగిపాటువలన పొగ్రంభించిన పనిమానుట, వ్రాయుటయందు అక్షర దోషము, వాద్యమందు తాళమునుతప్పుట, ప్రియత్నపూర్వకముగ నైనను పాలును పితుకుటకు శక్తిలేకుండుట, ఈలక్షణములు స్థానిత్యరోగమున జనించును. ఈవ్యాధి ప్రియత్నముకలవానికి జనించిన, వస్తువును గట్టిగ పిడికిలిచే పట్టుకొనుటకు సమర్థత లేకుండును.

పా ర ద వి కా ర ని దా న మ్.

శ్లో. శుద్ధః స్మృతోఽమృతం సాక్షాదశుద్ధస్తు రసోవిషమ్ |
అయుక్తియుక్తో రోగాయ యుక్తియుక్తో రసాయనః |
విధివత్ సేవ్యమానోఽయం నిహన్తి సకలమయాః |
తస్య మిథ్యోపచారేణ భవన్త్యేతే మహాగదాః |
వీనసో నాసికాభజ్ఞో దన్తపాతః శిరోరుజాః |
భగస్థరో విసర్పశ్చ నేత్రరోగో ముఖామయాః |
కోతః కణ్ఠాస్తవ్చాం వర్ణహనిర్నాసాదిషుక్షతమ్ |
కుష్ఠోపదంశచిహ్నాని గాత్రేషు వివిధానిచ |
గ్రన్థివత్ శోధకాతన్యం సరుజం ఫలకోషయోః |
పక్షాఘాతో గ్రన్థివాతః ప్రదాహోఽస్థిచ్ఛ్చ దారుణః |
జాడ్యం మనోవికారశ్చ సర్వే కృచ్ఛ్రతమా గదాః ||

తా. శాస్త్రీయముగ శుద్ధిచేయబడిన రసము నిజముగ నమృతతుల్యమై యుండును. అశుద్ధరసము విషతుల్యంబగును. మరియు యోగమునందు యుక్త రీతిగ కలుపబడనిరసము రోగముకొరకును, యోగోక్తముగా చేర్చబడిన రసము రసాయనముగను నగును. శాస్త్రోక్తముగ నేవించబడినరసము సఃల రోగములను నశింపజేయును. అట్టి రసమునకు షమముగు ఆహారవిహారముల చేత యీదిగువ నుదహరించిన మహావ్యాధులు జనించును. పీనస, నాసికాక్షయము, పండ్లూడుట, శిరస్సుపోటు, భగంధరము, విసర్జి, నేత్రరోగము, ముఖరోగములు, కోశము (శరీరమున దద్దురులు) దురద, శరీరముయొక్క కాంతి నశించుట, నాసాదుల (ముక్కు, చెవి, పండ్లు, ముఖము) యందు కొరుకు, కుప్తము, సవాయి వీటిచిహ్నములు అవయవములయందు కానుపింపించుట, వృషణములయందు వాపు, పోటుతో కూడు కఠినమైన గ్రంథులు జనించుట, పక్షాఘాతము, గ్రంథివాతము, యెముకలలో దారుణమైన మంట, జడత్వము, మనోవ్యాధి యీ మొదలగు కష్టతరమైన వ్యాధులు జనించును.

శ్రీ రాంబు రోగ నిదానమ్.

శ్లో. మద్యాతిపానా దతిశైత్యయోగా ద్వీరుద్గభోజ్య దనిల
ప్రదోషాత్ |

దుష్టాంబు పానా దభిఘాత తశ్చ తథాంత్ర మధ్యే క్రిమి
సంభవాచ్చ |

శిరోగతస్నేహవృత్తౌక్రమేణ సంచీయతే తోయ మతిప్రభూ
తమ్ |

శ్రీరాంబునామా గదవష పూర్వైః ప్రకీర్తితః కృచ్ఛ్రతరో
భిషగ్భిః |

మా ధ వ ని దా న శేష్ము.

ప్రాయశఙ్కైశ్వే శవే వ్యాధి ర్వివిధా హితనేవనాత్ |
తథా దంతోద్ధతే రేష బాహుల్యేనాభి జాయతే ||

పూర్వరూపమ్:—

శ్లో. జిహ్వ లిప్తాతి నిద్రాత్వం దార్బల్యం శాన పూతితా |
గాఢ విడ్డాచ తస్మిన్తు భవిష్యతి భవిష్యతి ||

తస్యలక్షణమ్:—

శ్లో. శిరసో వేదనా ఘోర శృతేర్దృష్టేశ్చ తీక్షణా |
మూతాల్పత్వం కృష్ణవిడ్వం ధమనీ వేగవాహినీ |
త్వగ్నూక్ష్ణోష్ణ తథా చ్ఛర్ది ర్విషమాచ కనీనికా |
కోపిత్వం ముఖవై వర్ణ్యం నిద్రాయాం దంతఘ్న లక్షణమ్ |
కణ్ఠారోష్ణస్య నాసాయా ఆక్షేపో రక్త నేత్రతా |
పక్షాఘాతః ప్రలాపశ్చ శీర్షాంబుగదలక్షణమ్ ||

తా. మధ్యపానాధిక్యమువలన, శైత్యోపచారమువలన, విరుద్ధాశనము వలన, వాతప్రకోపమువలన, కలుషజలపానమువలన, పడుటవలన, పేగుల మధ్యమందు క్రిములుజనించుటవలన, విస్తారమగు ఉదకము శిరస్సునుచేది క్రిమముగజిడ్డుగలదై వృద్ధినొందును. ఇయ్యది పూర్వవైద్యులచే కష్టతరమగు శీర్షాంబురోగమని చెప్పబడెను. తరుచుగ బాల్యమందు వివిధమైనఆహారసేవన వలనను, దంతోద్భవకాలమందున యీవ్యాధి జనించును.

నాలుక పూయబడినట్లుండుట, అతినిద్ర, బలహీనత, శ్వాస దుర్గంధ ముగనుండుట, మలము గట్టిగవెడలుట, యివి శీర్షాంబురోగమునకు పూర్వ రూపములు.

శిరస్సునందు ఘోరమగుపోటు, విసుటకు, చూచుటకు బాధగనుండు ట, మూత్రము స్వల్పముగవెడలుట, మలము నల్లగవెడలుట, నాడి యతివేగ

ముగనుండుట, చర్మము గరగరలాడుచు వేడిగనుండుట, దోకు, కనుపాప
యందు వికృతిగలుగుట, కోపము గలుగుట, ముఖమందు కాంతిహీనము,
నిద్రయందు పండ్లుకొరుకుట, దురద, పెదవి, ముక్కు అదరుట, నేత్రము
లెఱ్ఱబారుట, పక్షాఘాతము, ప్రిలాపము యివి శీర్షాంబురోగమునకు
లక్షణములు.

ఆ గ న్తు జ ప తౌ ఘా త ని దా న మ్.

శ్లో. పక్షాఘాతో ద్విధా జ్ఞేయో దోషాగన్తుజ భేదతః
దోషజః కథితః పూర్వమధునాగన్తుజం శృణు|
ఆగన్తుజో సజాయేత హఠాద్ధేతుద్వయాత్మకః|
ఆద్యః పారదసమ్భూతో ద్వితీయో నాగజ స్స్మృతః||
పారదహేతుజః:—

శ్లో. రససంస్పృశాసాతత్యా త్తద్దూమన్య చ నేవమాత్|
పక్షాఘాతో భవేద్వస్తు సజ్జేయః పారదోద్భవః||
తన్యలక్షణమ్:—

శ్లో. అదా బాహ్వోర్బలధ్వంస స్తతః కమ్పః ప్రజాయతే|
వేపేతే సక్తిసీ చాపి కాయ స్సర్వస్తతఃపరమ్|
సథారయే దృఢం ద్రవ్యం సృత్యన్నివ చ గచ్ఛతి|
స్పష్టం ప్రభాషితుఞ్చాపి చర్వితం సచనక్షమః|
తతస్తస్యాతినిద్రా చ స్రలాపో బలనంక్షయః|
హృల్లాసోఽగ్నివధో దన్త ధ్వంసో లాలాసృతిః క్వచిత్|
శాన్తిర్భవతి కమ్పస్య ధారితేఽజ్ఞే కరాదిభిః|

నాగహేతుజః:—

శ్లో. నాగామయస్య లిङ్గాని శృణుతా తస్సమాసతః |
చిత్రీకృత్ప్రముఖా యేహి నాగైః కర్మ ప్రకుర్వతే
యే వా వ్యవహరన్త్యస్యపాత్రం తేషాం తతోగదః |
అంగుళీస్తు సమారభ్య మణిబద్ధం తతోఽఖిలమ్ |
వ్యాధిరావ్యోప్నోతి దార్బల్యం తత్రైకం లక్షణం మహత్ |
అసే ప్రకోష్ఠే తోదశ్చ బాహ్యోశ్చపరిశీర్ణతా |
నీలిమాదస్తవేష్టేచ శూలం చిహ్నీనిచాస్య వై ||

తా. పక్షాఘాతరోగము దోషజమనియు, ఆగంతుకమనియు చెండు విధములు. దోషజము పూర్వులచే చెప్పబడెను. ఇపుడు ఆగంతుజపక్షాఘాతము వివరింపబడును. ఆగంతుజ పక్షాఘాతము చెండుహేతువులచేజనించును. పారదవికారముచే నొకటియు, నాగముచే మరియొకటియు జనించును.

పారదజమనగా అనవరతము రసస్పర్శఫలనను రసధామముయొక్క సేవనవలనను జనించిన పక్షాఘాతము.

ముందుగ బాహ్యులయందు బలహీని, కంపము, తొడలు వొణుకుట, తరువాత శరీరమంతయు వొణుకుట కలుగును. గట్టిగ నేవస్తువును పట్టలేని వాడై నాట్టుముచేయుచున్న వానివలె నడచును.

స్పృష్టముగ మాటలాడుటకును, భుజించుటకును సమర్థత లేకుండును. తరువాత మిక్కిలినిద్ర, ప్రళాపము, బలహీని, హృదయమందు పీకు, అగ్ని మాంద్యము, దంతములూడుట, మోకప్పడు చొంగకారుట, యాలక్షణములు కలిగి హస్తాదులచే శరీరము పట్టుకొనినపుడు కంపము శమించును.

నాగదోషముచే జనించు పక్షాఘాతమునకు లక్షణములు సమగ్రముగ చెప్పబడుచున్నవి. అవెవ్వి యన?

చిత్రకారుడు మొదలైనవారు సర్వములతో పనులను చేయుచుండుట వలనను, సర్పము నివసించు బుట్ట మొదలైన వస్తుసంబంధమువలనను, ఈ వ్యాధి సంభవించును. వ్రేళ్ళు మొదలు మణిబంధమువరకు నుండుప్రదేశము వ్యాధిచే ప్యాప్తమై బలహీనము ముఖ్యలక్షణమైయుండును. భుజశిరస్సుల యందు, ముంజేతులయందు పోటు, బాహువులు కృశించుట, కదవులయందు నలుపు, కూల్చు ఈ మొదలైనలక్షణములు వాగజపక్షాఘాతమందు కలుగును.

కైబ్యునిదానమ్.

శ్లో. బీజధ్వజోపఘాతాభ్యాం జరయా శుక్రసంక్షయ్యాత్ |
కైబ్యం సమ్పద్యతే తస్య శృణు సామాన్యలక్షణం |
సజ్జల్పప్రవణో నిత్యం ప్రియాం వశ్యామపి స్త్రియమ్ |
నయాతి లిజ్జశ్చై ధిల్యా త్కదాచిద్యాతి వాయది |
శ్వాసార్త స్పీష్ణగాత్రశ్చ మోఘసజ్జల్పచేష్టితః |
క్షూనశిశ్నశ్చ నిర్బీజ సాస్యదేత త్కైబ్యలక్షణం |
సామాన్యలక్షణం హ్యేతద్విస్తరేణ ప్రవక్ష్యతే |
శీతరూక్షాల్పసంక్లీప్తవిరుద్ధాజీర్ణభోజనాత్ |
శోకచింతాభయత్రాసాత్ స్త్రీణాం చాత్మర్థసేవనాత్ |
అభిచారాదవిసృమ్భాద్రాసాదీనాంచ సంక్షయ్యాత్ |
వాతాదీనాంచ వైషమ్యాత్తద్వేదనశాచ్ఛ్రమాత్ |
నారీణామరసజ్ఞత్వోత్పంచకర్మాపచారతః |
బీజోపఘాతో లక్ష్యః పాణ్డవర్ణ స్సుదుర్బలః |
అల్పప్రాణోఽల్పహర్షశ్చ ప్రేమదాను భవేన్నరః |

హృత్పాణ్డతమకశ్చాసకామలాశ్రమవీడితః |
 ఛర్మతీసారశూలార్త కానబ్ధిరనివీడితః |
 బీజోపఘాతజం క్లబ్యం ధ్వజభజకృతం శుభ్రం |
 అత్యమలవణయోరవిరుద్ధాజీర్ణ భోజనాత్ |
 అత్యంబుపానాద్విషమాత్పిష్టాన్న గురుభోజనాత్ |
 దధిక్షీరార్ద్రభూమాంససేవనాద్వ్యాధిర్వణాత్ |
 కన్యానాం చైవ గమనాదయోనిగమనాదపి |
 దీర్ఘరోగాం చిరోత్సృష్టాం తద్దైవ చ రజస్వలాం |
 దుర్గన్ధాం దుష్టయోనిశ్చ తద్దైవ చ పరిశృతాం |
 ఈదృశీం ప్రమదాం మోహాద్యో గచ్ఛేత్కామహర్షితః |
 చతుష్పదాభి గమనా చ్ఛేషసశ్చాభిఘాతతః |
 అథావనాద్వా మేఢ్రస్య శస్త్రదంతనఖక్షతాత్ |
 కాష్ఠప్రహరనిష్పేషాచ్ఛాకానాం చాతిసేవనాత్ |
 రేతసశ్చ ప్రతీఘాతాద్ ధ్వజభజ్ఞః ప్రవర్తతే |
 భవన్తి యాని రూపాణి తస్య వక్ష్యామ్యతఃపరమ్ |
 శ్వయంధుర్వేదనా మేఢ్రే రాగశైచిహోపలక్ష్యతే |
 స్ఫోటాస్తీవాశ్చ జాయంతే లిజ్జపాకో భవత్యపి |
 మాంసవృద్ధిర్భవేచ్ఛాస్య వ్రణాః క్షిప్రం భవంత్యపి ||

తా. ఉత్పత్తికారణమైన శుక్రదోషమువలనను, లింగదోషమువలనను, ముసలితనముచేతను, శుక్రక్షీణమువలనను, క్లబ్యరోగము పుట్టుచున్నది. దీని

యొక్క సామాన్యలక్షణము చెప్పబడుచున్నది. తనకు స్వాధీనమైన భార్యను, యెల్లప్పుడు భోగమువందు ప్రియత్నముకలవాడై లింగమందు లేవనశక్తిలేని కారణమున బొందడు. ఒకప్పుడు సంభోగించిన శ్వాసపీడితుడు, చెమటశరీరముకలవాడు, వ్యర్థమైన సంకల్పముచేష్టకలవాడు, వాడిన లింగముకలవాడు, బీజములేనివాడును నైన నపునకుడని చెప్పవలెను. ఇది నపునకురోగమునకు సామాన్యలక్షణము. విశేషలక్షణము లెవ్వయిన? చల్లబడి ఆరిపోయి స్వల్పమయి మలినమయి అధికమయియుండు అజీర్ణకర ఆహార సేవనవలన ముఖము, మనశ్చింత, భయము, సాహసము, స్త్రీలయొక్క అధిక సేవన, వీనివలన మోక స్త్రీనే విస్తారముగ రమించుటవలన, విశ్వాస ములేకుండుటవలన, రసాదిసప్త ధాతువులు క్షీణించుటవలన, వాతాదులయొక్క విషమగతివలన, ఉపవాసము చేయుటవలన, మిక్కిలి వ్యాయామమువలన, స్త్రీలయొక్క శృంగార చేష్టల నెరుగకుండుటవలన, స్నేహ, స్వేద, వమన, విరేచన, అనువాసన కర్మలయొక్క అధిక సేవనవలన శుక్రక్షీణము, పాండువర్ణము, బలహీనము, అల్పమైన పాణిజాతి స్త్రీలయందు స్వల్పసంతోషము కలిగిన మనుష్యుడు కైబ్యరోగి యనబడును. హృదయము తెల్లబారుట, తమకశ్వాస, కామల, బడలికచే పీడ, డోకు, విరేచనములు, శూల, దగ్గు, జ్వరము వీనిచే పీడించబడినవాడు బీజోపఘాతజ కైబ్యరోగి యనబడును.

మిక్కిలిపులుపు, ఉప్పు, కారము, విషమమగు అజీర్ణభోజనము, విస్తారపుదకపానము, న్యూనాధిక ఆహారము, పిండివంటలు, గురుకరాన్నము, పెరుగు, పాలు, వీనిసేవన, తడిప్రదేశమున నివసించుట, మాంసభక్షణ, వ్యాధిచే కృశించుట, కన్యాసంగమము, స్త్రీకారణమునగాక శుక్రమును పోగొట్టుకొనుట, వీనివలన దీర్ఘరోగముగల స్త్రీని, చిరకాలము విడచినస్త్రీని, రజస్వలాస్త్రీని, దుర్గంధయోనిగలదానిని, వ్రోణదుష్టయోనిగల స్త్రీని, స్రావయోనిగలస్త్రీని, మోహమువలన కామోదోగముతోపాండుట, జంతుసంభోగము, లింగమునకు దెబ్బతగులుట, లింగమును కడంగకుండుట, కత్తి, దంతము,

గోళ్య పీనివలన లింగముగీయబడుట, కర్కడెబ్బలచే లింగము పీడింపబడుట, ముళ్ళుగలధాన్యసేవన, శుక్రనిరోధము, యీకారణములచే ధ్వజభంగజక్తైబ్య రోగము జనించును. తరువాత క్తైబ్యరోగికి జనించులక్షణము లెవ్వియన? లింగమందు శోధ, సలుపు, ఎరుపు కనపడి తీవ్రమైనట్టియు పెద్దవైనట్టియు పొక్కులు జనించును. లింగము పుండుపడి మాంసవృద్ధిగలిగి శీఘ్రముగ వ్రణములు కలుగును.

వార్ధక్యమందు సత్తధాతువులు క్షయించును గాన ఏడవదైన శుక్ర ధాతువు స్వభావముగ క్షీణించి జరాక్తైబ్యము సంభవించును. శుక్రనప్తముచే చిరకాలము పీడింపబడి చికిత్సనొందకుండిన శుక్రముక్షీణించి శుక్రసంక్షయ క్తైబ్యము సంభవించును.

బౌ వ స గి క కో ప ద ం శ ని దా న మ్.

శ్లో. బహుసంక్రూరసేవాభ్యాం సజ్జాతో జననేంద్రియే|
వ్రణాః కష్టతరో ఘోరో నానారోగప్రకాశకః|
జేయో విషోపదంశో వా తథా పాపోపదంశకః|
కథిత స్సబుధైః పూర్వైః పరస్పరసమాగమాత్|
వ్యాధి స్సంక్రామ్యతి ప్రీతః పుంసి తస్యాం తతస్తథా|
అపత్యేషుచ జాయేత కులజోఽసౌ సుదారుణః|
ఉపదంశో ద్విధా పోక్తో ముఖ్యగాణప్రభేదతః|
ఇద్రియస్యాదిమోదోషో ముఖ్యోఽన్యో దై హికస్తథా|
ఆరభ్యచ క్రియాకాలం సప్తాహత్రయమధ్యతః|
వ్రణో విషోపదంశస్య జాయతే జననేంద్రియే|

భవే ద్ద్విధు తరం కాలం యావన్తం సమతీత్య యః |
 తథా కృచ్ఛ్రితరః సస్యాత్ బహుదుఃఖప్రధాయకః |
 ద్విధా పాపోపదంశస్య వ్రణస్యాత్కఠినోమృదుః |
 ఆద్య సజ్జామకః కృచ్ఛ్రః సర్వదేహ ప్రతాపనః |
 అపరో నచ సజ్జామే త్కించద్దేహం నదూషయేత్ |
 ఏష సాధ్యతరః పోక్తో నచ కష్టో యథాదిమః |
 పుంసో మేధాస్య ముణ్డేచ చర్మణ్యావరకే తథా |
 భగద్వారే భగోష్మేచ జాయంతే పిడకా స్త్రీయః |
 సమన్తా త్కఠినాస్తాన్తు విదీర్ణా రసవాహికాః |
 దృఢమూలా మధ్యనిమ్నా జ్వరబధ్నాది దాయికాః |
 ముఖ్యోపదంశ ఇత్యస్మిన్ శాస్త్రేఽపి పునరేవహి |
 వికృతిం వివిధాం కుర్యాత్ తద్విషం దేహసంస్థితమ్ |
 త్వగ్నికారాక్షిరోగౌచ కేశలోమ్నాఞ్చ సంక్షయః |
 గ్రాస్తివీనసకుషాని గౌణోపదంశలక్షణమ్ |
 విషం పాపోపదంశస్య శ్లేష్మగ్గ్నిష్టు సంస్మృతమ్ |
 జనయేత్ బ్రిష్ణురోగంచ సజ్వరం బహుదుఃఖదమ్ ||

తా. అనేకపురుషులను అనేకవిధములుగ నేవించుటవలన జననేందిరి
 యమునందు పుట్టినవ్రిణము కష్టతరమై, భయంకరమై నానారోగములకు
 కారణమై విషోపదంశమనియు, పాపోపదంశమనియు, పండితులచే రెండు
 విధములుగ చెప్పబడెను. అట్టి స్త్రీపురుషుల పరస్పర సంబంధమువలన యీ
 వ్యాధి స్త్రీవలన పురుషునకు, పురుషునివలన స్త్రీకి సంభవించును. కర్మము

గ సంతానమందును, కలమందును దారుణమై యీశ పదంశము రెండువిధములైన ముఖ్య, గౌణభేదములచే పుట్టును. మొదట యింద్రియ దోషముచే జనించినది ముఖ్యోపదంశమనియు, పరస్పర స్పృహగోషముచే జనించినది గౌణమనియు చెప్పబడును. ఇది సంభోగకాలము మొదలు మూడు వీడు రాత్రులమధ్యను లింగమందు విషతుల్యమైన ఉపదంశరోగమున వ్యాధి జనించును. కాలము గడచినకొలదిని కస్తతరమై బహుదుఃఖమును కలుగజేయును. పాపకర్మఫలన జనించు యీవుపదంశమున కతినమై, మృగమై, రెండువిధములుగ వ్యాధి జనించును. మొదటిదగు ముఖ్యోపదంశము సర్వదేహమును తపింపజేయును. రెండవదైన గౌణోపదంశము లింగప్రదేశమును మాత్రమే బాధించును. ఇది ముఖ్యోపదంశమువలె చికిత్స కసాధ్యముకాక సాధ్యమైయుండును. పురుషునకు లింగముయొక్క అగ్రభాగమున, చర్మావరణయందున స్త్రీకి భగద్వారమందున, యోనిపెదవులయందున పిడకలు జనించును. వస్త్రీయంతటను కతినమై విడిపోయిన రసవాహిక నాడులు గట్టివగు మూలములుకలవై మధ్యపల్లమై జ్వరము, కడుపుబ్బరము మొదలైన రోగముల జనింపజేయును. ముఖ్యోపదంశవ్యాధి కాంతినొందినను ఆవిషము దేహమందుండి విషిభక్షకారముల గల్గించుచుండును. చర్మమందు కాంతిభేదము, నేత్రరోగము, కనురెప్పలయందలి నెంటుకలూడుట, గ్రంధిరోగము, పీనస, కుష్టుము యివి జనించుట గౌణోపదంశలక్షణములు. పాపోపదంశముయొక్కవిషము శ్లేష్మగ్రంథులయందు పుసరించి బహుదుఃఖకరమగు జ్వరముతో కూడిన బ్రహ్మరోగమును కలుగజేయును.

• ఓ జో మే హ ని దా న మ్.

శ్లో. అభిఘాతాగ్నిమాన్ద్యామవాతాజ్వేర్ణాదిరోగతః|

విషమజ్వరశోధాధైర్యక్షృకాసాదిభిస్తథా|

వృక్కాయో శ్శోణితస్రతో వికృతే రస్రదోషతః|

లసికాశుకృపూయాసైర్వ్యక్తే మూతే తథాన్యణామ్ |
 స్త్రీణాం గర్భాగమే చైవ కటుకతూరవర్జితైః |
 మధురౌజస్కరద్రోవ్యభక్షణై రతిమాతృతః |
 గురుపద్యపి తానాశ్చ భోజనాదతిభోజనాత్ |
 నవధాన్యాదిగోధశామ హంసడిమ్బాతిసేవనాత్ |
 దూషితే శీతలే తోయే స్నానపానావగాహనాతి |
 నిదానై రేభిరత్యైశ్చ దూషితాదోజసోభవేత్ |
 ఓజోమేహ స్సవిజ్ఞేయ ఆయుర్బలనికృంతనః |
 దేహశ్శమవశాద్ధేతో రథవాన్యేన హేతునా
 దృతం శోణితసశ్చారాత్ ప్రకృతేశ్చ విపర్యయాత్ |
 ఓజో వికృతిమాపన్నం హంసాణ్ణ శ్వేతభాగవత్ |
 పిష్ఠతణ్డూల వద్యాధ సహమూత్రేణ సంస్రవేత్ |
 మేఢః క్షయో భవేత్తత్ర జ్వరారోచకయోస్తథా |
 శోధేఽగ్నిమాన్ద్యే సజ్జాతే గదోఽసాధ్యోనసంశయః |
 అన్యథా కృచ్ఛ్రసాధ్యోఽసౌ యత్నా జీవతిమానవః ||

తా. దెబ్బతగులుట, అగ్నిమాంద్యము, ఆమవాతము, అజీర్ణము మొద
 లైనరోగములవలన, విషమజ్వరము, ఉబ్బు మొదలైనవానిచేతను, క్షయ,
 దగ్గు మొదలైనవానివలనను, మూత్రపిండములయొక్క, రక్తముయొక్క,
 సోతస్సులయొక్క, పృథ్విక్షయములచేతను, రక్తమాలిన్యమువలనను, పురుషు
 లకు లసిక, శుక్రము, దుర్గంధయుక్తమైన రక్తముతోగూడిన మూత్రమందును,
 స్త్రీలకు గర్భోత్పత్తిసమయమందు కాగము, ఉప్పు లేనిపదార్థసేవనచేతను,
 మగరము, పీఠ్యపృథ్వికరమైన పదార్థసేవన, యెక్కుడుచేయుటచేతను, గురు

త్వమైనట్టియు, పాచిదైనట్టియు పదార్థసేవన, కొత్తధాన్యము, గోధుమలు, హంసెల్లులు వీనియొక్క విస్తారసేవనవలన, దోషయుక్తమై చల్లనైన వుదకమందు స్నానపానాపగాహనములవలనను, యిట్టి యితరకారణములచేతను ఓజస్సు దూషితమగును. ఇది ఆయుర్బలముల ననింపజేయుదు ఓజోమేహమని చెప్పబడును. దేహము మిక్కిలి యలయుటచేగాని లేక యితర కారణములచేతగాని రక్తవేగమువలన గాని, తత్త్వముయొక్క మార్పువలనగాని, కరిగినవోజస్సువికృతినిబొంది నాంసగుడ్డనందలి తెల్లచొనవలెను, బియ్యపుపిండివలెను మాత్రముతోకూడ స్రవించును. ఈరోగమందు మేదోక్షయము, జ్వరము, అరుచి, ఉబ్బు, అన్నహంద్యము కలిగిన ససాధ్యమగును. ఇతర లక్షణములు మాత్రమే యుండిన కష్టసాధ్యమై ప్రయత్నమువలన రోగి జీవించును.

శు క్రో దో ష ని దా న మ్.

శ్లో. బీజం యస్మాద్వ్యవాయేషు హర్షయోని సముత్థితమ్ |
 శుక్రం పౌరుషమిత్యక్తం తస్మాద్వ్యత్యౌమి తచ్ఛృణు |
 యథా బీజమకాలామ్బుక్రిమికీటాగ్నిదూషితమ్ |
 నవిరోహతి సందుష్టం తథా శుక్రం శరీరిణామ్ |
 అతివ్యవాయాద్వ్యయామాదసాత్మ్యానాం చ సేవనాత్ |
 అకాలే నాప్యయోనౌ వా మైధునం నచగచ్ఛతః |
 రూక్షతిక్తకషాయాతిలవణామ్లాష్టసేవనాత్ |
 నారీణామరసజ్ఞానాం స్రవణాజరయా తథా |
 చింతాశోకా దవిసృమ్భా చ్ఛత్రుతౌరాగ్నివిభ్రమాత్ |
 భయాత్ కోధాదతీసారాద్వ్యాధిభిః కర్షితస్యచ |

వేగాఘాతాత్ తాచ్చాపి ధాతునాం సంప్రదూషణాత్ |
 దోషాః పృథక్ సమస్తా వా ప్రాప్య రేతోవహః స్థిరాః
 శుక్రం సన్దూషయన్త్యాశు తద్వక్ష్యామి విభాగశః |
 ఘేనిలం తను రూక్షంచ వివర్ణం పూతి పిచ్ఛిలమ్ |
 అన్యధాతుపసంస్పృష్టమవసాది తథాప్తమమ్ |
 ఘేనిలంతత్తు రూక్షంచ కృచ్ఛేణాల్పచ మారుతాత్ |
 భవత్కృపహతం శుక్రం నతద్గర్భాయ కల్పతే |
 సనీలమధవా పీతమత్యుష్ణం పూతిగర్భచ |
 దహల్లిజ్గం వినిర్యాతి శుక్రంపితేనదూషితమ్ |
 శ్లేష్మణా బద్ధమార్గంతు భవత్యత్యన్త పిచ్ఛిలమ్ |
 ప్రీణామత్యర్థగమనా దభిఘాతాత్ తాదపి |
 శుక్రంప్రవర్తతే జన్తోః ప్రాయేణ రుధిరాన్వయమ్ |
 వేగసన్ధారణాచ్ఛుక్రం వాయునా విహతం పథి |
 కృచ్ఛేణ గర్భితం గచ్ఛత్వనసాది తథాప్తమమ్ |
 ఇతిదోషాస్సమాఖ్యాతాః శుక్రస్యాప్తౌ సలక్షణాః ||
 శుద్ధరూపమ్:—

శ్లో. స్నిగ్ధంఘనం పిచ్ఛిలం చ మధురం చావిదాహిచ ||
 రేతశ్శుద్ధం విజానీయాచ్ఛేతం స్ఫటిక సన్నిభమ్ ||

తా. మైధునమునందు సంతోషకారణమువలన పుట్టినట్టియు, పక్వజో
 త్పాదకమైనట్టియు, శుక్రమును పౌరుషమని చెప్పుదురు. అకాలవర్షము, క్రి

మిక్కిలములు, అన్నలు, వీనిచే దూషితమైన భీజము మొలవనిచందంబున పురుషులయొక్క శుక్రము దుష్టమయి సంతానజనకముకాదు. అతిమైధునము, అతివ్యాయామము, శరీరపక్వృతికి విరుద్ధమైన యాహారసేవన, అకాలమందు యోని భిన్నస్థానమున మైధునము, ఆరిపోయినట్టియు, చేదయినట్టియు మిక్కిలి పుల్లన, ఉప్పున నైనట్టియు, మిక్కిలివేడియైనట్టియు పదార్థసేవన వలన, రసజ్ఞులేని స్త్రీలతో సంభోగించుటచేతను, ముసలితనముచేతను, చింత, శోకము, విశ్వాసము లేకపోవుట వీనివలనను, శస్త్రము, ఔషధము, అగ్ని, తొందర వీనివల్లను, భయమువలనను, కోరికమువలనను, అతిసారాది వ్యాధులచేత కృశించినవానికిని, మలమూత్రాది వేగముల నిరోధించుట వలనను, నరుకువలనను, రసాదిధాతువులు దూష్యము లగుటవల్లను, వాతాదిదోషములు వేరువేరుగ నైనను లేక వొక్కచూరుగ నైనను రేతస్సును వహించు సిరలను బొంది శుక్రమును శీఘ్రముగ దూషింపజేయును. అశుక్రము, నురుగు, నూత్నము, యిగిరినది, కాంతిహీనము, దుర్గంధము, జిగురు గలది నై యితరధాతువులతోకలసి అప్తమధాతువని చెప్పబడువోజస్సును కృశింపజేయును. వాయువు వలన నురుగై యిగిరినదై స్వల్పమైనట్టి శుక్రము గర్భోత్పత్తికి కారణము కానేరదు. నల్లనిదియు, లేక చచ్చనిదియునై, వేడియై దుర్గంధయుక్తమై యుండి లింగమును మండించుచున్నట్లు పిత్తముచే శుక్రము బయలు వెడలును. శ్లేష్మముచే నావరింపబడిన మార్గము అతిజిగురుగ నుండును. స్త్రీ సాంగత్యమువలన, దెబ్బవలన, నరుకువలన, రక్తముతోకూడిన శుక్రము పురుషునకు తరుచుగ పగిలించును. మలమూత్రాది వేగధారణవలన వాయువుచే వ్యాప్తమైన శుక్రము, అతికష్టముమీద గ్రంధిరూపమును బొంది అప్తమధాతువును పీడించును. ఈప్రకారముగ అప్తదోషములు శుక్రమునకు చెప్పుబడినవి.

జిడ్డు, చిక్కదనము, జిగురు, మధురము, అవిదాహము (కాంతి) స్ఫటికమువలె తెలుపు యీలక్షణములుగల శుక్రము శుద్ధమయినది.

హృ ద్య స్త్రో రో గ ని దా న మ్.

ఆవరణికః:—

శ్లో. ఆమవాతా ద్వైక్కవోమాత్ శీతార్ద్రత్వనిషేవణాత్ |
హృత్కోష్ఠావరణీ క్షిప్రం వీడ్యతే హ్యకృతాత్మనః |
తత్రదాహోష్ణతా శోథో గారవం మహతీ వ్యథా |
కోష్ఠసంవేపనం కాసో దార్బల్యం శ్వాసకృచ్ఛితా |
నాసామార్గేణ రక్తస్య శృతిర్వహేషశ్చ మన్దతా |
శోథో శాఖాసు జాయేత ధరా విషమగామినీ |
నామ్నావరణికో హ్యేష వ్యాధిర్విదృద్భిరుచ్యతే |
జాతమాత్రశ్చికిత్సోఽయం నై వోపేక్ష్యః కదాచన ||

కౌషికః:..

శ్లో. ఆమవాతాదభీఘాతా త్త ధావరణికా ద్గదాత్ |
హృత్కోష్ఠే జాయతే శోథో గదపషహి కౌషికః |
జ్వరో దాహోఽరుచిః కన్షో వై వర్ణ్యం వహ్నిసంక్షయః |
శ్వాసః కాసోఽధవా యత్స్మా కోష్ఠే పూయస్య సఞ్చయః |
మూర్ఛాఽఽక్షేపః ప్రలాపశ్చ నాడీ విషమవాహినీ |
గదా ఘోరతరాదస్మాత్ భాగ్యా త్కోఽపిహి ముచ్యతే ||

పృథుకః:—

శ్లో. శోణితస్య గతౌ కోష్ఠే వ్యాహతాయామనాత్మనః |
హృత్ప్వేణీ పృథుతాం యాతి మిథ్యాహరవిహరతః |

రుక్మహృద్ హృదయస్థల్యా దౌర్బల్యం శ్వాసకృచ్ఛతా |
అరతిర్భ్రమమోహశాచ చిహ్నీని పృథుకే గదే ||

ఆయామికః:—

శ్లో. హృత్కోషే పృస్థతిర్నామ్నా వ్యాధిరాయామికో మతః |
శ్వాసశ్శోధో భ్రమో మూర్ఛా హృత్కమో వహ్ని
మన్దతా |

జలోదరమనిద్రత్వం బలమాంసపరిక్షయః |
ఏభిరన్యైశ్చవిజ్ఞేయశ్చిన్నైరాయామికో గదః ||

పరీక్షయః:—

శ్లో. క్షయాత్సజ్జాయతే ఘోరో వ్యాధిర్నామ్నా పరిక్షయః |
కోష్ఠపేశ్యాః క్షయః శ్వాసో దౌర్బల్యం సదనం భ్రమః |
హృద్వేపధుర్వహ్నిమాన్ద్యం క్రమాచ్ఛోపశ్చ జాయతే |
ఏతై రన్యైశ్చ విజ్ఞేయశ్చిన్నై ర్వ్యాధిః పరిక్షయః ||

మేదస్సుత్రయః:—

శ్లో. హృత్కోషే మాంససూత్రేషు మేదఃకణచయో గదః |
మేదస్సుత్రాఖ్యయా ప్రోక్తో మునిభిస్తత్ప్రవేదిభిః |
మన్దమన్దం వ్రజేన్నాడీ భవే దృఢయవేపధుః |
అవసాదో భ్రమో మూర్ఛా నాడీనాం బలసంక్షయః |
హృద్వృత్తేవాపి సంభేదాన్మృత్యుశ్చ సహసా భవేత్ |
జాతమాత్రశ్చిక్తిస్సోఽయం వ్యాధిః పరమదారుణః ||

విశ్లేషికా:—

శ్లో. హృత్కోష్ఠాక్షేపికా వీడా నామ్నా విశ్లేషికా మతా
జాతేస్మిన్ మహతి వ్యాధౌ కోష్ఠదేశేఘ్నోన్యధః
వామబాహూ తదంసాస్త్వి గ్రీవాయాం పృష్ఠదేశతః
వేదనా జాయతే తీవ్రా ప్రాణమర్మనివీడని
తోదభేదా సమాకర్షో దాహస్తతః చ జాయతే
ముహుర్ముహుః శ్వాసరోధః శీతా త్వక్ స్వేదనిర్గమః
అధ్మానానాహసూహశ్చ వై వర్ణ్యం కృతతారుచిః
క్రమాద్ద్వియవిధ్వంసో మరణం చాప్యనాత్మనః॥

తా. బుద్ధిహీనునకు ఆమవాతమువలన, మాత్స్యసింహ కోషమువలన, చల్లనితడిగల ఉష్ణుసేవనవలన, హృదయకోశముయొక్క మధ్యభాగము శీఘ్రముగ పీడ గల్గును. హృత్కోశమున మంట, వేడి, శోష, బరువు, చెప్పులేని గొప్పబాధ, హృదయకోశము వొణుకుట, దగ్గు, బలహీనము, ఆయాసము, నాసామర్థమున రక్తస్రావము, అగ్నిహంధ్యము, సోతస్సులయందు ఉబ్బు, నాడియొక్కగతి విషమముగనుండుట, ఇట్టిలక్షణముల గలుగువాని విద్వాంసులచే అవరిణకమని చెప్పబడెను. ఈకోగము పుట్టినవెంటనే చికిత్సించ దగినదేగాని ఉపేక్షించదు.

ఆమవాతమువలన, పడుచువలన, జనించిన ఆవరణికకోగమువలన హృత్కోష్ఠమున వాపుగలిగిన నది క్షృకమునబడును. జ్వరము, దాహము, అరుచి, కంఠము, కాంతిహీనము, అగ్నిమాంద్యము, శ్వాస, కాస, క్షయ, హృత్కోశమున చీముచేరుట, మూర్ఛ, చలనము, పిల్లాపము, నాడియొక్క విషమగతి, ఇట్టిలక్షణములుగల ఘోరతరమైన క్షృకహృదోగమున అదృష్టవశాత్తుడు మాత్రమే జీవించును.

రక్తము హృదయమున సంచరించుచుండ అడ్డుపెట్టబడినపుడు హృత్తో శమందుండు పొర విష మాహారవిహారములవలన వాచి పెద్దదగును. పోటు, వొణుకు, హృదయదౌర్బల్యము, శ్వాసకృచ్ఛము, పసులయం, దానక్తి లేకుండుట, భ్రాంతి, మోహముల నెడిచిహ్నములు శృంగుకహృదోగమునగును.

హృదయకోశమున శ్వాస, వాపులుగలుగుట, భ్రమ, మూర్ఛ, హృదయకంపము, అగ్నిమాంద్యము, జలోదగము, నిద్రాహీని, బలహీనతయము యాలక్షణములు ఆయావికహృదోగమున కలుగును. దీనికి ప్రసృతీయని నామాంతరముగలదు. త్తయవలన హృదయకోశము క్షీణించుట, శ్వాస, దౌర్బల్యము, ప్రేగులరచుట, భ్రమ, గుండెపడ, అగ్నిమాంద్యము, క్షయముగ శోఫ యాలక్షణములు గలది పరీక్షయశ్చవోగమని తెలియవలయును.

హృదయకోశమందు, మాంసమాత్రములయందు, కొవ్వుయొక్క నూత్నాంశవలన గల్గురోగము మేదస్సూత్ర హృదోగమని మునులచే పచింపబడెను. మెల్లగానాడి సంచరించుట, హృదయము కంపించుట, వొడ్డులలో పూలు, భ్రమ, మూర్ఛ, నరములబలహీనత, హృదయకోశముయొక్క ప్రకృతి మార్పు యాలక్షణములుగలిగి శిఘ్రముగ మరణము సంభవించును. ఈవ్యాధి బయలుదేరినవెంటనే చికిత్సించని యెడల పరమదారుణ మగును.

హృదయకోశము తెరువబడి బాధగలిగిన విశేషిక హృదోగ మనబడును. ఈఘోరవ్యాధియందు హృత్కేష్మచున, వత్సస్థలయెముకలను కింది భాగమున, ఎడమచేతియందు, భుజ శిరస్సులయందు, కంఠమున, పృష్ఠభాగమున పొణములను, మర్మస్థానములను వేధించు తీవ్రమైన వేదన కలుగును. పోటు, సలుపు కలిగినచెనుక మంటకలుగును మాటిమాటికి శ్వాసావరోధము, చర్మము చల్లగనుండుట, చెమటపట్టుట, అధ్మానము, ఆనాహము, మోహము, కాంతిహీనము, కృశత్వము, ఆరుచి, క్షయముగ యింద్రియములయొక్క దౌర్బల్యము కలిగి ఆత్మనిగ్రహము లేనివానికి ప్రాణాపాయము గలుగును.

జ రాయు రో గ ని దా న మ్.

శ్లో. నై రస్త ర్యేణ గర్భస్య సమ్భవాత్ సావతోఽస్యచ|
 పాపోపదంశతః శై త్యాత్త ధార్ద్రస్థానసేవనాత్|
 అతివ్యవాయతః పాపమేహినా సహ సజ్జమాత్|
 జరాయురోగోజాయేత రూపాణ్యస్య నిశామయ|
 జ్వరోఽగ్నిమాన్ద్యమాన్యస్య నీలత్వం త్రికతోదనమ్|
 వ్యధా నిమ్నాదరే వస్తా ప్తప్లత్వం గౌరవంతథా||
 ముహూర్మాత్ర పృవృత్తిశ్చ యోనితః క్లేదనంసుతిః|
 మలస్యాతిప్రృత్తి శ్చ తతస్తద్రోధ యేవవా
 దుర్నామాని చ దౌర్బల్యం శిరోరుక్ వమధుస్తథా|
 జరాయురోగే జాయేత లక్షణం చై వమాదిచ||

తా. స్త్రీలకు పృథిసంపత్సరము గర్భోత్పత్తివలన, గర్భసావము వలన, ఉపదంశమువలన, చలి, తేమ, గలప్రశేషములయందు నివసించుట వలన, అతిమైధునమువలన, ఔషస్థిక మేహరోగితో సంగమమువలన, జరాయురోగము సంపాప్తించును. జ్వరము, అజీర్ణము, ముఖమందునలుపు, పిరుదులయందుపోటు, సలుపు, ఇ త్తికడుపునందు ప స్తియందు వేడిగను బరువు గను నుండుట, మాటిమాటికి మూత్రము వెడలుట, యోనినుండి జిడ్డుగల సావముగలుగుట, మలమెక్కివ యగుట, తరువాత మలబద్ధము కలుగుట, మూలవ్యాధి, దౌర్బల్యము, శిరస్సునందుపోటు, పమనము, మావిసంబంధమగు రోగము యివికలుగుట మొదలైనలక్షణములు జరాయురోగమున కలుగును.

అ చ ల వా త ని దా న మ్.

స్వరూపమ్:—

శ్లో. యయైవ సంస్థయా జన్తుర్మోహమాప్నోతి చేశ తః।
 వరతోఽపి తయా తిష్ఠేత్ సాపిచేత్ క్లేశకృత్ భృశమ్।
 స గదోఽచలవాతాభ్యోఽచలసంస్థానమేవచ।
 తాదవస్యగదశ్చాపి తద్ధైవా పరివర్తకః॥
 వాతాగతే సమస్థానాత్ పూర్వభావస్థితేస్తథా।
 తద్ధైవాపరివృత్తేశ్చ మతం నామచతుష్టయమ్॥

హేతుః:—

శ్లో. చింతనాత్ క్షీణధాతుత్వార్థయాత్ సత్వస్య సంక్షయాత్।
 బీజదోషవశాచ్చైవ జాయతే పరివర్తకః॥

తస్యలక్షణమ్:—

శ్లో. స్పర్శహానిరచేష్టత్వం పేశీనాం దృఢతాతథా।
 మూఢానశ్చ వినాక్షేపం చిహ్నీన్యపరివర్తకే।
 అసామాన్యం గదస్యాస్య లిజ్జం ప్రాకస్సంస్థయాస్థితిః।
 కదాచిచ్ఛ్వాసభూయస్త్వం ధమన్యాః త్సుద్రితాతథా।
 పూర్వరూపం వినావ్యాధి స్పృహసైవ ప్రకాశతే।
 గ్రీవాదాఢ్యం శిరఃపీడా కదాచిచ్ఛలచిత్తతా॥

తా. అవయవముల గదల్చుక విస్తారకాలము మోకేమాదిరి కూరుచుండిన కొలదిని బాధ అధికమగుచుండిన అచలవాతమనియు, అచలసంస్థానమనియు,

తాదవస్థ్యగదమనియు, అపరివర్తక రోగమనియు, చెప్పబడును. వాతాగతి వలన, సంస్థానము (కదలక కూర్చుండుట) వలన, పూర్వాభావస్థితి (ఎప్పుడును కూర్చుండనిపద్ధతిగ కూర్చుండుట) వలన, కదలకుండుటవలన అను నాల్గు విధములుగ యీయచలవాతము జనించును.

ఆలోచనవలన, ధాతుక్షీణమువలన, భయమువలన, బలక్షయమువలన, బీజదోషమువలన అపరివర్తకమును అచలవాతము జనించును.

స్పర్శహీని, చేష్టా, హీనము, నరములు బిగబట్టుట, కదల్చుకుండిన మూర్చ్ఛలుగుట, అచలనాతమునకు లక్షణములు. ఈరోగముయొక్క లక్షణము అనుపమానము. పూర్వస్థితిలోనే కూర్చునియుండిన వొకప్పుడు క్వాసాధిక్యము, నాడులు ముడుచుకొనుట, పూర్వరూపములేకుండగనే వ్యాధిజనించుట, మెడబిగబట్టుట, శిరస్సుయొక్క పీడ, వొకప్పుడు చిత్తచాంచల్యము కలుగును.

వంధ్యా రోగ నిదానమ్.

శ్లో. భేదావంధ్యా బలానాంహి నవధా పరికీర్తితాః।

తత్రాదివంధ్యా ప్రథమా పాపకర్మవినిర్మితా।

రక్తేనచ పృథగ్దోషైః సమస్తైః పంచధాభవేత్।

భూతదేవాభిచారైశ్చ త్రిసో వంధ్యాః ప్రకీర్తితాః।

గర్భసావీమృతాపూర్వా మృతవత్సాద్వితీయకా।

తృతీయాస్త్రీప్రసూతిస్యాత్కాకవంధ్యా సకృత్ప్రసూః।

పుమానపి భవేద్వంధ్యోదోషైరేతైశ్చ శుక్రతః॥

తా. స్త్రీలయొక్క వంధ్యారోగము 9 విధములు. ఆదివంధ్య, రక్తి వంధ్య, వాతజవంధ్య, పిత్తజవంధ్య, కఫజవంధ్య, సన్నిపాతజవంధ్య, భూత

పంధ్య, దైవపంధ్య, అభిచారికపంధ్య అని 9 విధములు. కొందరు గర్భస్రావి
యనియు, మృతవత్సయనియు, స్త్రీప్రసూతియనియు, కాకపంధ్యయనియు,
సకృష్టసమీపనియు అని 5 విధములైన స్త్రీసంధ్యాదోషమును చెప్పి పురుషు
లకుగూడ శుక్రదోషమువలన యీఅయిదు విధములయిన పంధ్యారోగము
జనించునని చెప్పుదురు.

గ ద్య మ్

ఇతి శ్రీధన్వంతరి కరుణాకటాక్షలబ్ధ కవితాయుద్వేద
విద్యాధౌరేయ, శ్రీద్విభాష్యం వంశపారావార
విధుఁ ~~అ~~ 'నై ద్యరాజ' బిరుదాంచిత
వేంకటేశ్వర గురువర ప్రసాద దోహ
దాయుద్వేదనై పుణ, శ్రీరాజ
రాజేశ్వరీ వేంకటరామపుత్ర
'రాజనై ద్య' బిరుదాంకిత
వేంకటరాయాభిధేయ
ప్రణీత సాంధ్ర
తాత్పర్య
మా ధ వ ని దా న శే ష మ్

స ం పూ ర్ణ మ్.

